

Jaarverslag 2017

Inhoudsopgave

Bestuursverslag	4
Meerjarenoverzicht van kerncijfers en kengetallen	5
1 Woord van de voorzitter	7
2 Algemene informatie	9
2.1 Profiel	9
2.2 Organisatie	9
2.3 Personalia	10
2.4 Bestuurscommissies en uitvoering	13
2.5 Missie, visie en doelstellingen	16
2.6 Risicohouding	17
3 Financiële positie en beleid in 2017	18
3.1 Financiële positie	18
3.2 Status herstelplan	19
3.3 Haalbaarheidstoets en herstelkracht	20
3.4 Toeslagbeleid	20
3.5 Kostentransparantie	22
3.6 Beleidsontwikkeling	26
3.6.1 Pensioenregeling en uitvoeringsovereenkomsten	26
3.6.1.1 Pensioenregeling	26
3.6.1.2 Uitvoeringsovereenkomsten	27
3.6.1.3 Wijzigingen 2018	27
3.6.2 Beleggingsbeleid	28
3.6.2.1 Maatschappelijk verantwoord beleggen	29
4 Integraal risicomanagement	31
4.1 Risicobeeld pensioenfonds	31
4.2 Risico Management Systeem	32
4.2.1 Governance (3 lines of defense)	33
4.2.2 Monitoring en vastlegging	34
4.3 Concrete risico's	34
4.3.1 Inleiding	34
4.3.2 Toelichting per risico	34
4.3.2.1 Toelichting op de financiële hoofdrisico's	34
4.3.2.2 Toelichting op de niet-financiële hoofdrisico's	36
5 Beleggingen	38
5.1 Marktontwikkelingen 2017	38
5.2 Samenstelling beleggingsportefeuille	38
5.3 Afdekking van financiële risico's	42
5.4 Resultaten beleggingen	43
5.5 Individueel pensioensparen	45
6 Pensioenen	46
6.1 Pensioencommunicatie	46
6.2 Pensioenadministratie	47
7 Wet- en regelgeving en relevante ontwikkelingen	48
8 Actuariële analyse	51
9 Besturing en toezicht	54
9.1 Code Pensioenfondsen	54
9.2 Geschiktheidstoets	54
9.3 Gedragscode	54
10 Verslag Visitatiecommissie	55
11 Verslag Verantwoordingsorgaan	58

12	Vooruitblik	61
	Jaarrekening	63
13	Jaarrekening	64
	13.1 Balans per 31 december 2017	64
	13.2 Staat van baten en lasten	65
	13.3 Kasstroomoverzicht	66
	13.4 Toelichting op de jaarrekening	67
	13.4.1 Algemeen	67
	13.4.2 Grondslagen	67
	13.4.2.1 Algemene grondslagen	67
	13.4.2.2 Grondslagen voor waardering van activa en passiva	69
	13.4.2.3 Grondslagen voor bepaling van saldo van baten en lasten	71
	13.4.2.4 Grondslagen kasstroomoverzicht	74
	13.5 Toelichting op de balans per 31 december 2017	75
	13.6 Risicobeheer	86
	13.7 Niet in de balans opgenomen verplichtingen	94
	13.8 Toelichting op de staat van baten en lasten over 2017	95
	13.9 Gebeurtenissen na balansdatum	100
	Overige gegevens	101
14	Actuariële verklaring	102
15	Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	104
	Bijlagen	110

Bestuursverslag

Meerjarenoverzicht van kerncijfers en kengetallen¹

Bedragen x €1.000	2017	2016	2015	2014	2013
Aantal verzekerden (per jaareinde)					
Deelnemers, actief en voortgezet	1.763	1.778	1.753	1.708	1.728
Gewezen deelnemers	561	544	560	578	586
Pensioengerechtigden	1.681	1.678	1.655	1.631	1.564
Totaal aantal verzekerden	4.005	4.000	3.968	3.917	3.878
Pensioenen					
Kostendeekkende premie	42.740	38.016	30.556	25.523	30.239
Gedempte kostendeekkende premie	21.999	21.703	21.619	21.028	21.722
Feitelijke premie					
- Jaarlijkse bijdrage	27.628	27.201	26.194	26.621	28.760
- uit opbouwdepot	4.070	4.400	2.431	nvt	nvt
Uitkeringen	39.069	38.431	37.899	38.293	38.327
Toeslagverlening					
Actieve deelnemers	0,0%	0,0%	1,53%	1,70%	1,80%
Gewezen deelnemers en ingegane pensioenen	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,2%
Vermogen en solvabiliteit					
Aanwezig eigen vermogen	165.070	38.658	42.318	111.714	118.479
Minimaal vereist eigen vermogen (Pensioenwet art. 131)	58.538	59.939	55.046	52.217	43.485
Vereist eigen vermogen (Pensioenwet art. 132)	337.721	342.063	325.888	184.875	156.172
Technische voorzieningen	1.394.968	1.426.597	1.308.789	1.243.262	1.035.369
Actuele dekkingsgraad	111,8%	102,7%	103,2%	109,0%	111,4%
Beleidsdekkingsgraad	108,3%	98,1%	105,5%	111,9%	nvt
Minimaal vereiste dekkingsgraad (Pensioenwet art. 131)	104,2%	104,2%	104,2%	104,2%	104,2%
Dekkingsgraad behorende bij Vereist eigen vermogen (Pensioenwet art. 132)	124,2%	124,0%	124,9%	114,9%	115,1%
Reële dekkingsgraad	88,0%	80,7%	86,2	nvt	nvt
Gemiddelde duratie Technische voorziening²	17,6	17,9	17,4	16,9	15,6
Gemiddelde marktrente (interne rekenrente)	1,48%	1,32%	1,67%	1,88%	2,76%

¹ Aantallen en bedragen per ultimo jaar.

² De daling van de duratie wordt toegelicht in hoofdstuk 8.

Bedragen x €1.000	2017	2016	2015	2014	2013
Beleggingen voor risico fonds					
Balanswaarde	1.559.946	1.489.553	1.361.043	1.360.955	1.154.601
Beleggingsopbrengsten	104.877	121.750	13.156	207.403	7.822
Samenstelling beleggingsportefeuille					
Aandelen	49,4%	51,4%	47,3%	33,5%	34,2%
Vastrentende waarden	41,2%	41,4%	44,3%	52,7%	53,4%
Vastgoed	8,8%	7,7%	7,4%	7,1%	7,8%
Derivaten	0,4%	-0,5%	1,0%	6,7%	4,6%
Beleggingsrendement					
Jaarrendement portefeuille	7,28%	9,11%	1,05%	18,1%	0,7%
Beheerskosten³					
Directe uitvoeringskosten vermogensbeheer	1.338	971	988 ⁴	723	710
Uitvoeringskosten pensioenbeheer	1.850	1.933	1.743	1.636	1.671
Pensioenbeheer (kosten in € per deelnemer)	363	381	351	343	502
Vermogensbeheerkosten (in % van gemiddeld belegd vermogen)	0,19%	0,19%	0,19%	0,19%	0,16%
Transactiekosten (in % van gemiddeld belegd vermogen)	0,09%	0,09%	0,07%	0,08%	0,10%

³ Voor een nadere uiteenzetting van dit onderwerp, zie paragraaf 3.5.

⁴ Als gevolg van een in 2016 doorgevoerde stelselwijziging in de jaarrekening is dit cijfer in de jaarrekening gewijzigd van € 988 duizend naar € 845 duizend. Dit omdat met ingang van 2016 de transactiekosten deel uit maken van de indirecte beleggingsopbrengst en de (overige) kosten van vermogensbeheer deel uit maken van de pensioenuitvoeringskosten.

1 Woord van de voorzitter

Positieve ontwikkelingen

Het pensioenfonds heeft een goed jaar achter de rug met een aantal positieve ontwikkelingen. Zo was er sprake van aanzienlijke economische groei. Ook het pensioenfonds heeft hiervan geprofiteerd. Aandelen en vastgoed stegen in waarde en de rente liet een kleine stijging zien. Dat is gunstig voor de actuele dekkingsgraad van het pensioenfonds. Die kwam einde van het jaar uit op 111,8 %. Dat is een forse stijging ten opzichte van de 102,7% van eind 2016.

Geen indexatie

Het pensioenfonds mag pensioenen pas (gedeeltelijk) indexeren als de beleidsdekkingsgraad hoger is dan 110%. De beleidsdekkingsgraad is de gemiddelde dekkingsgraad van de afgelopen 12 maanden. De beleidsdekkingsgraad klom in 2017 van 98,1% naar 108,3%. Helaas was deze stijging nog niet voldoende om te kunnen indexeren. Het toeslagdepot zorgde er tot 2016 voor dat de pensioenen van actieven geïndexeerd konden worden. Omdat het depot leeg is, geldt sinds 2017 voor de actieve deelnemers hetzelfde als voor de gepensioneerden en slapers: de pensioenaanspraken en pensioenrechten kunnen pas worden aangepast aan de inflatie als het pensioenfonds daarvoor voldoende geld in kas heeft.

Een nieuwe pensioenregeling

Per 1 januari 2018 liep de huidige pensioenregeling af. In de tweede helft van 2017 hebben de vakbonden en Gasunie en GasTerra intensief overleg gevoerd over een nieuwe regeling. Het eindresultaat is dat er een nieuwe pensioenregeling tot stand is gekomen voor een periode van vier jaar. Deze nieuwe pensioenregeling is grotendeels gelijk aan die van de afgelopen regeling. De te betalen premie is met 4%-punt gestegen. Daar staat tegenover dat de fiscaal maximaal toegestane pensioenopbouw is behouden. De werknemers van Gasunie en GasTerra betalen de helft van deze verhoging zelf en de andere helft betalen de werkgevers. Een andere aanpassing is dat de pensioenleeftijd 68 jaar is geworden. Het bestuur heeft besloten om de nieuwe regeling uit te gaan voeren. Daarbij heeft het bestuur de randvoorwaarde gesteld dat de pensioenopbouw slechts beperkt uit het eigen vermogen van het fonds gefinancierd mag worden.

Nieuwe bestuursleden

Medio 2017 zijn drie nieuwe bestuursleden aangetreden. Doordat de nieuwe bestuursleden zich terdege hadden voorbereid was er sprake van een soepele overgang. De heer Pisuisse, mevrouw A. de Jong-Nonner en de heer Kwast zijn per 1 juli 2017 afgetreden. Het bestuur bedankt hen voor hun grote inzet, bijdrage en betrokkenheid voor het fonds.

Onderzoek DNB naar vermogensbeheer

Begin 2017 heeft De Nederlandsche Bank (DNB) als toezichthouder een onderzoek naar het risicomanagement en het vermogensbeheer bij het pensioenfonds gedaan. Naar aanleiding daarvan heeft het pensioenfonds een onafhankelijke risicomanager aangesteld. De risicomanager heeft een controlerende en spiegelende rol. Ook hebben de aanbevelingen van DNB geleid tot het instellen van een nieuwe commissie: de governance-, risk- en compliance commissie (GRCC). Deze commissie bestaat uit twee bestuursleden van het pensioenfonds en heeft onder andere het risicomanagement van het pensioenfonds als aandachtsgebied. Daarnaast is de beleggingscommissie hernoemd tot beleggingsadviescommissie (BAC) en de pensioencommissie tot pensioen- en communicatiecommissie (PCC). Op beleggingsgebied is het beleid aangepast: geen tactisch beleid meer en verduidelijking en versimpeling van het renteafdekkingsbeleid.

Volgorde inhaaltoeslag

Het bestuur heeft in 2017 een nieuw besluit genomen over de manier waarop in de toekomst toeslag over voorgaande jaren (zogenoemde inhaaltoeslag) zal worden toegekend. Er is gekozen voor een methode waarbij het daarvoor beschikbare geld over iedereen wordt verdeeld, zodanig dat iedereen in gelijke procentuele stappen zijn of haar achterstand inhaalt. Deze zogenoemde pro rata methode doet naar de mening van het bestuur op een evenwichtige en solidaire wijze recht aan de belangen van alle (gewezen) deelnemers en gepensioneerden.

Pijngrensbeleid

Om het risico dat pensioenen moeten worden gekort verder te beperken, heeft het bestuur in maart 2018 het zogenoemde pijngrensbeleid ingesteld. Het pijngrensbeleid houdt in dat het pensioenfonds een aantal maatregelen heeft genomen om de gevolgen van een sterke daling van de aandelenkoersen gecombineerd met een sterke daling van de rente te kunnen opvangen. De maatregelen houden in dat het pensioenfonds financiële instrumenten koopt die de gevolgen van zo'n plotselinge daling beperken. Het pijngrensbeleid kost geld. Het bestuur heeft daarom per kalenderjaar een maximum gesteld aan het bedrag dat aan het pijngrensbeleid besteed mag worden. Dat laatste betekent ook dat de bescherming tegen dergelijke dalingen niet gegarandeerd is.

Vooruitblik

In 2018 zal de nodige nieuwe regelgeving van kracht worden: In mei 2018 werd een Europese verordening van kracht die nieuwe regels geeft op het gebied van de bescherming van persoonsgegevens.

De verplichting tot het instellen van een raad van toezicht treedt per 1 januari 2019 in werking. Dit betekent dat de visitatiecommissie vóór 1 januari 2019 omgevormd zal worden tot een raad van toezicht.

Het bestuur heeft begin 2018 een strategische discussie gevoerd met het oog op de toekomst van het pensioenfonds in de vorm van een zogenoemde SWOT-analyse. Daarbij werden de sterke en zwakke punten maar ook de kansen en bedreigingen van het fonds in kaart gebracht. Ook heeft het bestuur besloten om in 2018 een ALM (Asset Liability Management)onderzoek uit te voeren. Hiermee kan worden beoordeeld of het beleggingsbeleid moet worden aangepast om te kunnen voldoen aan de doelstellingen van het pensioenfonds. Het interne risicomanagement zal verder vorm worden gegeven, in lijn met de aanbevelingen van DNB en de eisen van de IORP-II richtlijn.

In het nieuwe pensioenreglement per 1 januari 2018 is de wettelijke pensioenleeftijd van 68 jaar opgenomen. Administratief wordt deze aanpassing in de loop van 2018 in de systemen geïmplementeerd.

Uiteraard volgt het bestuur de ontwikkelingen op nationaal en Europees niveau betreffende het pensioendebat. Als daartoe aanleiding is, zal het bestuur tijdig communiceren over de gevolgen van deze ontwikkelingen voor het pensioenfonds.

Groningen, 13 juni 2018

Mw. J. Hermes

2 Algemene informatie

2.1 Profiel

Stichting Pensioenfonds Gasunie

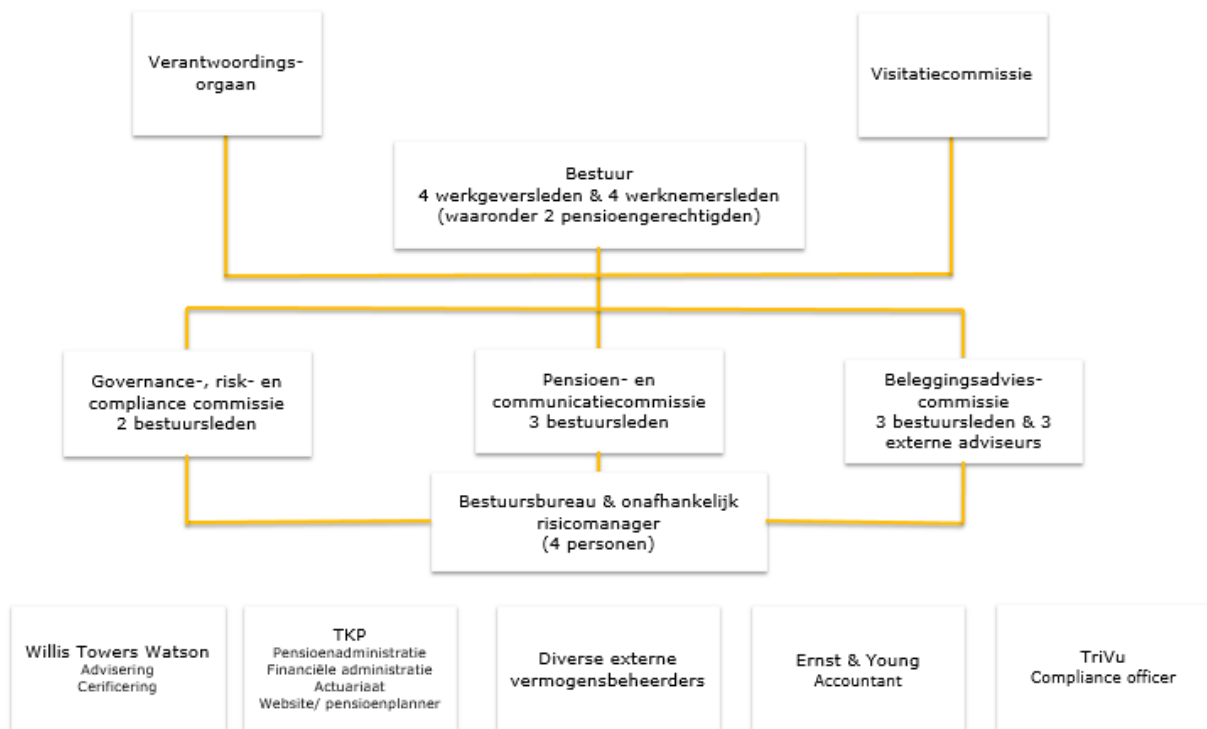
Stichting Pensioenfonds Gasunie ('het pensioenfonds') is statutair gevestigd te Groningen en is opgericht op 15 september 1965. De laatste statutenwijziging was op 1 januari 2018. Het pensioenfonds is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 41009373.

Statutaire doelstellingen

Het pensioenfonds heeft ten doel het zeker stellen en verstrekken van pensioenen en andere uitkeringen aan (gewezen) werknemers en gepensioneerden en aan nagelaten betrekkingen van (gewezen) werknemers en gepensioneerden van N.V. Nederlandse Gasunie (Gasunie) en van de aangesloten onderneming GasTerra B.V. (GasTerra).

2.2 Organisatie

De samenhang van alle organen en commissies binnen het pensioenfonds wordt in het onderstaande schema visueel weergegeven.

Ten opzichte van 2016 zijn in deze organisatiestructuur de volgende wijzigingen aangebracht, geldend per 24 januari 2018:

- De naam van de beleggingscommissie is gewijzigd in beleggingsadviescommissie;
- De naam van de pensioencommissie is gewijzigd in pensioen- en communicatiecommissie;
- Toegevoegd is een governance-, risk- en compliance commissie;
- Er is een onafhankelijk risicomanager aangesteld. Deze functie wordt vervuld door de manager van het bestuursbureau;
- De externe compliance officer is gewijzigd van het Nederlands Compliance Instituut (NCI) naar TriVu;
- In 2017 heeft het pensioenfonds het besluitvormingsproces verder aangescherpt. Daarbij is het volgende besloten, geldend per 1 januari 2018. De drie commissies zijn adviserend en beleidsvoorbereidend aan het bestuur. Binnen deze commissies komen beleidsvoorstellen en adviezen tot stand, die vervolgens ter besluitvorming worden voorgelegd aan het bestuur.

2.3 Personalia

Bestuur

Naam	Functie	Benoemd/gekozen door:	Bestuurslid sinds	Einde zittingsduur
Dhr. A.J. Algra (1950) ⁵	plv. secretaris	Pensioengerechtigden	01-07-2017	01-07-2021*
Dhr. A.J. den Herder (1967)	lid	Ondernemingsraden Gasunie/GasTerra	01-03-2015	01-07-2019*
Mw. J. Hermes (1978) ⁶	voorzitter	N.V. Nederlandse Gasunie	19-08-2008	01-07-2018*
Dhr. J. Hooghiem (1982) ⁷	secretaris	Ondernemingsraad Gasunie	01-07-2017	01-07-2021*
Dhr. I.M. Oudejans (1961)	plv. voorzitter	N.V. Nederlandse Gasunie	01-07-2013	01-07-2018*
Mw. P.H.J. Smeets (1968) ⁸	lid	N.V. Nederlandse Gasunie	01-07-2017	01-07-2021*
Dhr. R. Snijder (1950)	lid	Pensioengerechtigden	01-07-2014	01-07-2018*
Dhr. M.W.J. de Wilde (1971)	lid	GasTerra B.V.	01-07-2014	01-07-2018

* Herbenoembaar

Bestuursbureau

Naam	Functie
Dhr. P.H.J. van der Pol ⁹	Vermogensbeheer
Mw. A. Sari ¹⁰	Pensioenbeheer
Dhr. H.W. Scholtens	Finance & Control
Dhr. S.J. Swaters ¹¹	Manager bestuursbureau

Onafhankelijk risicomanager

Naam	Functie
Dhr. S.J. Swaters	Onafhankelijk risicomanager

⁵ Tot 1 juli 2017: mw. A. de Jong-Nonner. Mevrouw De Jong-Nonner was tevens lid van de pensioen- en communicatiecommissie.

⁶ Tot 1 juli 2017 was dhr. C.S. Pisuisse voorzitter van het bestuur.

⁷ Tot 1 juli 2017: dhr. P.L. Kwast. De heer Kwast was tevens voorzitter van de pensioen- en communicatiecommissie.

⁸ Tot 1 juli 2017: dhr. C.S. Pisuisse. De heer Pisuisse was tevens lid van de pensioen- en communicatiecommissie.

⁹ Tot 1 januari 2018: dhr. A.W.G. de Vries.

¹⁰ Tot 1 september 2017: dhr. J.G. Hoekzema.

¹¹ Tot 1 januari 2018: mw. C. Verkaik.

Beleggingsadviescommissie

Naam	Functie
Mw. J. Hermes	plv. voorzitter
Dhr. I.M. Oudejans	voorzitter
Dhr. R. Snijder	lid
Dhr. W.W. Boonstra	extern adviseur
Dhr. R.M. Salomons	extern adviseur
Dhr. H. Schuijt	extern adviseur

Pensioen- en communicatiecommissie

Naam	Functie
Dhr. A.J. Algra	lid
Dhr. J. Hooghiem	lid
Mw. P.H.J. Smeets	voorzitter

Governance-, risk- en compliance commissie (per 24 januari 2018)

Naam	Functie
Dhr. A.J. den Herder ¹²	voorzitter
Dhr. M.W.J. de Wilde ¹³	lid

Compliance Officer

Naam	Organisatie
Mw. I.C. Agema ¹⁴	TriVu

Verantwoordingsorgaan

Naam	Benoemd/gekozen door:
Dhr. A.F. Elzinga	werkgevers
Dhr. A.E.C. Faas	pensioengerechtigden
Dhr. A.M.P. Versteeg ¹⁵	werknemers, voorzitter

Visitatiecommissie

Naam	Functie
Dhr. M.J.G. Driessen ¹⁶	voorzitter
Dhr. H. Hoos ¹⁷	lid
Mw. D.J.M.P. Horsmeier ¹⁸	lid

¹² Tot 24 januari 2018 lid van de pensioen- en communicatiecommissie, daarna toebehoort bij deze commissie.

¹³ Tot 24 januari 2018 lid van de beleggingsadviescommissie, daarna toebehoort bij deze commissie.

¹⁴ Tot 1 januari 2018: A. de Jong en M. Elmas van Nederlands Compliance Instituut.

¹⁵ Tot 16 januari 2017: dhr. J. Hooghiem.

¹⁶ Tot 1 maart 2018: mw. J. Homan.

¹⁷ Tot 1 juli 2017: dhr. J.W. Baan.

¹⁸ Tot 1 juli 2017: dhr. S.R. Verdonkschot.

Nevenfuncties

De bestuursleden hebben de volgende nevenfuncties¹⁹ opgegeven:

Dhr. M.W.J. de Wilde:

Lid Raad van Toezicht Noord-Nederlands toneel.

Lid Raad van Toezicht Stichting Club Guy & Roni.

Dhr. I.M. Oudejans:

Lid Raad van Toezicht Zorggroep Alliade.

Mw. P.H.J. Smeets

Lid van Raad van Toezicht Noord-Nederlands Orkest.

Dhr. A.J. Algra

Lid parochiebestuur Hildegardparochie te Groningen.

Lid bestuur stichting RK Kerkhof Groningen.

Lid bestuur stichting Oud Papier Groningen Zuid.

Lid bestuur Vermogensbeheerfonds Bisdom Groningen Leeuwarden

Certificerend accountant

Ernst & Young Accountants LLP

Mw. A. Snaak RA

Adviserend actuaris

Willis Towers Watson (Netherlands) B.V.

Dhr. W. Eikelboom AAG

Certificerend actuaris

Willis Towers Watson (Netherlands) B.V.

Dhr. R.T. Schilder AAG

¹⁹ Het betreft hier alleen majeure nevenfuncties die geen relatie hebben met het dienstverband bij NV Nederlandse Gasunie resp. GasTerra BV.

2.4 Bestuurscommissies en uitvoering

Bestuur

Het bestuur voert het beheer van het pensioenfonds en is bevoegd alle zaken van het pensioenfonds te behandelen en dienaangaande beslissingen te nemen, een en ander met inachtneming van wet- en regelgeving, de bepalingen in de statuten van het pensioenfonds, de uitvoeringsovereenkomsten en de pensioenreglementen. Het bestuur blijft, conform de Pensioenwet, altijd verantwoordelijk voor de juiste uitvoering van de uitbestede taken.

De heer M.W.J. de Wilde heeft in verband met zijn vertrek bij GasTerra aangegeven per 1 juli 2018 te stoppen als bestuurslid. Het bestuur heeft de voordragende partij GasTerra verzocht een opvolger voor te dragen. Het bestuur heeft in september 2017 ingestemd met de voordracht van de heer F.F. van Koten. Inmiddels is goedkeuring van DNB ontvangen en is de heer F.F. van Koten benoemd als bestuurslid met ingang van 1 juli 2018.

De heer Van Koten volgt een opleidingstraject en woont sinds de voorgenomen benoeming, zonder stemrecht, de bestuursvergaderingen en de vergaderingen van de beleggingsadviescommissie bij. Vanaf eind januari 2018 woont hij tevens de vergaderingen van de governance- risk- en compliance commissie bij.

Onafhankelijk risicomanager

In het kader van integraal risicomanagement is begin 2018 een onafhankelijk risicomanager aangesteld. De onafhankelijk risicomanager oefent zijn functie onafhankelijk van de commissies uit en ziet vanuit zijn rol toe op het naleven van het integraal risicomanagementbeleid en de prudent person regel bij de totstandkoming van adviezen van de commissies.

Bestuursbureau

Het bestuur heeft een bestuursbureau ingesteld om alle werkzaamheden voor het pensioenfonds te coördineren en het secretariaat te voeren. Het bestuursbureau coördineert en bewaakt tevens alle uitbestede werkzaamheden.

De werkzaamheden van het bestuursbureau zijn onderverdeeld in de drie aandachtsgebieden van de commissies:

- vermogensbeheer,
- pensioenbeheer en communicatie, en
- governance, risicomanagement en compliance.

Tevens draagt het bestuursbureau zorg voor de algehele ondersteuning van het bestuur en alle commissies.

Het bestuur heeft een aantal bevoegdheden gedelegeerd aan het bestuursbureau. Deze bevoegdheden zijn vastgelegd in het document 'Delegatie van bevoegdheden'.

Het bestuursbureau is het eerste aanspreekpunt voor het pensioenfonds en beheert alle contracten. Daarnaast houdt het bestuursbureau ontwikkelingen bij op het gebied van pensioenbeheer, wet- en regelgeving en adviseert het bestuur hierover.

Uitvoering en financiële administratie

Het bestuur heeft in het verslagjaar alle dagelijkse werkzaamheden met betrekking tot het uitvoeren van de pensioenregelingen en de financiële administratie uitbesteed aan TKP Pensioen B.V. (TKP) te Groningen. De beleggingsadministratie wordt uitgevoerd door Kas Bank N.V. (Kas Bank).

Vermogensbeheer

Het bestuur heeft het vermogensbeheer bijna volledig uitbesteed aan externe vermogensbeheerders.

Vermogensbeheerder	Categorie
BlackRock Advisors (UK) limited (BlackRock)	Aandelenportefeuille
Cardano	Staatsobligaties en rentederivaten
Lombard Odier (Europe) S.A.	Inflation linked bonds en krediet obligatie portefeuille
Syntrus Achmea	PVF Particulier Hypothekenfonds
DWS ²⁰	Beursgenoteerde vastgoedportefeuille
Altera en CBRE Global Investors	Niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen
Sweco Capital Consultants	Ondersteuning niet-beursgenoteerde vastgoedportefeuille
Morgan Stanley	Grondstoffenportefeuille
Kas Bank	Collateral management en afdekken valuta risico
NN Investment Partners	Pensioenspaarkapitaal uit de pensioenspaarregeling

Voor zover activiteiten op beleggingsgebied niet zijn uitbesteed worden zij beheerd door het bestuursbureau. Niet uitbesteed zijn het liquiditeitenbeheer en het beheersen van het aandelenrisico door middel van het gebruik van derivaten.

Beleggingsadviescommissie

De beleggingsadviescommissie stelt jaarlijks een beleidsplan beleggingen op dat vervolgens ter vaststelling aan het bestuur wordt voorgelegd. De beleggingsadviescommissie adviseert het bestuur over het strategische beleggingsbeleid en over de uitgangspunten en uitkomsten van ALM-studies. Met inachtneming van het vastgestelde beleggingsbeleid brengt de beleggingsadviescommissie uit eigen beweging of op verzoek adviezen uit aan het bestuur. Dit betreft adviezen over onderwerpen uit de jaarplanning of over andere (actuele) onderwerpen.

In de beleggingsadviescommissie hebben minimaal drie bestuursleden zitting en minimaal twee externe adviseurs. Uitsluitend de bestuurlijke leden van de commissie hebben stemrecht. De externe adviseurs hebben het recht om adviezen te geven.

Pensioen- en communicatiecommissie

De pensioen- en communicatiecommissie adviseert het bestuur over het te voeren pensioenbeleid, de communicatie over het pensioen en het beheer en de uitvoering van de pensioenregelingen.

In de pensioen- en communicatiecommissie hebben minimaal drie bestuursleden zitting. Het bestuur heeft de mogelijkheid om, op voordracht van de pensioen- en communicatiecommissie, een externe adviseur aan te nemen. Daarnaast neemt de accountmanager van TKP deel aan het overleg van de pensioen- en communicatiecommissie in de hoedanigheid van adviseur.

²⁰ In het eerste kwartaal van 2018 is de naam gewijzigd van Deutsche Asset Management in DWS.

Governance-, risk- en compliance commissie

De governance-, risk- en compliance commissie adviseert het bestuur rondom governance en ondersteunt het bestuur bij het beleid rondom niet-financiële risico's. Daarnaast is de governance-, risk- en compliance commissie verantwoordelijk voor het opstellen van het uitbestedingsbeleid, IT-beleid en risicomitigatie omtrent IT-risico's.

In de governance- risk- en compliance commissie hebben minimaal twee bestuursleden zitting. De governance- risk- en compliance commissie dient tevens als klankbord voor de onafhankelijk risicomanager.

Verantwoordingsorgaan

Het pensioenfonds heeft een verantwoordingsorgaan bestaande uit drie leden waaraan door het bestuur jaarlijks verantwoording wordt afgelegd. Naast de jaarlijkse verantwoording vindt door het jaar heen overleg plaats over advies-plichtige onderwerpen.

Visitatiecommissie

Het bestuur heeft het interne toezicht ingevuld door middel van een visitatiecommissie met drie externe deskundigen. De visitatie vindt jaarlijks plaats.

De visitatie over 2016 is uitgevoerd in de loop van 2017 door de toenmalige commissieleden, die nadien zijn teruggetreden. Sinds maart 2018 bestaat de commissie uit de leden genoemd op pagina 12. De visitatie over 2017 is uitgevoerd door deze commissieleden.

Compliance

De compliance functie over 2017 is door het bestuur uitbesteed aan het Nederlands Compliance Instituut (NCI). NCI heeft de rapportage over 2017 verzorgd. Per 1 januari 2018 is de compliance functie uitbesteed aan TriVu.

Overige externe ondersteuning

Het bestuur wordt bijgestaan door een externe adviserend actuaris Willis Towers Watson (Netherlands) B.V. Daarnaast maakt het bestuur ten behoeve van de certificering van de jaarrekening gebruik van een certificerend actuaris (Willis Towers Watson (Netherlands) B.V.) en een registeraccountant (Ernst & Young Accountants LLP). Waar nodig worden door het bestuur andere externe deskundigen geraadpleegd.

Diversiteit

Vanuit het oogpunt van diversiteit streeft het bestuur naar een samenstelling waarbij minimaal één vrouw en minimaal één jongere (< 40 jaar) deel uitmaakt van het bestuur, het verantwoordingsorgaan en de visitatiecommissie. In 2014 is in het diversiteitsbeleid opgenomen dat wordt getracht dit binnen een tijdsbestek van vier jaar te realiseren. In het verslagjaar bestond het bestuur uit twee vrouwen, waarvan één jonger dan 40 jaar, en zes mannen. Twee bestuursleden zijn dan jonger dan 40 jaar. De samenstelling van het bestuur voldoet daarmee aan de gewenste mate van diversiteit.

Het verantwoordingsorgaan bestaat uit drie mannen, waarvan geen jonger is dan 40 jaar. Bij toekomstige vacatures in dit orgaan zal dan ook in de profielschets worden aangegeven dat de voorkeur uit gaat naar een vrouw en/of een jongere.

De visitatiecommissie bestaat uit één vrouw en twee mannen. Geen van de leden is jonger dan 40 jaar.

Het bestuur heeft het diversiteitsbeleid eind 2017 geëvalueerd. Uit de samenstelling van de visitatiecommissie en het verantwoordingsorgaan blijkt dat het streven niet geheel is gehaald. Het bestuur benadrukt dat bij de vacante posities het diversiteitsbeleid actief wordt uitgedragen.

Bezoldiging

De bestuursleden die zijn gekozen door de pensioengerechtigden ontvangen een bezoldiging van vier duizend euro per jaar, waarin de vergoeding van onkosten geacht wordt te zijn inbegrepen. De overige leden van het bestuur ontvangen geen bezoldiging namens het pensioenfonds.

2.5 Missie, visie en doelstellingen

Missie

"Stichting Pensioenfonds Gasunie voert de pensioenregelingen uit voor de (gewezen) medewerkers van de N.V. Nederlandse Gasunie en van de aangesloten onderneming GasTerra B.V. Het is de ambitie om een duurzaam en betrouwbaar pensioenfonds te zijn dat de (financiële) verwachtingen van zijn deelnemers en gepensioneerden nu en in de toekomst kan waarmaken. Het pensioenfonds bewaakt de balans tussen kwaliteit en kosten, communiceert duidelijk en transparant met deelnemers, gepensioneerden en andere belanghebbenden en biedt flexibiliteit aan de medewerkers van Gasunie en GasTerra zodat zij hun pensioen waar mogelijk af kunnen stemmen op de persoonlijke situatie."

Visie

"Transparantie, (intergenerationele) solidariteit en financierbaarheid van het pensioenstelsel zijn belangrijk. Heldere en transparante communicatie zijn van toenemend belang om het pensioenbewustzijn van deelnemers te vergroten en om de betrokkenheid bij het pensioenfonds te borgen. Het pensioenfonds vindt een afgewogen beleidskader inclusief integraal risicomanagement, efficiënte samenwerking met het bestuursbureau, de sociale partners en adviseurs en adequaat toezicht op uitvoerende partijen op het gebied van vermogensbeheer en pensioenuitvoering essentieel en besteedt daar dus veel aandacht aan. Het pensioenfonds heeft als ambitie om zijn deelnemers en gepensioneerden een waardevast pensioen te bieden, maar realiseert zich dat een waardevast pensioen alleen bereikt wordt door het nemen van risico's. Het pensioenfonds probeert ten minste de nominaal toegezegde pensioenen na te komen."

Doelstellingen

Op basis van de visie heeft het bestuur vijf concrete doelstellingen geformuleerd.

Doelstelling 1: Het op lange termijn zeker stellen van de nominale pensioenaanspraken en pensioenrechten.

In 2018 heeft het bestuur het zogenaamde "pijngrensbeleid" ingevoerd om het risico dat pensioenen zouden moeten worden gekort te beperken. Het pijngrensbeleid houdt in dat het pensioenfonds een maatregel heeft genomen om de gevolgen van extreme marktsituaties te kunnen opvangen. Een extreme marktsituatie is gesteld op een aandelenschok van -30% in combinatie met een renteschok van -100 basispunten (= -1%-punt) over de gehele rentecurve, hierna aangeduid als 'combischok'. De maatregel houdt in dat financiële instrumenten worden gekocht die de gevolgen van een combischok zodanig mitigeren dat de dekkingsgraad na het optreden van een combischok nog binnen 10 jaar hersteld kan worden tot het vereiste niveau. Het pijngrensbeleid is aldus een soort 'verzekering' om extreme situaties te kunnen opvangen, waardoor minder snel gekort hoeft te worden. Het pijngrensbeleid kost geld. Het bestuur heeft daarom per kalenderjaar een maximum gesteld aan het bedrag dat aan het pijngrensbeleid besteed mag worden van 1,5 procentpunt van de dekkingsgraad per het einde van het voorgaande

kalenderjaar. Dat laatste betekent ook dat de bescherming tegen dergelijke dalingen niet gegarandeerd is.

Doelstelling 2: Het waardevast houden van ingegane pensioenen en (premievrije) pensioenaanspraken. In 2017 heeft het bestuur geen toeslag kunnen verlenen op de ingegane pensioenen en (premievrije) pensioenaanspraken. De dekkingsgraad van het pensioenfonds was daartoe niet toereikend.

Doelstelling 3: Het verstrekken van nominale pensioenaanspraken en –rechten op korte termijn. Er zijn geen problemen ondervonden bij het verstrekken van nominale pensioenaanspraken en -rechten.

Doelstelling 4: Het eigen pensioenbewustzijn en –verantwoordelijkheid vergroten door klantgericht en transparant te communiceren.

Het bestuur heeft in het kader van het vergroten van het eigen pensioenbewustzijn aandacht besteed aan de segmentatie van doelgroepen. Daarnaast is een panel gevormd om de diverse communicatiemiddelen te beoordelen. Het bestuur streeft ernaar om bij alle communicatie zo veel mogelijk rekening te houden met de doelgroep.

Doelstelling 5: Het zorgdragen voor een adequate uitvoering van de pensioenregeling.

Naast continue monitoring aan de hand van kwartaalrapportages vindt frequent overleg plaats met de uitvoeringsorganisatie TKP. De uitvoeringsorganisatie is continu betrokken bij de ontwikkeling en besluitvorming inzake de wijzigingen per 1 januari 2018. In de uitvoering hebben zich in 2017 geen grote complicaties voorgedaan.

2.6 Risicohouding

De risicohouding is een belangrijk uitgangspunt voor de vaststelling van de mate waarin het bestuur beleggingsrisico kan en wil nemen (beleggingsbeleid) om de (strategische) doelstellingen van het pensioenfonds te realiseren. Binnen het spanningsveld ambitie – premie – risicohouding worden door het bestuur afwegingen gemaakt die moeten leiden tot de gewenste uitvoering van de pensioenregeling(en).

Conform de Pensioenwet en de vanaf 1 januari 2015 van kracht geworden versie van het Financieel Toetsingskader maakt het bestuur onderscheid tussen de risicohouding op lange en korte termijn. Daarnaast hanteert het pensioenfonds ook nog een risicohouding op middellange termijn.

De risicohouding op middellange termijn (10 jaar) wordt geconcretiseerd door het pijngrensbeleid zoals beschreven onder doelstelling 1 in de vorige paragraaf. Dit beleid is erop gericht om het risico op korten zoveel mogelijk te beperken.

De risicohouding op lange termijn (60 jaar) wordt uitgedrukt in het pensioenresultaat conform de zogenaamde haalbaarheidstoets (zie paragraaf 3.3). Het pensioenfonds voert jaarlijks een haalbaarheidstoets uit. De resultaten van de haalbaarheidstoets worden getoetst aan de na overleg met de sociale partners en het verantwoordingsorgaan geformuleerde grenzen. De uitkomsten van de haalbaarheidstoets worden jaarlijks uiterlijk 30 juni gerapporteerd aan DNB.

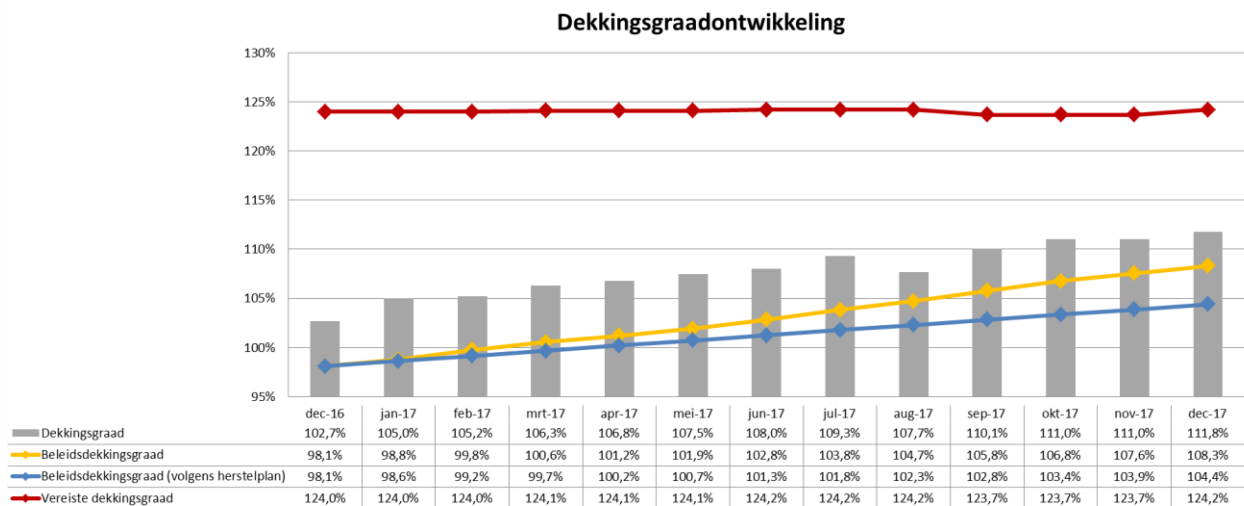
Vanzelfsprekend streeft het pensioenfonds er naar om het korten van aanspraken zoveel mogelijk te voorkomen. Indien er door tegenvallende ontwikkelingen toch gekort zou moeten worden, heeft het pensioenfonds een crisisplan opgesteld. In het crisisplan is omschreven welke kaders in welke omstandigheden gelden voor het korten.

3 Financiële positie en beleid in 2017

3.1 Financiële positie

Dekkingsgraad

De dekkingsgraad is een belangrijke maatstaf voor de financiële positie van een pensioenfonds. Het geeft het pensioenvermogen als percentage van de contante waarde van de pensioenverplichtingen weer. De dekkingsgraad kan wijzigen door diverse factoren, zoals de ontwikkeling van het beleggingsresultaat, verzekeringstechnische ontwikkelingen, veranderende regelgeving en de ontwikkeling van de rentetermijnstructuur. De actuele dekkingsgraad per ultimo 2017 was 111,8%. Naar verwachting kunnen de huidige verplichtingen gehaald worden, maar de komende jaren is er naar verwachting geen volledig koopkrachtbehoud en ook niet voldoende buffer om schokken op te vangen. Een financiële gezonde positie heeft het pensioenfonds indien de dekkingsgraad boven de vereiste dekkingsgraad van 124,2% ligt. Bij de vereiste dekkingsgraad is het pensioenvermogen even groot als de pensioenverplichtingen plus de verplichte risicobuffer. Deze verplichte risicobuffer heet ook wel het vereist eigen vermogen (VEV). In de Pensioenwet is omschreven hoe het vereist eigen vermogen moet worden bepaald.

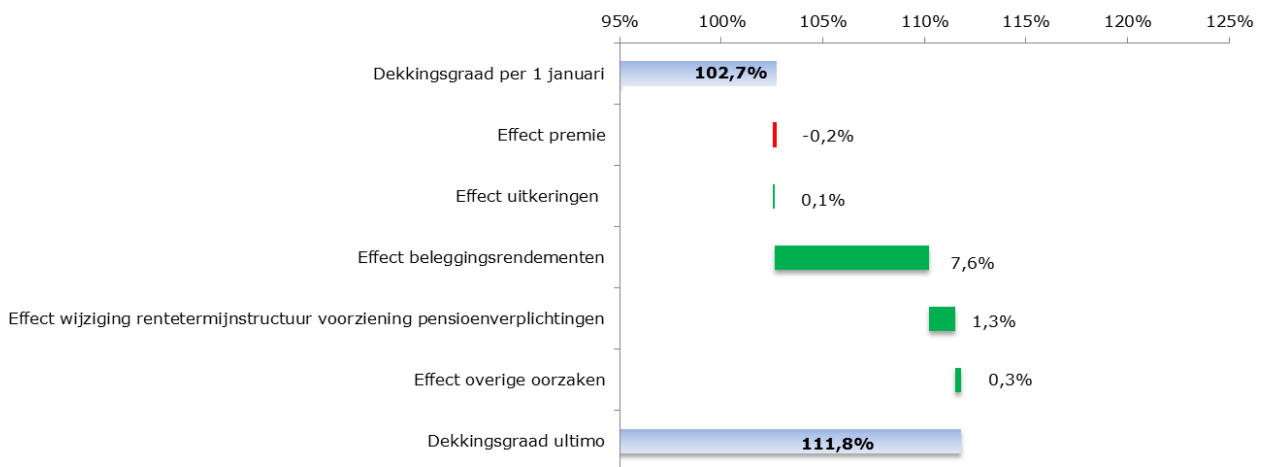
Beleidsdekkingsgraad

De beleidsdekkingsgraad wordt berekend als een voortschrijdend gemiddelde van de actuele dekkingsgraden over 12 maanden, gebaseerd op de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur (RTS) met Ultimate Forward Rate-methodiek.

De ontwikkeling van de dekkingsgraden van het pensioenfonds gedurende het jaar is hierboven weergegeven.

De regel 'beleidsdekkingsgraad verwacht volgens het herstelplan' geeft de beleidsdekkingsgraad weer zoals die werd verwacht in het herstelplan dat is ingediend in 2017.

De verandering in de dekkingsgraad gedurende 2017 wordt door de volgende effecten veroorzaakt:

Ontwikkeling dekkingsgraad 2017Effect beleggingen

Het beleggingsresultaat ultimo 2017 bedraagt 7,3% positief en heeft een positief effect op de dekkingsgraad van 7,6%-punt. Het beleggingsresultaat is positief beïnvloed door een stijging van de aandelen-, onroerend goed- en grondstoffenkoersen gedurende 2017.

Effect rentetermijnstructuur

De overgang van de rentetermijnstructuur zoals die gold aan het eind van het jaar 2016 naar de rentetermijnstructuur ultimo 2017 heeft geleid tot een mutatie van de technische voorzieningen in 2017. Deze mutatie heeft een positief effect op de dekkingsgraad van 1,3%-punt, veroorzaakt door de rentestijging in 2017.

Effect overige oorzaken

Overige oorzaken betreft het resultaat op kanssystemen (0,2%), resultaat op uitkeringen (0,1%), resultaat op premie (-0,2%) en incidentele mutaties (0,1%).

3.2 Status herstelplan

Eind 2016 voldeed het pensioenfonds niet aan de VEV eis volgens het geldende financieel toetsingskader, waardoor in maart 2017 een herstelplan is ingediend. In de loop van 2017 is de financiële positie van het pensioenfonds verbeterd. De beleidsdekkingsgraad (ultimo 2017 108,3%) ligt echter nog beneden het niveau van het vereist eigen vermogen (124,2%), zodat het pensioenfonds nog steeds in een herstelsituatie verkeert. In het eerste kwartaal van 2018 is daarom opnieuw een herstelplan opgesteld en bij DNB ingediend (waarop akkoord ontvangen van DNB op 18 mei 2018). Uit de herstelplannen komt naar voren dat, gegeven de gehanteerde aannames, het pensioenfonds binnen 10 jaar een dekkingsgraad kan bereiken die zich boven het niveau van de vereiste dekkingsgraad bevindt zonder dat er aanvullende maatregelen benodigd zijn, maar zonder dat er een toeslag verleend wordt tijdens de herstelperiode. Het herstel wordt voornamelijk gerealiseerd door het beleggingsrendement dat volgt uit de gebruikte aannames.

Zolang het pensioenfonds in herstel is zal het pensioenfonds het herstelplan jaarlijks actualiseren.

3.3 Haalbaarheidstoets en herstelkracht

Mede om toeslagen te kunnen financieren is het pensioenfonds bereid risico te lopen. Het pensioenfonds meet het lange termijn risico in termen van het pensioenresultaat. Het pensioenfonds hanteert daarbij de volgende grenzen voor het pensioenresultaat:

- de ondergrens voor de mediaan van het pensioenresultaat is gesteld op 80%;
- de ondergrens voor de mediaan van het pensioenresultaat, uitgaande van een dekkingsgraad gelijk aan de wettelijke eisen ten aanzien van het vereist eigen vermogen, is gesteld op 80%;
- de bovengrens voor de afwijking van het pensioenresultaat in een slechtweerscenario ten opzichte van de mediaan is gesteld op 45%.

De haalbaarheidstoets geeft aan in hoeverre een waardevast pensioen kan worden bereikt. Onder een door DNB aangeleverde set van 2000 scenario's wordt per geboortjaar over 60 jaar berekend wat het totaal uitgekeerde pensioen is als percentage van het pensioen dat zou zijn uitgekeerd als er nooit zou zijn gekort (ook niet op de opbouw) en altijd zou zijn geïndexeerd met de prijsinflatie.

Het pensioenresultaat is de mediaan ("middelste waarde") van de 2000 uitkomsten. Daarnaast wordt het resultaat in het slecht-weerscenario berekend, dat is het 5e percentiel (d.w.z. dat het resultaat in 5% van de gevallen nog slechter is). Het verschil tussen de mediaan en het 5e percentiel is een maat voor het risico op lange termijn.

Het pensioenfonds voert jaarlijks een haalbaarheidstoets uit. De resultaten van de haalbaarheidstoets worden getoetst aan de geformuleerde grenzen en jaarlijks gedeeld met sociale partners en het verantwoordingsorgaan. De uitkomsten van de haalbaarheidstoets worden jaarlijks uiterlijk 30 juni gerapporteerd aan DNB.

In 2017 bevond het pensioenresultaat zich binnen de grenzen van de risicohouding.

	Risicohouding (lange termijn)	2016	2017	
Toetsing Pensioenresultaat	Ondergrens	Resultaat	Resultaat	Voldaan?
<u>Vanuit feitelijke financiële positie</u>				
Mediaan	80%	81%	83%	Ja
5 ^e percentiel		53%	54%	
Relatieve afwijking t.o.v. mediaan	45%	34%	35%	Ja

De nieuwe pensioenregeling vanaf 1 januari 2018 is nagenoeg gelijk aan de oude pensioenregeling. Zo blijft het opbouwpercentage staan op 1,875% en blijft de franchise gelijkgesteld aan de fiscaal minimale franchise. Wel stijgt de overeengekomen premie. Op basis hiervan is besloten dat het uitvoeren van een nieuwe aanvangshaalbaarheidstoets niet nodig is. Ook zijn, na overleg met de sociale partners en het verantwoordingsorgaan, de grenswaarden opnieuw maar zonder wijziging vastgesteld.

3.4 Toeslagbeleid

Het bestuur streeft naar waardevastheid van de ingegane pensioenen en premievrije pensioenaanspraken door middel van het verlenen van een jaarlijkse toeslag (indexatie).

Toeslagverlening is voorwaardelijk: het bestuur beslist jaarlijks of en - zo ja - hoeveel toeslag wordt verleend op de pensioenrechten en pensioenaanspraken. De toeslagverlening wordt uit het beleggingsrendement gefinancierd.

Maatstaf voor een eventuele toeslagverlening is de gemiddelde stijging van de consumentenprijsindex (CPI) voor alle huishoudens (afgeleid) over de maanden augustus, september en oktober van het voorafgaande jaar zoals gepubliceerd door het CBS.

Voor het toeslagenbeleid heeft het bestuur de volgende richtlijnen geformuleerd:

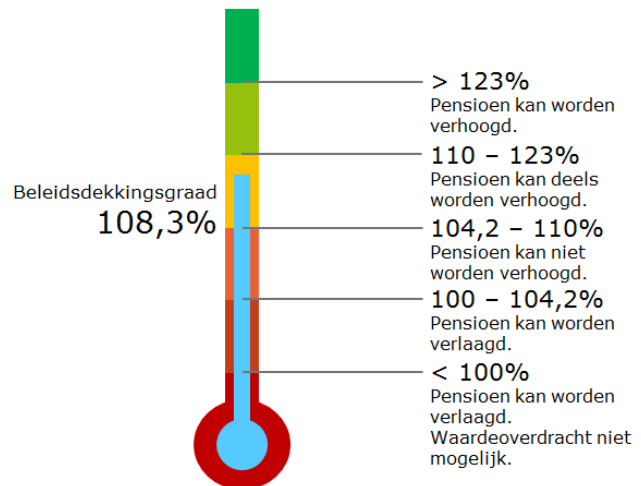
- indien sprake is van een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager wordt geen toeslag verleend;
- bij een beleidsdekkingsgraad boven de 110% en onder de 123,0%²¹ (TBI) kan een gedeeltelijke toeslag worden verleend;
- bij een beleidsdekkingsgraad boven circa 123,0% (TBI) kan een volledige toeslag worden verleend.

Niet-verleende toeslagen

Pensioengerechtigden en gewezen deelnemers

Per 1 januari 2018 bedraagt de totale cumulatieve niet-verleende toeslag, op meetkundige basis, 12,3%. De niet-verleende toeslagen worden op individueel niveau bijgehouden.

Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan de toekomstbestendige indexatie (TBI) dekkingsgraad van 123,0% kunnen de niet-verleende toeslagen alsnog worden toegekend door het bestuur.

Jaar	Volledige toeslagverlening	Toegekende toeslagen	Verschil	Toeslag achterstand
2009	2,9%	0,0%	2,9%	2,9%
2010	0,0%	0,0%	0,0%	2,9%
2011	0,8%	0,0%	0,8%	3,7%
2012	2,5%	0,0%	2,5%	6,3%
2013	2,0%	0,0%	2,0%	8,4%
2014	1,0%	0,0%	1,0%	9,5%
2015	0,5%	0,0%	0,5%	10,1%
2016	0,4%	0,0%	0,4%	10,5%
2017	0,2%	0,0%	0,2%	10,7%
2018	1,4%	0,0%	1,4%	12,3%

Actieve deelnemers

Ultimo 2016 bedroeg de beleidsdekkingsgraad 98,1%. Aangezien deze dekkingsgraad lager was dan 110% was er geen ruimte voor enige toeslagverlening. Op basis van de maatstaf zou de volledige toeslag per 1 januari 2017 0,2% hebben bedragen.

²¹ Dit getal is de Toekomst Bestendig Indexeren (TBI) dekkingsgraad per 01-01-2018. Per 01-01-2017 bedroeg de TBI dekkingsgraad 121,6%. Deze grens wordt jaarlijks herijkt.

Ultimo 2017 was de beleidsdekkingsgraad nog steeds lager dan 110%, waardoor er per 1 januari 2018 geen toeslag verleend is. De gemiste toeslag bedraagt 1,4% over 2017.

Per 1 januari 2018 bedraagt de totale cumulatieve niet-verleende toeslag, op meetkundige basis, 1,6%. De niet-verleende toeslagen worden op individueel niveau bijgehouden.

Jaar	Volledige toeslagverlening	Toegekende toeslagen	Verschil	Toeslag achterstand
2017	0,2%	0,0%	0,2%	0,2%
2018	1,4%	0,0%	1,4%	1,6%

Volgorde inhaaltoeslagen

Het beleid hoe om te gaan met eventuele inhaaltoeslagen (toekennen van niet-verleende toeslagen) is veelvuldig onderwerp van gesprek geweest.

Het bestuur heeft in 2017 besloten de pro-rata methode op alle bestaande achterstanden toe te passen. Via deze methode wordt het geld over iedereen verdeeld en haalt iedereen in gelijke procentuele stappen zijn of haar achterstand in. Achterstand blijft bestaan totdat de gemiste toeslag volledig is ingehaald. De pro rata methode doet aan de belangen van alle (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden recht op een evenwichtige en solidaire wijze. Daarom heeft het bestuur in april 2017 besloten met terugwerkende kracht de LIFO methode te vervangen door de pro rata methode. Ook is de "verjaringstermijn" van 10 jaar vervallen.

3.5 Kostentransparantie

Het bestuur onderschrijft het belang van heldere verantwoording en communicatie over de uitvoeringskosten van pensioenfonds.

Aanbevelingen Uitvoeringskosten

Het bestuur streeft er naar om te voldoen aan de Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie. In deze publicatie benoemt de Pensioenfederatie de verschillende uitvoeringskosten en worden aanbevelingen gedaan hoe over deze kosten gecommuniceerd kan worden richting de verschillende stakeholders.

De Pensioenfederatie heeft een onderscheid gemaakt tussen de volgende drie kostensoorten:

Kostensoorten	2017	2016
Kosten pensioenbeheer (in € per deelnemer)	363	381
Kosten vermogensbeheer (in % van het gemiddeld belegd vermogen)	0,19%	0,19%
Transactiekosten (in % van het gemiddeld belegd vermogen)	0,09%	0,09%

Ter toelichting geldt het volgende:

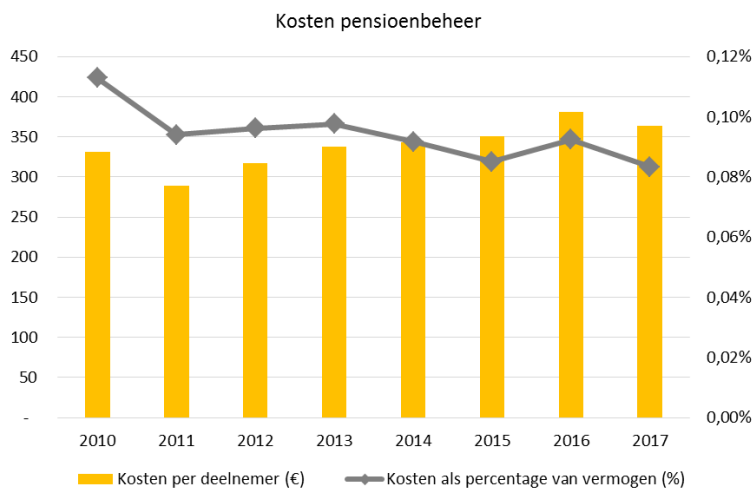
- Kosten van pensioenbeheer: dit betreft onder andere de totale kosten voor dienstverlening door TKP. Verder bestaan de kosten van pensioenbeheer vooral uit contributies en bijdragen, bestuurskosten, communicatiekosten, accountantskosten en actuariskosten. De pensioenuitvoeringskosten worden gerapporteerd in euro's per deelnemer, waarbij het aantal deelnemers de som is van het aantal actieve deelnemers en gepensioneerden (dus exclusief de gewezen deelnemers);
- Kosten van vermogensbeheer: deze kosten betreffen de vergoeding voor de dienstverlening door de vermogensbeheerders en de beheervergoeding en rendement gerelateerde vergoeding van de

geselecteerde vermogensbeheerders. Ook bevatten deze kosten de overige kosten met betrekking tot het vermogensbeheer, waaronder de accountantskosten, bewaarvergoedingen, administratiekosten en juridische kosten. De kosten vermogensbeheer worden gerapporteerd als een percentage van het gemiddeld belegd vermogen. Transactiekosten: deze kosten betreffen de toe- en uittredingsvergoedingen van de beleggingsfondsen, de kosten van extern beheerde portefeuilles en de derivatentransacties. Omdat doorgaans de werkelijke transactiekosten niet volledig bekend zijn, zijn deze deels geschat in overleg met de betreffende vermogensbeheerder. De (geschatte) transactiekosten worden gerapporteerd als een percentage van het gemiddeld belegd vermogen.

De kosten voor het vermogensbeheer van 0,19% en de transactiekosten van 0,09% zijn als laag te beschouwen en zijn in lijn met de passieve beleggingsstrategie van het pensioenfonds.

De kosten van het pensioenbeheer als percentage van het gemiddeld belegd vermogen bedroegen over 2017 respectievelijk 2016 0,08% en 0,09%.

Toelichting kosten pensioenbeheer:

De uitvoeringskosten worden alleen op totaal niveau bijgehouden. Voor een uitsplitsing zie onderstaande tabel. Een deel van de kosten is bestemd voor pensioenbeheer en een ander deel voor vermogensbeheer. De omvang van de laatste post moet geschat worden. Voor 2017 komt de schatting uit op ca. 32%.

Categorie (bedragen x € 1.000)	Pensioenbeheer kosten 2017	Pensioenbeheer kosten 2016	Effect op kosten uitvoering in %
Bestuurskosten	834	756	+ 10,3%
Kosten verantwoordingsorgaan en visitatiecommissie	31	48	-/- 35,4%
Administratiekostenvergoeding	595	609	-/- 2,3%
Accountantskosten	56	49	+ 14,2%
Kosten actuaris	36	36	0,0%
Adviezen, contributies en bijdragen	278	391	-/- 28,9%
Overige	21	44	-/- 52,3%
Uitvoeringskosten	1.851	1.933	-/- 4,2%
Toewijzing aan vermogensbeheer (schatting)	597	615	
Kosten pensioenbeheer	1.254	1.318	

Uit bovenstaande opstelling blijkt dat de uitvoeringskosten in 2017 zijn gedaald met 4,2%. De voornaamste mutaties zijn:

A. Bestuurskosten en kosten verantwoordingsorgaan en visitatiecommissie

De bestuurskosten zijn met name toegenomen vanwege de hogere opleidingskosten. Deze hingen samen met de bestuursmutaties in 2017. De daling van de kosten verantwoordingsorgaan en visitatiecommissie hangt samen met een kostenverschuiving tussen twee boekjaren. Zoals in het voorgaande jaarverslag is toegelicht waren hier de kosten van twee visitaties boekhoudkundig toegerekend aan 2016.

B. Adviezen, contributies en bijdragen

De advieskosten zijn beduidend gedaald doordat er in 2017 minder bijzondere opdrachten zijn geweest.

C. Overige

De daling van de overige kosten wordt voornamelijk verklaard door de lagere rentekosten die samenhangen met het aanhouden van minder saldo.

Het bestuur is tevreden met het feit dat er na de stijging van de kosten van het pensioenbeheer met ruim 10% in 2016, er in 2017 een daling te zien is.

Toelichting kosten vermogensbeheer:

Categorie	Gem. vermogen 2017 (€ mln.)	Kosten vermogensbeheer jaarrekening 2017 (€ 1.000)	Overige vermogens- beheerkosten 2017 (€ 1.000)	Totale kosten (€ 1.000)	Totale kosten in % gem. vermogen
Extern beheerd vermogen					
Aandelen	730	360	190	550	0,08%
Vastrentende waarden	513	656	315	971	0,19%
Grondstoffen	107	23	32	55	0,05%
Vastgoed beleggingen	128	101	318	419	0,33%
Intern beheer	26	0	0	0	
Overige diensten					
Valuta/collateralbeheer		28	0	28	
Administratie en rapportage		169	0	169	
Totaal excl. toewijzing	1.504	1.338	855	2.192	0,15%
Toewijzing uitvoeringskosten		597		597	
Totaal vermogensbeheer	1.504	1.935	855	2.789	0,19%

Kosten van het vermogensbeheer kunnen in drie categorieën worden onderscheiden.

- De eerste categorie betreft de kosten zoals die zichtbaar in de jaarrekening zijn verwerkt. Daaronder vallen de beheervergoeding van de vermogensbeheerder(s), advieskosten alsmede bewaar- en administratiekosten. Dit betreft een bedrag van € 1,338 miljoen.
- De tweede categorie betreft kosten die rechtstreeks ten laste van het beleggingsrendement zijn gebracht. Deze kosten zijn dus niet inbegrepen in de kosten van de vermogensbeheerder(s) zoals opgenomen in de jaarrekening en bedragen € 0,855 miljoen. Het aandeel geschatte kosten is beperkt, dit betreft voornamelijk kosten in onderliggende beleggingsstructuren.

- Voorts is een bedrag van € 0,597 miljoen vanuit de uitvoeringskosten toegewezen aan het vermogensbeheer (zie de vorige paragraaf). De totale kosten vermogensbeheer komen daarmee uit op € 2,789 miljoen.

De kosten van vermogensbeheer bewogen zich in 2017 op hetzelfde peil als in 2016.

De extern beheerde mandaten voor vermogensbeheer zijn in hoofdlijn te karakteriseren als passief. De beheerders hebben de opdracht een benchmark te volgen, waarbij er afspraken zijn over de maximale afwijking van de benchmark. Er is geen sprake van een prestatie gerelateerde beloning. Het intern vermogensbeheer betreft onder andere het afsluiten van derivaten, cashmanagement en de allocatie van middelen over de externe vermogensbeheerders.

De meest recente gegevens voor benchmarking zijn die over het jaar 2016. De kosten van het vermogensbeheer (in % van het gemiddeld belegd vermogen) van 0,19% in 2016 staken gunstig af tegen een benchmark van 0,40% (LCP Netherlands; Werk in uitvoering bij pensioenfondsen 2017; vermogensbeheerkosten Nederlandse pensioenfondsen over 2016 met belegd vermogen tussen 1 en 10 miljard euro). De kosten voor 2017 liggen met 0,19% op gelijke hoogte.

Het bestuur is dan ook van oordeel dat er sprake is van zeer matige kosten van vermogensbeheer. Dit hangt samen met de keuze van aandelen- en obligatie beleggingen die zich richten op een bepaalde index. Dit passieve beheer brengt relatief lage beheerskosten met zich mee.

Toelichting transactiekosten

Categorie	Gem. vermogen 2017 (€ mln.)	Transactiekosten	Overige	Kosten in % gem. vermogen
		jaarrekening 2017 (€ 1.000)	transactiekosten 2017 (€ 1.000)	
Extern beheerd vermogen				
Aandelen	730	0	96	0,01%
Vastrentende waarden	513	0	279	0,05%
Grondstoffen	107	0	356	0,33%
Vastgoed beleggingen	128	0	50	0,04%
Intern beheerd vermogen	26	0	409	
Overige diensten				
Valuta/collateralbeheer		0	135	
Administratie en rapportage		0	0	
Totaal beheerd vermogen	1.504	0	1.325	0,09%

Ook de transactiekosten kunnen in drie categorieën worden onderscheiden.

- De eerste categorie betreft de kosten zoals die zichtbaar in de jaarrekening zijn verwerkt. In de jaarrekening 2017 is hiervan geen sprake.
- De tweede categorie betreft kosten die rechtstreeks ten laste van het beleggingsrendement zijn gebracht. Deze categorie omvat ook de kosten voor transacties die binnen de beleggingsfondsen plaatsvinden. Omdat de werkelijke transactiekosten niet altijd volledig bekend zijn, zijn deze deels geschat in overleg met betreffende vermogensbeheerder. Bij het beheer van de commodity portefeuille worden derivaten ingezet.
- Kosten die gemaakt worden in de vorm van een opslag bij een derivatentransactie worden ook als transactiekosten gerekend. Dit verklaart de relatief hoge kostenratio bij de grondstoffen.

De transactiekosten intern vermogensbeheer hebben voornamelijk betrekking op de kosten van de aandelen opties die het bestuursbureau in 2017 zelf heeft afgesloten. Sinds najaar 2016 worden rentederivaten afgesloten door Cardano en vallen deze kosten onder de categorie Vastrentende waarden.

De transactiekosten (in % van het gemiddeld belegd vermogen) van 0,09% in 2016 staken gunstig af tegen een benchmark van 0,11% (LCP Netherlands; Werk in uitvoering bij pensioenfonds 2017; gemiddelde transactiekosten Nederlandse pensioenfonds over 2016; omvang 1 tot 10 miljard euro). In 2017 zijn de transactiekosten wederom uitgekomen op 0,09%.

Het bestuur beoordeelt de transactiekosten als redelijk. Het passieve beheer van aandelen en obligaties brengt relatief lage transactiekosten met zich mee.

3.6 Beleidsontwikkeling

Bestuursvergaderingen

Het bestuur is in het verslagjaar 11 keer in vergadering bijeen gekomen. Ook heeft er overleg plaatsgevonden met het verantwoordingsorgaan, de visitatiecommissie en met de sociale partners.

Integraal risicomanagement

In 2017 is het nader implementeren van integraal risicomanagement in meerdere bestuursvergaderingen behandeld. Dit heeft zoals omschreven in paragraaf 2.2 en 2.4 geresulteerd in een wijziging van de organisatiestructuur. In hoofdstuk 4 is integraal risicomanagement nader beschreven.

Strategische discussie

De nieuwe pensioenregeling ingaande 2018 heeft niet geleid tot strategische wijzigingen. In opvolging van de strategische discussies uit 2015 en 2016 ten aanzien van de toekomst van het pensioenfonds heeft het pensioenfonds besloten om in 2018 de strategische discussie te hervatten.

3.6.1 Pensioenregeling en uitvoeringsovereenkomsten

3.6.1.1 Pensioenregeling

Het bestuur voert de pensioenregelingen uit voor het personeel van Gasunie en van de aangesloten onderneming GasTerra. Hierin zijn ouderdomspensioen, partnerpensioen, wezenpensioen en arbeidsongeschiktheidspensioen geregeld.

In 2017 hebben de actieve deelnemers pensioen opgebouwd volgens het Pensioenreglement 2013. Het betreft een voorwaardelijke middelloonregeling met CDC financiering. Kenmerkend voor CDC is dat de werkgever een vaste premie afdraagt aan het pensioenfonds. Per 1 januari 2015 is dit pensioenreglement aangepast aan het Witteveen kader. De pensioenopbouw is beperkt tot een pensioengevend salaris van € 103.317 (2017), het opbouwpercentage is 1,875% en de franchise is gelijkgesteld aan de fiscaal minimale franchise. Sinds 2015 komen gedeeltelijk arbeidsongeschikte werknemers met een uitkering op basis van de WIA ook in aanmerking voor een gedeeltelijk arbeidsongeschiktheidspensioen.

Per 1 januari 2018 is de pensioenregeling gewijzigd voor de periode 2018 tot en met 2021. Belangrijkste wijziging is dat de te betalen premie is verhoogd. Verder is de pensioenleeftijd verhoogd van 67 naar 68 jaar. Voor verdere details zie paragraaf 3.6.1.3.

Daarnaast voert het bestuur een aantal voorgaande regelingen uit die geen actieve deelnemers meer kennen.

Dit zijn de volgende pensioenregelingen:

- Pensioenreglement 1991 voor deelnemers geboren vóór 1 juli 1937.
- Pensioenreglementen 1994 voor deelnemers die na 30 juni 1937 en vóór 1 januari 1950 zijn geboren en tevens in dienst zijn gekomen vóór 1 januari 2006. Dit betreft het Pensioenreglement 1994, Overgangsbepalingen 1994 en het Reglement Regeling Vervroegd Uittreden.
- Pensioenreglement 2006 voor deelnemers die op of na 1 januari 1950 zijn geboren, dan wel voor deelnemers die na 31 december 2005 in dienst zijn gekomen. Voor werknemers van Gasunie is de opbouw in dit pensioenreglement per 30 juni 2013 beëindigd. Voor werknemers van GasTerra is dit per 31 december 2013 het geval.
- Pensioenreglement 2010 voor werknemers die op of na 1 juli 2010 zijn toegetreden tot de Raad van Bestuur van Gasunie. De opbouw in dit pensioenreglement is per 30 juni 2013 beëindigd.

3.6.1.2 Uitvoeringsovereenkomsten

Uitvoeringsovereenkomst per 1 juli 2013: Gasunie

De in 2017 geldende uitvoeringsovereenkomst met Gasunie is per 1 juli 2013 gesloten en liep tot 1 januari 2018. In deze uitvoeringsovereenkomst zijn de afspraken tussen het pensioenfonds en Gasunie opgenomen in verband met de uitvoering van de pensioenregeling. Het opbouwpercentage is voorwaardelijk: als de premie in enig jaar niet toereikend is, dan wordt de pensioenopbouw voor dat jaar verlaagd. In de uitvoeringsovereenkomst zijn twee bestemmingsdepots benoemd: een toeslagdepot en een opbouwdepot.

Uitvoeringsovereenkomst per 1 januari 2014: GasTerra

De uitvoeringsovereenkomst met GasTerra is in maart 2014 gesloten en gold vanaf 1 januari 2014 en liep tot 1 januari 2018. In vorm en inhoud sluit de overeenkomst aan bij de overeenkomst die reeds met Gasunie was gesloten.

Toeslagdepot

Omdat het toeslagdepot in 2016 leeg was, worden eventuele toeslagen op de aanspraken van de actieve deelnemers, evenals het pensioen van de pensioengerechtigden en de aanspraken van de slapers, vanaf 2017 verleend op basis van de prijsindex. Zoals in paragraaf 3.4 is aangegeven zijn deze toeslagen voorwaardelijk en heeft in 2017 geen toeslagverlening plaats kunnen vinden.

Opbouwdepot

Het pensioenfonds houdt een depot aan dat bestemd is voor aanvullende financiering van de pensioenopbouw van deelnemers in het Pensioenreglement 2013. Voor het Pensioenreglement 2013 wordt een eventueel tekort van de werkelijk betaalde pensioenpremie ten opzichte van de kostendeekkende premie onttrokken uit het opbouwdepot. Een eventueel overschot van de werkelijk betaalde premie ten opzichte van de kostendeekkende premie wordt aan het opbouwdepot toegevoegd. De definitieve verrekening vindt jaarlijks achteraf plaats bij het vaststellen van de jaarrekening. Eind 2017 was het opbouwdepot volledig uitgenut.

3.6.1.3 Wijzigingen 2018

Eind 2017 hebben sociale partners een nieuwe pensioenregeling afgesproken voor de periode 2018 tot en met 2021. Het bestuur heeft besloten akkoord gegaan met de uitvoering van deze pensioenregeling onder het stellen van een voorwaarde.

De voornaamste wijziging is dat de premie voor de pensioenregeling met 4% is gestegen naar 26,6% van het pensioengevend salaris waarvan 2% door de deelnemers wordt bijgedragen. De deelnemersbijdrage

van 6% boven het grensbedrag van € 91.547 (2017) is gehandhaafd. Verder is de pensioenleeftijd verhoogd naar 68 jaar. In de nieuwe pensioenregeling is het toeslagdepot en het opbouwdepot komen te vervallen. De voorwaardelijke toeslagverlening is ongewijzigd. Verder is afgesproken dat de nieuwe pensioenopbouw over een periode van drie kalenderjaren in totaal niet voor meer dan 1,5% uit het eigen vermogen van het fonds gefinancierd mag worden.

Met Gasunie en GasTerra zijn nieuwe uitvoeringsovereenkomsten gesloten ter uitvoering van de nieuwe regeling. Daarnaast worden de in het verleden opgebouwde levenslange ouderdomspensioenaanspraken met uitzondering van een specifieke groep vrouwelijke deelnemers met een pensioenleeftijd 60 jaar, omgezet naar 68 jaar ("conversie").

3.6.2 Beleggingsbeleid

Het strategische beleggingsbeleid gedurende 2017 is op hoofdlijnen gelijk gebleven aan het beleid in 2016. Het pensioenfonds hanteert een 'passieve' beleggingsstijl. Het grootste deel van de portefeuille wordt belegd in producten die een benchmark zo goed mogelijk volgen. De Strategische Asset Allocatie (SAA) is daarmee de belangrijkste keuze ten aanzien van het rendement en het risico van het pensioenfonds. Om rendement te kunnen behalen is het nodig om risico's te nemen. Het rendement is nodig om te kunnen herstellen en op termijn de koopkracht te behouden. Het beperken van het risico is nodig om de huidige opgebouwde rechten en pensioenen zo goed mogelijk te beschermen.

De afweging tussen rendement en risico wordt gemaakt in een ALM studie. Deze heeft het pensioenfonds voor het laatst volledig uitgevoerd in 2015. Bij het beoordelen van de nieuwe pensioenregeling heeft het pensioenfonds medio 2017 een beperkte ALM laten uitvoeren.

De SAA is opgesplitst in twee hoofdportefeuilles: de return portefeuille en de matching portefeuille. Ongeveer twee derde van de portefeuille wordt ingezet voor het halen van rendement (return portefeuille). Deze portefeuille is erop gericht om voldoende rendement te realiseren om te kunnen herstellen en om op termijn de (toekomstige) pensioenen te kunnen laten stijgen met de inflatie. Het resterende deel van de beleggingen wordt gebruikt om de huidige hoogte van de (toekomstige) pensioenen met een grote mate van zekerheid te kunnen vasthouden (matching portefeuille). Het pensioenfonds is gevoelig voor een renteverandering. Bij een lagere rente nemen de verplichtingen toe. Een deel van de beleggingen stijgt ook in waarde bij een dalende rente en 'matched' daarmee de verplichtingen. De verplichtingen van het pensioenfonds zijn alle naar verwachting uit te keren pensioenen in de nabije en de verre toekomst. Deze verplichtingen worden daarbij naar het heden teruggerekend.

Het rente afdekpercentage geeft aan voor welk percentage het renterisico van de verplichtingen afgedekt is. Het pensioenfonds hanteert hiervoor een staffel. Het uitgangspunt hierbij is: bij een lage rente minder afdekken, bij een hoge rente meer afdekken. De achterliggende gedachte is dat bij een zeer lage rente de kans op een (op termijn) hogere rente hoger is dan de kans op een nog lagere rente. Gedurende 2017 was het afdekpercentage circa 30%.

Het pensioenfonds staat niet alleen bloot aan het renterisico en het inflatierisico. In hoofdstuk 4 wordt in meer detail aandacht gegeven aan de risico's en de monitoring van deze risico's. Het beleggingsbeleid is zodanig ingericht dat het totale risico acceptabel blijft bij een zo hoog mogelijk rendement. Een belangrijke genomen maatregel om dit te realiseren is het spreiden van het risico in de beleggingen. Het pensioenfonds belegt daarom in verschillende soorten beleggingscategorieën zoals aandelen, grondstoffen, vastgoed, obligaties en hypotheeklen die ieder voor zich anders reageren op marktontwikkelingen. Ook binnen een beleggingscategorie wordt gespreid belegd. Zo geldt bij aandelen

dat er wereldwijd belegd wordt (regiospreiding) en ook in bedrijven in verschillende sectoren (banken, chemie, ICT etc.).

Het renterisico kan via verschillende soorten beleggingen verlaagd worden. Het pensioenfonds gebruikt hiervoor (staats)obligaties en rentederivaten. Het verlagen van één risico (in dit geval het renterisico) resulteert echter in andere risico's. Het beleggen in staatsobligaties betekent dat deze gevoelig is voor een andere rente dan de verplichtingen (staatsobligatie rente ten opzichte van UFR rente). Hierdoor ontstaat een spread risico. Bij het beleggen in renteswaps wordt de UFR rente beter benaderd, daartegenover staat dat er tegenpartijrisico en liquiditeitsrisico ontstaat. Ook ontstaat er een hefboomeffect (leverage).

Op het gebied van regelgeving heeft het pensioenfonds in 2017 aandacht besteed aan EMIR. De afkorting EMIR staat voor European Market Infrastructure Regulation en deze Europese verordening bevat onder meer regels voor het afwikkelen van derivaten door een centrale tegenpartij. Bij deze afwikkeling zijn clearing members betrokken. Clearing members zijn partijen die fungeren als intermediair tussen het pensioenfonds en de centrale tegenpartij. Ter voorbereiding van het proces van centrale afwikkeling zijn in 2017 door het pensioenfonds contracten afgesloten met twee clearing members. Overigens zijn pensioenfonds momenteel nog vrijgesteld van de verplichting tot centrale afwikkeling.

3.6.2.1 Maatschappelijk verantwoord beleggen

Algemeen

Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (MVB) is expliciet opgenomen als één van de zeven beleggingsuitgangspunten.

Het bestuur is van mening dat het meewegen van informatie over milieu-, sociale- en governance (Environment, Social and Governance, kortweg ESG) risico's een bijdrage kan leveren aan een betere besluitvorming over beleggen. Daarnaast is het bestuur van mening dat MVB risico's reduceert. Het meewegen van relevante informatie kan bijvoorbeeld het risico op reputatieschade voor het pensioenfonds verminderen.

Het bestuur heeft hierbij gekozen voor een 'proactieve opstelling'. Dit betekent dat steeds goed wordt onderzocht of aanvullende beleidsmaatregelen ten gunste van het MVB op een efficiënte manier genomen kunnen worden. Het bestuur zoekt in het kader van MVB de juiste balans tussen enerzijds het verwezenlijken van doelstellingen op het gebied van MVB en anderzijds de beperkingen binnen de beschikbare beleggingsinstrumenten, de eventuele kosten en het effect op de spreidingsmogelijkheden. Het pensioenfonds maakt bij beleggingen in zakelijke en vastrentende waarden gebruik van vermogensbeheerders.

De genomen maatregelen bij vermogensbeheerders zijn geïnventariseerd. De belangrijkste maatregelen zijn het streven naar fondsen waarbinnen bedrijven een positieve ESG instelling laten zien, een constructieve dialoog met de bedrijven en actief stembeleid op aandeelhoudersvergaderingen. Dit geeft een positieve impuls aan het maatschappelijk verantwoord ondernemen bij de betreffende bedrijven. Mochten deze maatregelen niet werken dan kan besloten worden tot uitsluiten.

Op de website van het pensioenfonds zijn (links naar) de belangrijkste ontwikkelingen bij actieve dialoog en stembeleid, gepubliceerd. De invulling van het beleid is aan de hand van bovenstaande maatregelen ingevoerd.

Aandelen

De aandelenbeleggingen van het pensioenfonds verlopen geheel via ESG indexfondsen van BlackRock. In deze aandelenfondsen worden aandelen geselecteerd via een ESG filter. BlackRock voert een corporate

governance beleid bij haar beleggingen. De stem- en engagementrapportages van BlackRock zijn te vinden via de website van het pensioenfonds.

Vastrentend

Bij de vastrentende waarden geldt dat bij de beleggingen in kredietobligaties sinds 2013 gebruik wordt gemaakt van een apart obligatiefonds waarin controversiële wapens en kinderarbeid zijn uitgesloten. Voor de kredietobligaties wordt ook een verdere uitbreiding naar ESG onderzocht. Bij de belegging in staats(gerelateerde) obligaties wordt een ESG landenlijst gehanteerd. Voor vastrentende waarden is stembeleid en stemgedrag niet relevant.

Grondstoffen

De belegging in grondstoffen vindt plaats via derivaten gerelateerd aan de goederentermijnmarkten. Ook hier is stembeleid niet van toepassing.

Vastgoed

De vastgoedbeleggingen worden gehouden in beursgenoteerde- en in niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen. Van deze laatste categorie worden de aandeelhoudersvergaderingen actief bezocht door onze adviseur Sweco. Door middel van dit 'actief aandeelhouderschap' worden fondsbeheerders uitgedaagd om, voor zover dat nog niet aanwezig is, te komen tot een scherp gedefinieerd duurzaamheidsbeleid en deel te nemen aan GRESB (Global Real Estate Sustainability Benchmark). GRESB is een onafhankelijke wetenschappelijke benchmark die het duurzaamheidsbeleid van vastgoedfondsen en -portefeuilles wereldwijd beoordeelt. DWS beheert het beursgenoteerd vastgoed. Het pensioenfonds heeft stembeleid en stemgedrag ingeregeld.

4 Integraal risicomanagement

Integraal risicomanagement is een belangrijke factor om de doelstellingen van het fonds te verwezenlijken. Het bewust omgaan met risico's en deze beheersen op basis van de vastgestelde risicohouding en risicobereidheid is onderdeel van de fondsprocessen. In 2017 is besloten om de inrichting van de strategische risicomanagementcyclus explicieter te gaan structureren, zie onderstaande figuur.

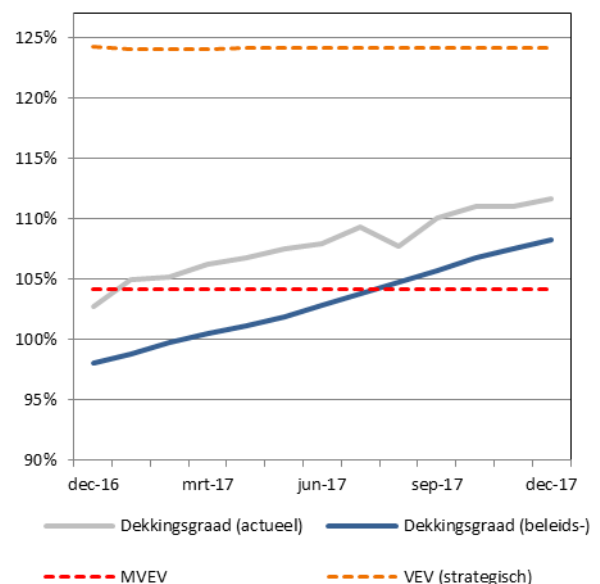
Risicohouding en risicobereidheid zijn vastgesteld (paragraaf 4.2). In 2018 zal de herinrichting van de strategische risicomanagementcyclus worden voltooid.

4.1 Risicobeeld pensioenfonds

Een maatstaf voor het risicobeeld is het VEV en de bijhorende vereiste dekkingsgraad. Het VEV wordt bepaald via het standaardmodel. De volgende grafiek geeft de ontwikkeling weer van de belangrijkste dekkingsgraden van het pensioenfonds in 2017. Hieruit blijkt dat de beleidsdekkingsgraad lager is dan de vereiste dekkingsgraad (o.b.v. de strategische portefeuille).

Indien het pensioenfonds naar verwachting binnen 10 jaar herstelt naar het VEV is een korting op de opgebouwde aanspraken en ingegane rechten niet nodig. De dekkingsgraad, van waaruit het pensioenfonds nog net kan herstellen om binnen 10 jaar op het VEV uit te komen, wordt de kritische dekkingsgraad genoemd. Deze is per 31 december 2017 95% en daar zit het pensioenfonds ruim boven.

Om de risico's van effecten ('schokken') van onverwachte gebeurtenissen op de dekkingsgraad te meten en monitoren wordt gebruik gemaakt van de standaardtoets. Deze standaardtoets is gebaseerd op de door DNB gedefinieerde negatieve gebeurtenis die zich met een kans van 2,5% geïsoleerd zou voordoen.

Gegeven de missie, visie en strategische doelstellingen van het pensioenfonds is het noodzakelijk om risico's te lopen gegeven de huidige omstandigheden. Met behulp van een risico management systeem wordt verantwoord met de gelopen risico's omgegaan binnen de door het pensioenfonds gestelde randvoorwaarden.

4.2 Risico Management Systeem

In november 2017 is het bestuur gestart met de inrichting van de strategische risicomanagement cyclus. Eind 2017 zijn de individuele risicohoudingen van de bestuursleden besproken en bediscussieerd. Begin 2018 zijn deze individuele risicohoudingen samengebracht en heeft het bestuur per domein de navolgende, gezamenlijke risicohouding vastgesteld:

Domein	Risico-houding	Motivatie
Besturings-filosofie	Gebalanceerd (3)	Vanuit het perspectief gedragen besluitvorming eerder kritisch dan opportunistisch. Vanuit de dialoog en de open houding voor vernieuwing in het bestuur is er bereidheid om meer risico te nemen. Bestuursbesluiten worden naar buiten toe gezamenlijk verdedigd.
Kapitaal-management	Gebalanceerd (3)	(Beleggings)risico's worden geaccepteerd vanuit een gebalanceerde houding om rendement voor onze deelnemers te realiseren. Vanuit de doelstelling om korten te voorkomen is het fonds niet bereid tot het nemen van extra rendement en is daarmee gebalanceerd.
Reputatie-management	Kritisch (2)	Wij realiseren ons dat we op ons imago niet altijd directe invloed hebben. We hechten veel waarde aan een gedegen identiteit en integriteit.
Product en Regeling	Kritisch (2)	We streven naar een foutloze uitvoering van de regeling. Anderzijds weegt kostenbeheersing hier in mee, dus niet tegen elke prijs.
Totaal	Gebalanceerd (3)	In het bestuur worden er open discussies gevoerd, het bestuur staat open voor innovatie en vernieuwing en is bereid risico te nemen, behalve op het punt van integriteit, indien daar een passende beloning tegenover staat. Op basis hiervan classificeert het fonds de algehele risicohouding als gebalanceerd.

Om risicobereidheid te concretiseren, hanteert het fonds het Risk Appetite Value Chain® (RAVC)-model. Voor elk van de domeinen is vastgesteld wat het bestuur niet wenst (disruptive-denkproces). Aan de hand van de antwoorden op deze vraag heeft het bestuur begin 2018 de gezamenlijke – uiteindelijk positief geformuleerde – risicobereidheidsprincipes vastgesteld.

Het bestuur heeft in de meest recent uitgevoerde Risk Self Assessment (RSA) de risico's onderscheiden aan de hand van FIRM, de eerdere toezichtsystematiek van DNB voor het toezicht op financiële instellingen. FIRM behelst een geïntegreerde methode voor de analyse van risico's bij alle type financiële instellingen (en dus niet specifiek voor pensioenfonds). FIRM onderscheidt de navolgende risicocategorieën en beheersingscategorieën:

Risicocategorieën		Beheersingscategorieën
Financiële risico's	Niet-financiële risico's	
Matching-/renterisico	Omgevingsrisico	Risico specifieke beheersing
Marktrisico	Operationeel risico	Organisatie
Kredietrisico	Uitbestedingsrisico	Management
Verzekeringstechnisch risico	IT-risico	Solvabiliteitsbeheer
	Integriteitsrisico	Liquiditeitsbeheer
	Juridisch risico	

Door aan de hand van FIRM de voor het pensioenfonds relevante risico's te onderscheiden, brengt het bestuur de risico's op een gestructureerde wijze in kaart en legt ze deze vast. Het bestuur heeft het liquiditeitsrisico aan de risico's toegevoegd.

Doel van het risico management systeem is het beheersen van belangrijke risico's die het behalen van de doelstellingen kunnen bedreigen. Hierbij geldt dat het bestuur de voor het pensioenfonds meest relevante onderliggende risico's (risico-items) heeft benoemd en deze heeft gekoppeld aan de geformuleerde doelstellingen. Tevens heeft het bestuur voor de meest relevante risico-items een overzicht verkregen van de belangrijkste te nemen beheersmaatregelen. Het bestuur heeft hierbij een rapportagelijns vormgegeven waardoor het op een gestructureerde wijze in staat is bij besluitvorming de daarbij geldende risicoafweging te maken.

4.2.1 Governance (3 lines of defense)

Risicomanagement maakt integraal onderdeel uit van de besluitvorming van het bestuur. Het bestuur is verantwoordelijk voor het vaststellen, uitvoeren en monitoren van het risicobeleid. Hierbij wordt het bestuur ondersteund door haar adviseurs en het bestuursbureau.

De overall borging van het Integraal Risico Management (IRM) -proces was belegd bij de pensioen- en communicatiecommissie. Vanaf 2018 is deze borging belegd bij de governance-, risk- en compliance commissie.

Met ingang van 2018 is de organisatiestructuur van Pensioenfonds Gasunie als volgt vormgegeven.

Adviserend en beleidsvoorbereidend aan het bestuur zijn de beleggingsadviescommissie, de pensioen- en communicatiecommissie en de governance-, risk- en compliance commissie. Binnen deze commissies komen beleidsvoorstellen en adviezen tot stand, die vervolgens ter besluitvorming worden voorgelegd aan het bestuur. De commissies nemen derhalve niet zelf besluiten, maar besluiten worden door het bestuur genomen. Het bestuur en de onderliggende commissies vormen gezamenlijk de uitvoerende (1e-lijns) rol binnen het pensioenfonds. Gezamenlijk dragen zij zorg voor afgewogen beleid in het belang van (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden.

De onafhankelijk risicomanager heeft een controlerende en spiegelende (2e-lijns) rol richting de commissies en het bestuur op o.a. financiële en niet-financiële risico's, strategisch beleggingsbeleid in relatie tot de risicohouding en naleving van de beleggingscyclus. Hij rapporteert onafhankelijk van de commissies – door middel van een risico opinie in de voorlegger – aan het bestuur. Hij ziet vanuit zijn rol toe op het naleven van het IRM-beleid en de prudent person regel bij de totstandkoming van adviezen. Daarnaast zal hij tijdens vergaderingen van de commissies en bij de voorbereiding door het bestuursbureau proactief zijn inbreng leveren door de leden van de commissies en van het

bestuursbureau te wijzen op het risicomanagementbeleid en omissies in afwegingen van financiële en niet-financiële risico's.

De derde line of defense wordt gevormd door de visitatiecommissie. De leden zijn onafhankelijk en laten dit tot uiting komen in het toezicht. De bevindingen van de visitatiecommissie zijn voor het bestuur van belang voor de toetsing van zijn beleid en de beleidsprocedures. Daarna volgt nog de controle en/of certificering, met betrekking tot het gevoerde beleid en de uitvoering, door de toezichthouder en externe certificeerders.

De beleggingsadviescommissie monitort de hoofdrisico's matching & renterisico, liquiditeitsrisico, marktrisico, kredietrisico en het uitbestedingsrisico bij het vermogensbeheer. De pensioen- en communicatiecommissie heeft in 2017 de overige niet-financiële risico's en het verzekeringstechnisch risico, samen met de algehele borging van het IRM proces gemonitord. Vanaf 2018 is de monitoring van de niet-financiële risico's belegd bij de governance- risk- en compliance commissie. Elke commissie bewaakt de afgesproken norm en limiet waarbinnen het toegewezen risico mag bewegen, waardoor de risicobereidheid per hoofdrisico wordt bewaakt in overeenstemming met de strategische doelstellingen en afgesproken risicohouding.

4.2.2 Monitoring en vastlegging

Elk kwartaal staat het thema risicomanagement op de agenda van het bestuur. Op basis van de IRM-rapportages (financieel- en niet financieel) en het IRM Dashboard wordt over de belangrijkste door het bestuur geselecteerde risico's gerapporteerd. Het bestuur krijgt een vooraf vastgelegd overzicht aangeboden waarin de relatie tussen risico's en strategische doelstellingen wordt weergegeven. Er wordt een overzicht gegeven van de inherente risico's en de werking van de beheersmaatregelen.

4.3 Concrete risico's

4.3.1 Inleiding

Het bestuur beoogt de financiële en niet-financiële risico's zoveel mogelijk te beperken. Financiële risico's worden door het pensioenfonds gelopen omdat voor het behalen van de doelstelling om een waardevast pensioen te kunnen aanbieden een hoger rendement nodig is dan de risicovrije rente. Het bestuur probeert met het gevoerde risicomanagement beleid de kans dat een ongunstige situatie zich voordoet te minimaliseren of de impact daarvan door beheersmaatregelen te verkleinen.

4.3.2 Toelichting per risico

4.3.2.1 Toelichting op de financiële hoofdrisico's

Onderstaand wordt een nadere toelichting gegeven op de voornaamste risico's die door het bestuur, conform de eerder genoemde werkwijze zijn onderkend.

Matching risico (rente en valutarisico)

Het bestuur dient de toekomstige verplichtingen conform de Pensioenwet te waarderen op basis van de rekenrente zoals deze wordt gepubliceerd door de toezichthouder (DNB). De rekenrente is daarbij gebaseerd op de marktrente. Hierdoor wordt een renterisico voor het pensioenfonds geïntroduceerd, waarbij een stijgende rekenrente de verplichtingen in waarde laat dalen, hetgeen gunstig is voor de dekkingsgraad van het pensioenfonds, en omgekeerd. Verder is het zo dat bezittingen in de vorm van

vastrentende waarden bij een stijging van de rente eveneens in waarde dalen en omgekeerd. Het beleggen in vastrentende waarden biedt dus een zekere natuurlijke afdekking tegen het renterisico.

De dekkingsgraad is derhalve gevoelig voor renteschommelingen en het bestuur beschouwt het matchen van het renterisico als zeer belangrijk voor het nakomen van de nominale uitkeringen. De mate van renteafdekking van de verplichtingen wordt bepaald op basis van de marktrente. Het bestuur heeft hiertoe een rentestaffel ontwikkeld gebaseerd op een afdekking van gemiddeld 60% bij de op lange termijn (20 tot 30 jaar) verwachte 20-jaars rente van 3%-4%. Hierbij heeft het pensioenfonds gegeven de huidige 20-jaars swaprente een normpercentage van 30% met een bandbreedte van +/- 10%. Het renteafdeckingspercentage bedroeg 29% per ultimo 2017 en bevindt zich daarmee binnen de gestelde bandbreedte van 20-40%.

Het bestuur heeft op dit moment ten opzichte van andere pensioenfonds en een hogere risico acceptatie ten aanzien van renterisico. Dit komt mede doordat de vergoedingen voor het afdekken van het renterisico afnemen (lage rente inkomsten). Terwijl tegelijkertijd de risico's toenemen zoals de grote staatsschuld van landen en mogelijk einde opkoopprogramma ECB.

Het valutarisico wordt beperkt door middel van het grotendeels afdekken van de belangrijkste buitenlandse valuta naar euro.

Marktrisico

Marktrisico is het risico als gevolg van het blootstaan aan wijzigingen in marktprijzen van verhandelbare financiële instrumenten. Voor het pensioenfonds heeft dit risico betrekking op de portefeuille zakelijke waarden. Het koersrisico van de vastrentende waarden valt onder het renterisico, met uitzondering van het koersrisico dat ontstaat bij marktfluctuaties in de kredietopslag.

De portefeuille zakelijke waarden bestaat uit aandelen en onroerend goed en grondstoffen. Hierbij vinden de beleggingen in aandelen wereldwijd plaats. De spreiding binnen de portefeuille (diversificatie) dempt het prijsrisico en is daarmee één van de belangrijkste mitigerende beheersmaatregelen. Daarnaast is een periodieke ALM-studie een belangrijk beheersingsinstrument om vast te stellen of de gekozen portefeuille met zakelijke waarden voldoet aan de gewenste risico versus rendementsafweging.

Scenario's dekkingsgraad voor markt- en renterisico per eind 2017

De volgende tabel geeft de gevoeligheid van de dekkingsgraad weer voor het rente- en aandelenrisico waarbij beide risico's zich gecombineerd voordoen. Hierbij wordt verondersteld dat de andere beleggingen onveranderd blijven en de aandelenkoersen variëren tussen -35% en +35%. De rente varieert tussen -1,0% en 1,0% (uitgedrukt in basispunten). De effecten van deze bandbreedtes op de dekkingsgraad worden in de volgende tabel weergegeven. Het rode gebied geeft aan dat de doelstellingen niet meer gehaald worden. Het groene gebied geeft aan dat er naar verwachting toekomstbestendig geïndexeerd kan worden.

		Aandelenschok														
		-35.0%	-30.0%	-25.0%	-20.0%	-15.0%	-10.0%	-5.0%	0.0%	5.0%	10.0%	15.0%	20.0%	25.0%	30.0%	35.0%
Parallele renteschok	-100	87.3%	88.2%	89.5%	91.2%	93.3%	95.5%	97.9%	100.3%	102.7%	105.1%	107.6%	110.0%	112.4%	114.9%	117.3%
	-75	89.4%	90.4%	91.7%	93.5%	95.7%	98.0%	100.5%	103.0%	105.5%	108.1%	110.6%	113.2%	115.7%	118.3%	120.8%
	-50	91.6%	92.6%	94.0%	95.9%	98.2%	100.6%	103.2%	105.8%	108.5%	111.1%	113.8%	116.4%	119.1%	121.8%	124.4%
	-25	93.9%	94.9%	96.4%	98.4%	100.7%	103.3%	106.0%	108.7%	111.5%	114.2%	117.0%	119.8%	122.6%	125.3%	128.1%
	0	96.4%	97.4%	99.0%	101.1%	103.5%	106.2%	108.9%	111.8%	114.7%	117.6%	120.5%	123.4%	126.3%	129.2%	132.1%
	25	98.9%	100.0%	101.6%	103.7%	106.3%	109.1%	112.0%	114.9%	117.9%	121.0%	124.0%	127.0%	130.0%	133.0%	136.1%
	50	101.3%	102.4%	104.1%	106.3%	109.0%	111.9%	114.9%	118.0%	121.1%	124.3%	127.4%	130.6%	133.7%	136.8%	140.0%
	75	103.7%	104.9%	106.7%	109.0%	111.7%	114.7%	117.9%	121.1%	124.4%	127.7%	130.9%	134.2%	137.5%	140.7%	144.0%
	100	106.2%	107.4%	109.3%	111.7%	114.5%	117.7%	121.0%	124.3%	127.7%	131.1%	134.5%	137.9%	141.3%	144.7%	148.1%

Kredietrisico

Kredietrisico is het risico dat een debiteur zijn verplichtingen niet nakomt. Dit betreft met name het hoofdsomrisico binnen de vastrentende waarden en het tegenpartijrisico bij derivatentransacties.

Ongeveer 55% van de vastrentende waarden wordt belegd in euro staatsobligaties. De overige vastrentende beleggingen bestaan vooral uit bedrijfsobligaties. De beheersing van het hoofdsomrisico vindt plaats door het stellen van eisen aan de kredietwaardigheid enerzijds en door het beperken van concentratie naar bepaalde groepen debiteuren anderzijds. Tegenpartijen, met wie transacties worden afgesloten, dienen te goeder naam en faam bekend te staan. De beheersing van het tegenpartijrisico vindt plaats door het stellen van kredietwaardigheideisen aan de tegenpartijen waarmee transacties kunnen worden gedaan en door het afsluiten van overeenkomsten die tegenpartijen verplichten tot het stellen van onderpand.

Verzekeringstechnisch risico

Dit is het risico dat (toekomstige) uitkeringen niet gefinancierd kunnen worden vanuit premie- en/ of beleggingsinkomsten als gevolg van verkeerd ingeschatte (technische) aannames en grondslagen. Door een jaarlijkse externe toetsing plaats te laten vinden ten aanzien van de gehanteerde fondsgrondslagen, is het bestuur in staat om haar grondslagen op prudentie in te schatten.

4.3.2.2 Toelichting op de niet-financiële hoofdrisico's

Indien ongewenste gebeurtenissen zich voordoen binnen de categorie niet-financiële risico's komt hierdoor voornamelijk de uitvoering van de pensioenregeling conform de gemaakte afspraken onder druk te staan. Het pensioenfonds heeft geen risicobudget aan de verschillende niet-financiële hoofdrisico's toegekend, maar realiseert zich terdege dat schade kan ontstaan door onder andere reputatieschade, niet integer handelen of een onjuiste uitvoering door de externe partijen aan wie is uitbesteed. Onderstaand worden de niet financiële hoofdrisico's toegelicht.

Uitbestedingsrisico

Het bestuur zorgt voor een zodanige vormgeving van de uitbesteding dat de aansluiting tussen (informatie over) de uitbestede processen en de overige bedrijfsprocessen gewaarborgd is en dat de verantwoordelijkheid van het bestuur voor de organisatie, uitvoering en beheersing van de uitbestede werkzaamheden en het toezicht daarop in lijn is met de Actuariële en Bedrijfstechnische Nota (ABTN). Dit is onder andere vastgelegd in het uitbestedingsbeleid.

Het bestuur zorgt voor voldoende waarborgen om volledig in control te kunnen zijn. Deze waarborgen behelzen onder andere het schriftelijk vastleggen van alle gemaakte afspraken, het duidelijk vastleggen van exit voorwaarden en het verkrijgen van uitgebreide management informatie met een schriftelijke verantwoording over de uitvoering door de uitvoerders aan het bestuur.

Ook dient de uitvoerder de zekerheid te bieden over een adequate interne organisatie te beschikken. Een zogenaamd ISAE 3402 verklaring of een vergelijkbare certificering kan hiervoor behulpzaam zijn. Per kwartaal wordt door de uitvoerders een uitgebreide rapportage aangeleverd ter verantwoording. Deze rapportages worden zowel in het bestuur alsmede tussen het bestuur en uitvoerders besproken. Het bestuur is van mening dat zij door deze opzet het uitbestedingsrisico verkleint en beheerst, waardoor het risico als laag wordt gekwalificeerd.

IT-risico

Er is duidelijk meer focus gekomen op de IT-risico's mede ingegeven door de snelle ontwikkelingen van de afgelopen jaren op dit terrein. Daarnaast geldt dat voor het pensioenfonds informatie en communicatietechnologie essentieel is.

In 2017 heeft de pensioen- en communicatiecommissie een separaat beleid voor de beheersing van IT risico vastgesteld. Hierin worden meerdere richtlijnen benoemd voor de toetsing van IT beleid. Het IT beleid is er op gericht dat de systemen die het pensioenfonds of haar dienstverleners gebruiken aantoonbaar voldoen aan de eisen van beschikbaarheid, integriteit en vertrouwelijkheid. Het IT beleid beschrijft met name de aantoonbaarheid op basis van verklaringen van derden.

Integriteitsrisico

Het integriteitsrisico wordt gedefinieerd als het risico dat de integriteit van het pensioenfonds dan wel het financiële stelsel wordt beïnvloed als gevolg van niet integere en onethische gedragingen van het bestuur, bestuurders, bestuursbureau, overige betrokkenen en organisaties waaraan een deel van de uitvoering of dienstverlening is uitbesteed.

Het pensioenfonds beschikt over een gedragscode en een incidentenregeling. Jaarlijks worden de bestuurders gevraagd om een verklaring in te vullen in het kader van de check op compliance. Op elke bestuursvergadering komt aan de orde of er geschenken/uitnodigingen zijn geaccepteerd en zo ja of deze in overeenstemming zijn met de gedragscode.

Voor de inschatting van dit risico heeft het pensioenfonds in oktober 2016 middels Risk Self Assessment een kwantificering van het integriteitsrisico gemaakt. Het bestuur onderkent het belang van een goede, gedegen en systematische integriteitsanalyse. Over dit onderwerp wordt ook overleg gepleegd met de compliance officer.

Juridisch risico

Juridisch risico hangt samen met veranderingen en naleving van wet- en regelgeving, het mogelijk bedreigd worden van de rechtspositie van het pensioenfonds, met inbegrip van de mogelijkheid dat contractuele bepalingen niet afdwingbaar of niet correct gedocumenteerd worden. Het bestuur maakt onderscheid tussen het juridisch risico dat ontstaat door externe regelgeving en door eigen contracten. Het bestuur kwalificeert het juridisch risico als laag doordat beheersingsmaatregelen zijn genomen zoals het goed documenteren van besluitvorming, het uitbesteden volgens het uitbestedingsbeleid en het inschakelen van externe deskundigen. Het externe risico van wijzigingen in wet- en regelgeving is niet beheersbaar in de zin dat het pensioenfonds geen invloed heeft op de totstandkoming van (gewijzigde) regelgeving. Wel zal het bestuur nieuwe wet- en regelgeving implementeren in beleid en procedures.

Overige niet financiële risico's

Het omgevingsrisico wordt gemitigeerd door als bestuur op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen via onder andere de Pensioenfederatie, dienstverleners en media.

Het bestuur heeft een groot aantal activiteiten uitbesteed. Zo heeft het pensioenfonds het pensioenbeheer uitbesteed aan TKP. Hierdoor liggen de operationele risico's grotendeels bij deze uitbestedingspartijen. Deze operationele risico's worden door het bestuur beheerst door het stellen van kwaliteitseisen aan de externe organisaties die bij de uitvoering zijn betrokken en regelmatige monitoring via onder meer rapportages van deze partijen. Het bestuur is dan ook van mening dat het operationeel risico als laag gekwalificeerd kan worden.

5 Beleggingen

5.1 Markontwikkelingen 2017

Algemene markontwikkelingen

In 2017 beleefde de wereldeconomie een opleving. De economische groei in de belangrijkste economische regio's zoals de Verenigde Staten, Europa, China en Japan was sterk en verraste positief. De versnelling van de economische groei was het gevolg van een samenloop van gunstige omstandigheden; het monetaire en fiscale beleid ondersteunden de economie.

Het consumentenvertrouwen nam toe en de omstandigheden op de arbeidsmarkt waren gunstig. Vooral in de Verenigde Staten, in Japan en in Noord-Europa is de werkloosheid nu op een historisch dieptepunt. De hogere groei leidde niet tot een sterke toename van de inflatie, waardoor centrale banken een ruim monetair beleid bleven voeren. De Europese Centrale Bank (ECB) en de Bank of Japan ondersteunden de economieën met historisch lage renteniveaus en opkoopprogramma's. De sterke economische groei en de positieve vooruitzichten gaven de ECB voldoende vertrouwen om het opkoopprogramma te reduceren. De Federal Reserve en Bank of England, de centrale banken in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk gingen verder op het eerder ingezette pad om het beleid voorzichtig te normaliseren en verhoogden de rente in 2017.

Afgelopen jaar werd ook gekenmerkt door politieke onzekerheid, maar het economische momentum en het positieve sentiment namen hierdoor nauwelijks af. In Europa werden de verkiezingsuitslag in onder meer Frankrijk en Nederland positief ontvangen. Ook de spanningen in Catalonië stonden het sterke herstel van de Spaanse economie niet in de weg. De impact van de Brexit-onderhandelingen op de wereldeconomie was relatief klein. Daarnaast werd het Amerikaanse presidentschap van Trump aanvankelijk met veel scepsis ontvangen, maar tegen het einde van het jaar leken de financiële markten, mede geholpen door het nieuwe Amerikaanse belastingplan, toch redelijk positief gestemd.

De positieve economische ontwikkelingen zorgden in combinatie met het ruime monetaire beleid voor positieve rendementen voor de meeste risicovolle beleggingscategorieën in 2017. Risicovolle vastrentende waarden behaalden goede rendementen. Aandelenmarkten stegen in de Verenigde Staten tot recordhoogtes en rendeerden meer dan 20%; technologieaandelen in het bijzonder behaalden uitstekende rendementen in 2017. Ook beleggers in Chinese en Japanse aandelen, en in aandelen van opkomende markten werden beloond met rendementen die tussen 20% en 30% lagen. Rendementen op Europese aandelenmarkten waren positief, rond 10%, maar waren iets lager dan in andere regio's. Het jaar 2017 werd daarnaast gekenmerkt door zeer lage volatiliteit en grote wisselkoerseffecten. De euro apprecieerde ten opzichte van veel andere valuta. Het aandelenrendement voor Europese beleggers werd zodoende in 2017 beïnvloed door wisselkoerseffecten.

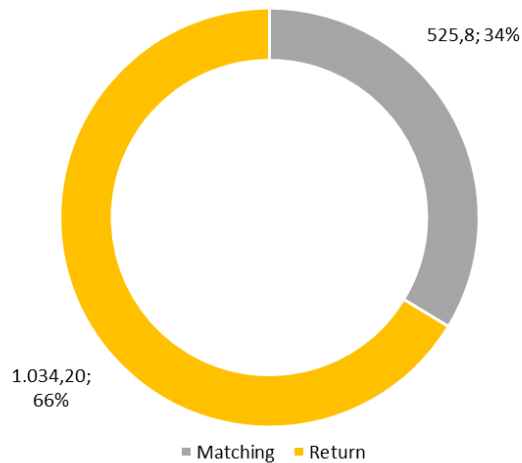
5.2 Samenstelling beleggingsportefeuille

Algemeen

Alle beleggingen in dit hoofdstuk zijn vermeld tegen de marktwaarde per ultimo jaar en zijn inclusief te vorderen interest, dividendbelasting en af te wikkelen transacties. Voor beursverhandelde effecten is de marktwaarde gelijk aan de beurskoers. Voor beleggingen waarvoor geen of geen actuele beurskoers beschikbaar is, wordt de Net Asset Value volgens opgave van de vermogensbeheerder of een waardering volgens een algemeen geaccepteerd model als indicatie gebruikt voor de marktwaarde. Sinds 2011 wordt

er qua indeling in de feitelijke en strategische beleggingsportefeuille gewerkt met een zogeheten matching- en returnportefeuille structuur.

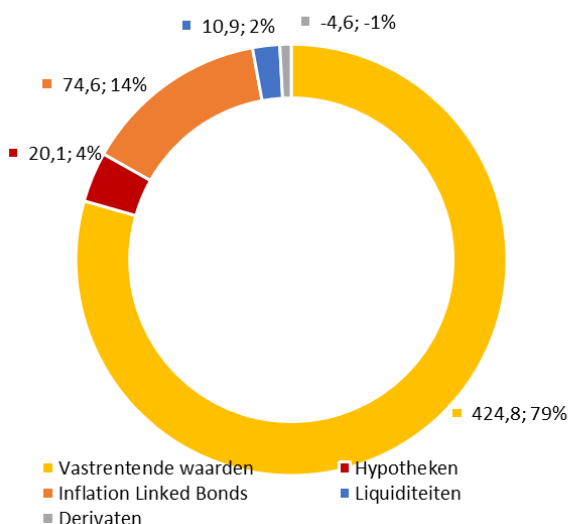
Matching en return verhouding

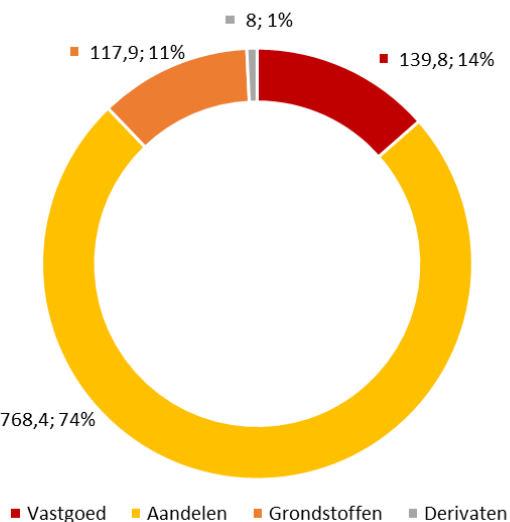
De **matchingportefeuille** bestaat voornamelijk uit risicovrije staatsobligaties en kredietobligaties aangevuld met renteswaps. Deze portefeuille heeft als doel om te zorgen voor een stabiele ontwikkeling van de financiële positie van het pensioenfonds door het nominale renterisico te beperken. Ook zijn de ILB's (Inflatie gerelateerde obligaties) hieraan toegevoegd.

De **returnportefeuille** bestaat veelal uit zakelijke waarden en heeft als doel het behalen van een hoog rendement om goede indexatiekansen voor de (gewezen) deelnemers en gepensioneerden van het pensioenfonds te creëren.

Matching Portefeuille

Return Portefeuille

In onderstaande tabel en toelichting wordt beschreven hoe de feitelijke en strategische indeling van het belegd vermogen gehanteerd door het pensioenfonds aansluit op de RJ610 indeling in de jaarrekening.

Overzicht belegd vermogen voor risico pensioenfonds (in miljoen euro)

	Stand RJ610	Verschil	2017			2016		
	€	€	€	%	Norm	€	%	Norm
Matching								
Vastrentend / vaste coupon	643,1	-218,3	424,8	27,2	26,0	429,0	29,2	26,0
ILB/Hypotheke				6,1	6,5		6,4	6,5
- Inflation linked-bonds	-	74,6	74,6	4,8		74,1	5,0	
- Hypotheke	-	20,1	20,1	1,3		20,3	1,4	
Liquiditeiten	1,7	9,2	10,9	0,7	2,5	11,6	0,8	2,5
Matching ex overlay	644,8	-114,4	530,4	34,0	35,0	535,0	36,4	35,0
Overlay bij Matching Derivaten								
Swaps/swaptions	-4,6	0,0	-4,6	-0,3		4,9	0,3	
Totaal Overlay	-4,6	0,0	-4,6	-0,3		4,9	0,3	
Matching incl. overlay	640,2	-114,4	525,8	33,7	100,0	539,9	36,7	100,0
Return								
Aandelen in								
Vastgoedmaatschappijen	137,9	1,9	139,8	9,0	10,0	119,3	8,1	10,0
Aandelen	770,3	-1,9	768,4	49,2	47,5	748,8	51,0	47,5
Grondstoffen	-	117,9	117,9	7,6	7,5	75,2	5,1	7,5
Totaal Return	908,2	117,9	1.026,2	65,8	65,0	943,3	64,2	65,0
Overlay bij return Derivaten								
Aandelenopties	0,3	0,0	0,3			0,0		
Grondstoffenderivaten	3,5	-3,5	0,0					
Valutaderivaten	7,7	0,0	7,7	0,5		-13,8	-0,9	
Totaal Overlay	11,5	-3,5	8,0	0,5		-13,8	-0,9	
Return (incl. overlay)	919,7	114,4	1.034,2	66,3	65,0	929,5	63,3	65,0
Totaal	1.559,9	0,0	1.559,9	100,0	100,0	1.469,4	100,0	100,0

Toelichting bij de tabel

In de kolom "Verschil" wordt het verschil aangegeven tussen de standen van ultimo 2017 op basis van RJ610 indeling en de indeling zoals het pensioenfonds die gebruikt.

Categorie vastrentend: Totaal gecorrigeerd een bedrag van € 218,3 miljoen negatief.

€ 74,6 miljoen van de vastrentende waarden wordt ingedeeld naar inflation-linked bonds. Dit betreft obligaties uitgegeven door Duitsland en Frankrijk met een inflatie gerelateerde coupon;

€ 114,4 miljoen aan kortlopend Amerikaans staatspapier van vastrentend wordt ingedeeld onder naar grondstoffen;

€ 9,2 miljoen gaat vanuit vastrentende waarden naar liquide middelen. Dit betreft hypothecaire obligaties met een kortlopend rentekarakter en een geldmarktfonds.

€ 20,1 miljoen gaat vanuit vastrentende waarden naar hypotheke.

Categorie liquide middelen: Totaal gecorrigeerd een bedrag van € 9,2 miljoen.

€ 9,2 miljoen uit de categorie vastrentende waarden is nu ingedeeld als liquide middelen. Dit betreft hypothecaire obligaties met een kortlopend rentekarakter en een geldmarktfonds.

Categorie inflation-linked bonds: Totaal gecorrigeerd een bedrag van € 74,6 miljoen.
€ 74,6 miljoen vanuit vastrentend is nu ingedeeld als inflation-linked bonds.

Categorie aandelen en vastgoed:

€ 1,9 miljoen aan vastgoed was in de jaarrekening ingedeeld als aandelen. Dit wordt hier gecorrigeerd.

Categorie grondstoffen: Totaal gecorrigeerd een bedrag van € 117,9 miljoen.

€ 114,4 miljoen aan kortlopend Amerikaans staatspapier is vanuit vastrentend naar de categorie grondstoffen ingedeeld. Dit waardepapier dient als onderliggende waarde bij de Total return swaps; € 3,5 miljoen aan overlopende verplichtingen is vanuit derivaten naar grondstoffen ingedeeld. Deze vorderingen hangen samen met een commodity swap afrekening rond ultimo jaar.

In de paragraaf 'risicobeheer' in de jaarrekening worden de onderliggende valuta exposures in detail weergegeven.

Evenals ultimo 2016 zijn de wegingen ultimo 2017 op basis van de marktwaaarde van de beleggingen in lijn met de strategische beleggingsmix. De wegingen van de strategische beleggingsmix zijn in 2017 ten opzichte van 2016 niet gewijzigd.

Aandelenfondsen

De aandelenportefeuille bestaat volledig uit indexfondsen bij een externe beheerder. Gedurende 2017 is de totale aandelenportefeuille met € 19 miljoen in waarde toegenomen tot € 768 miljoen, enerzijds door waardestijgingen, maar ook door aan- en verkopen.

Vastgoedfondsen

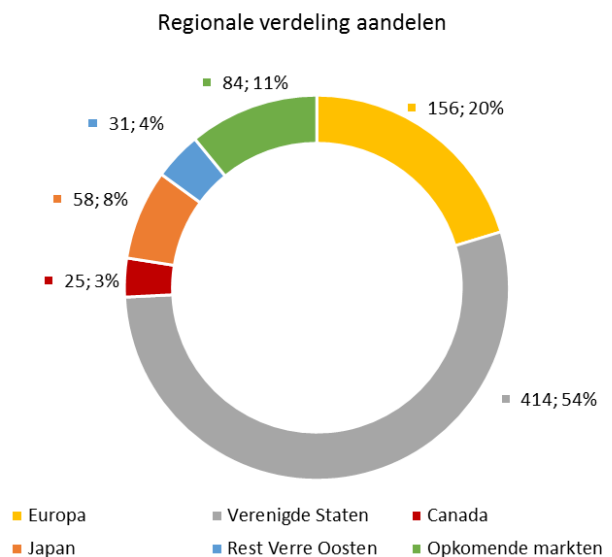
Ultimo 2017 is er voor € 140 miljoen belegd in vastgoedfondsen. Dit is een toename van € 20 miljoen ten opzichte van de stand ultimo 2016. Ongeveer 58% van de vastgoedportefeuille is belegd in beursgenoteerde vastgoedfondsen en de overige 42% is belegd in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen. Het bestuur is voornemens de belegging in Nederlandse woningen uit te breiden en heeft daarom ingeschreven op de uitgifte van participaties van meerdere fondsen die investeren in Nederlandse woningen. Het is onzeker of en in hoeverre deze uitgiften tot stand zullen komen.

Grondstoffen

Ultimo 2017 is voor € 118 miljoen belegd in grondstoffen middels zogeheten 'total return swaps'. Dit zijn derivaten die ervoor zorgen dat een hoofdsom de rendementsontwikkelingen van een aantal grondstoffenmarkten volgt. De bij de swaps behorende onderliggende waarden zijn US Treasury Bills met een maximale looptijd van 1 jaar. Ten opzichte van de stand per ultimo 2016 is de waarde van deze portefeuille met circa € 43 miljoen toegenomen. Begin 2017 is besloten om deze portefeuille uit te breiden.

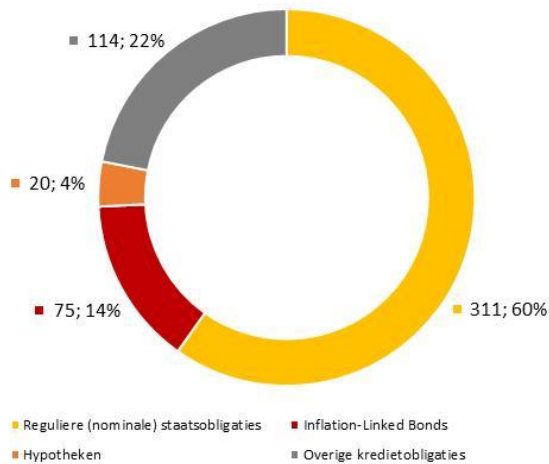
Vastrentende waarden

Ultimo 2017 is er voor € 520 miljoen belegd in langlopende vastrentende waarden (merendeels obligaties), waarvan € 311 miljoen belegd in staatsobligaties met een vaste coupon en € 114 miljoen in kredietobligaties met een vaste coupon. Voorts is € 75 miljoen in inflation-linked bonds (ILB's) belegd en

€ 20 miljoen in hypotheek. De waarde van de vastrentende beleggingen is ultimo 2017 nagenoeg gelijk aan de waarde per ultimo 2016. Voor de goede orde zij vermeld dat de onderstaande marktwaardes inclusief opgelopen rentes zijn.

Verdeling vastrentende waarden

De spreiding ultimo 2017 over staatsobligaties, ILB's en kredietobligaties is in lijn met de strategische mix die voorschrijft dat 20% van de matching portefeuille belegd is in kredietobligaties, 60% in nominale staatsobligaties terwijl 20% wordt gespreid over het totaal van inflatie gerelateerde staatsobligaties (ILB's) en hypotheek.

Liquide middelen

Ultimo 2017 is door het pensioenfonds voor € 11 miljoen aangehouden als liquide middelen. Dit betekent een kleine daling van € 1 miljoen ten opzichte van het jaar daarvoor.

5.3 Afdekking van financiële risico's

Derivaten

Beleggingen in aandelen, vastgoedfondsen en grondstoffen kunnen ook buiten het eurogebied plaatsvinden. De voornaamste valutarisico's zijn in US Dollars, Japanse Yen en Britse Pond. Voor zover deze beleggingen niet in euro's luiden, wordt door middel van valutaderivaten het valutarisico grotendeels afgedekt. Eind 2017 wordt o.a. valutarisico gelopen op een aantal aandelenbeleggingen in ongeveer 20 landen in opkomende markten (ongeveer gelijk aan 5% van de totale beleggingsportefeuille).

	Feitelijke afdekking voor de gevolgen van rentedaling in % van de TV*	Afdekking voor de gevolgen van een extreme rente daling in % van de TV*
Renteafdekking door obligaties en rentederivaten		
Nominale obligaties	6	6
Swaps	20	20
Swaptions	3	10
Totaal	29	36

* TV staat voor Technische voorzieningen.

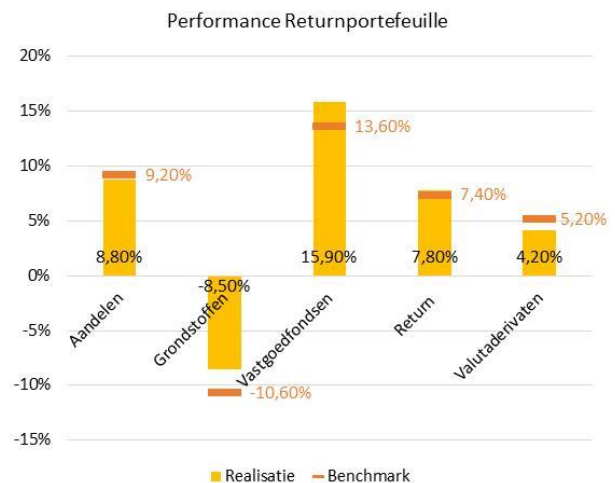
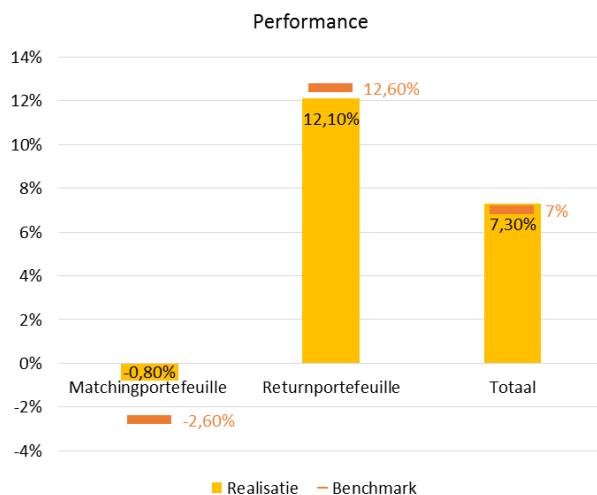
Staats- en kredietobligatiebeleggingen beschermen het pensioenfonds tegen de gevolgen van een rentedaling. Ultimo 2017 was op die manier ongeveer 6% van het renterisico van de verplichtingen afgedekt.

Het pensioenfonds beschikte in 2017 over gekochte en verkochte voorwaardelijke rentederivaten (swaptions). De gekochte swaptions beschermen het pensioenfonds vooral indien er een extreme rentedaling plaatsvindt. Bij een extreme rentedaling (meer dan 1% punt) was ultimo 2017 ongeveer 36% van het totale renterisico van de verplichtingen afgedekt. Bij een lichte rentedaling (kleiner dan 0,5%) zal de effectieve afdekking tussen 3% en 6% lager liggen. Dit betekent dat op balansdatum ongeveer 29% van de technische voorzieningen is afgedekt tegen de gevolgen van een lichte rentedaling en in totaal ongeveer 36% van de technische voorzieningen is afgedekt tegen de gevolgen van een extreme rentedaling. Inzet van gekochte swaptions heeft als voordeel dat een goede bescherming tegen de gevolgen van een sterke rentedaling wordt geboden, terwijl het opwaartse potentieel bij een rentestijging behouden blijft en er dan geen liquiditeitsrisico ontstaat. Daarnaast zijn ook swaptions verkocht die leiden tot het tot stand komen van een swap indien een rente indicator een bepaalde grens overschrijdt en die hierdoor het proces van rente-afdekking als beschreven in hoofdstuk 3.6.2 stroomlijnen.

Het bestuur heeft in 2017 gebruik gemaakt van rentederivaten. De rentederivaten hebben ultimo jaar een marktwaarde van € 5 miljoen negatief en hebben deels een voorwaardelijk karakter (swaptions). Het doel van deze derivaten is enerzijds het nominale renterisico van de verplichtingen aanvullend af te dekken bovenop de reeds bestaande renteafdekking van de portefeuille met vastrentende waarden, terwijl het liquiditeitsrisico beperkt blijft, en anderzijds het proces van herbalancering te vereenvoudigen.

Ultimo 2017 was de aandelenportefeuille door derivaten beschermd tegen koersdalingen.

5.4 Resultaten beleggingen

Tabel performance

	in % per categorie 2017		in % per categorie 2016	
	Realisatie	Benchmark	Realisatie	Benchmark
Matchingportefeuille	-0,8	-2,6	7,3	5,8
Returnportefeuille				
Aandelen	8,8	9,2	10,9	11,8
Grondstoffen	-8,5	-10,6	17,8	15,1
Vastgoedfondsen	15,9	13,6	8,8	8,2
Return (excl. derivaten)	7,8	7,4	11,1	11,8
Valutaderivaten	5,2	5,2	-1,7	
Aandelenderivaten	-0,9			
Return (incl. derivaten)	12,1	12,6²²	9,4	11,8²³
TOTAAL	7,3	7,0²²	9,1	8,8²³
Kosten	0,3		0,3	
Bruto rendement	7,6		9,4	

Performance

Het behaalde totaalrendement op de beleggingen in 2017 bedroeg 7,3%. In 2016 was de performance 9,1%. Het gerealiseerde rendement op de beleggingsportefeuille in 2017 was 0,3%-punt hoger dan het rendement van de benchmark index.

Er zijn verschillende oorzaken voor de relatieve overperformance van 0,3% op de portefeuille. De return portefeuille presteerde sterk in absoluut opzicht en versloeg de corresponderende deelbenchmark. Ook de matchingportefeuille, bestaande voornamelijk uit obligaties en rentederivaten, toonde een negatieve performance in absoluut opzicht maar presteerde duidelijk beter dan de benchmark.

Behandeling valutaresultaten

Derivaten hebben als doel om het pensioenfonds te beschermen in het geval dat de ontwikkeling van de financiële positie van het pensioenfonds onder druk komt te staan. Tegenover de kosten van deze derivaten ontstaan alleen opbrengsten in een periode met extreme koersbewegingen (daling van de rente en/of daling van de aandelenkoersen).

In 2017 is besloten de totale benchmark te corrigeren voor valuta effecten, door het bij het valutabeheer behaalde resultaat rechtstreeks te verwerken in de benchmark van de returnportefeuille. Gedurende 2017 daalden de meeste valuta in waarde ten opzichte van de euro, waardoor de valuta derivaten een sterk positief resultaat lieten zien. Omdat het valutarisico niet volledig was afgedekt ontstond bij de valuta afdekking wel een verlies ten opzichte van de deelbenchmark.

²² Deze benchmark is gecorrigeerd voor valuta resultaten.

²³ Deze benchmark is niet gecorrigeerd voor valutaresultaten. Indien deze correctie wel zou hebben plaatsgevonden, zou de return benchmark zijn gedaald naar +10,1% en de totale benchmark zou zijn teruggegaan naar 7,8%.

Kosten

Uit paragraaf 3.5 is gebleken dat de vermogensbeheerkosten en transactiekosten tezamen 0,28% van het vermogen beliepen over 2017. Indien het fonds deze kosten niet had hoeven maken zou het rendement over 2017 niet zijn uitgekomen op 7,3% maar op 7,6%. Ook over 2016 waren deze kosten afgerond 0,3%.

5.5 Individueel pensioensparen

Vanaf 2001 tot en met 2014 heeft het pensioenfonds zijn deelnemers de mogelijkheid tot "individueel pensioensparen" aangeboden, zoals opgenomen in het pensioenspaarreglement. Met het door de deelnemer opgebouwde kapitaal kan op de pensioendatum aanvullend pensioen bij het pensioenfonds worden ingekocht. De beleggingsrisico's komen tijdens de opbouwfase voor rekening van de individuele deelnemers.

Met ING Asset Management B.V. heeft het bestuur een dienstverleningsovereenkomst en Service Level Agreement (SLA) gesloten voor het onderbrengen van het pensioenspaarkapitaal.

Uit het boekjaar hebben de deelnemers een kapitaal opgebouwd ter grootte van € 863.615 (2016: € 969.577).

6 Pensioenen

6.1 Pensioencommunicatie

Website

Het gehele jaar door zijn er nieuwsberichten geplaatst op de website. Onder andere over de financiële situatie, jaaropgave, Anw-hiaatverzekering, workshops, de nieuwe voorzitter, DigiD, waardeoverdracht en pensioenmythes.

Daarnaast is de nieuwe zoekfunctie geïmplementeerd. Door achter de schermen de webpagina's aan zoekwoorden te koppelen is de zoekfunctie nu gebruiksvriendelijker en efficiënter voor de deelnemer geworden.

Uniform Pensioenoverzicht (UPO)

Eind april 2017 is het vernieuwde UPO verzonden aan alle actieve deelnemers. Het nieuwe pensioenoverzicht is korter en eenvoudiger van opzet. Ook de vormgeving is volledig vernieuwd. Het pensioenoverzicht is gebaseerd op de pensioenregeling die op 1 januari 2017 gold. De actieve deelnemers van het pensioenfonds die de voorkeur voor digitale communicatie hebben, hebben hun UPO digitaal ontvangen.

Nieuw is dat pensioengerechtigden in 2017 voor het eerst een UPO ontvingen. Hierin staat hoeveel pensioen de gepensioneerde krijgt en hoeveel een eventuele partner krijgt bij overlijden. Naast het UPO krijgen pensioengerechtigden ook nog steeds een jaaropgave en specificatie van de pensioenuitkering. Deze wordt altijd in januari verzonden. In de toelichting van de jaaropgave wordt ook de (niet-)verleende toeslag getoond.

'Digitaal, tenzij' vervolg

In 2016 kregen de actieve deelnemers al een mailing 'Digitaal, tenzij'. In 2017 is de mailing ook aan andere doelgroepen van het pensioenfonds verzonden (pensioengerechtigden en overige ontvangers van uitkeringen en gewezen deelnemers). De actieve deelnemers zijn daarna niet weer aangeschreven, maar toch zijn de aantallen gestegen. In de mailing is gevraagd naar de communicatievoorkeur van de mensen uit en is gevraagd om het e-mailadres te registreren. Dit in verband met de verzending van digitale pensioencommunicatie. De stand van zaken per 31 december 2017 is als volgt:

Van de actieve deelnemers heeft:

- 28,8% gekozen om digitaal geïnformeerd te worden (2016: 23%);
- 9,6% heeft gekozen voor post (2016: 7%);
- 61,6% geen keuze doorgegeven (2016: 70%).

Van de gewezen deelnemers heeft:

- 14,6% gekozen om digitaal geïnformeerd te worden;
- 3,6% heeft gekozen voor post;
- 81,8% geen keuze doorgegeven.

Van de pensioengerechtigden en overige ontvangers van uitkeringen heeft:

- 21,5% gekozen om digitaal geïnformeerd te worden;
- 22,8% heeft gekozen voor post;
- 55,8% geen keuze doorgegeven.

Digitale nieuwsbrief

Het pensioenfonds heeft in 2017 in februari, mei, september en december door middel van nieuwsbrieven actieve en gewezen deelnemers en gepensioneerden bericht over pensioenactualiteiten en pensioenontwikkelingen bij het pensioenfonds. De nieuwsbrieven zijn ook op de website te bekijken.

Workshops planner

Op 27 september vonden workshops over de pensioenplanner plaats. Dit was een groot succes. Daarom zijn er opnieuw workshops ingepland in 2018.

Deelnemerspanel

Het pensioenfonds was van plan een fysieke bijeenkomst voor het deelnemerspanel te organiseren om hun communicatie te toetsen. Gezien de geringe interesse is het niet gelukt om de deelnemers fysiek bijeen te laten komen. Daarom hebben de deelnemers in december digitaal een vragenlijst voorgelegd gekregen. De resultaten zijn in 2018 verwerkt.

Communicatieplan 2018 – vooruitzicht

In november is het nieuwe communicatieplan voor 2018 vastgesteld. Het pensioenfonds kiest in dit plan voor meer persoonlijk contact met haar deelnemers door workshops te blijven organiseren in 2018. De digitale ingeslagen weg wordt gevolgd door ook in 2018 een campagne voor het verzamelen van emailadressen in te plannen.

6.2 Pensioenadministratie

Deelnemersvragen

In 2017 hebben 1.381 deelnemers een vraag gesteld aan het pensioenfonds (2016: 1.017). Deelnemers stelden vooral vragen over het Uniform Pensioen Overzicht, pensioenaanvragen, echtscheidingen, indicatieve berekeningen, uitkeringen en gewijzigde flexibiliseringsfactoren.

Klachten

In 2017 heeft het pensioenfonds twee klachten van deelnemers ontvangen (2016: drie). Alle klachten zijn afgehandeld in het verslagjaar.

De klachten gingen respectievelijk over een terugvordering van de teveel uitbetaald pensioen en het niet kunnen inloggen op de website van het pensioenfonds. In beide gevallen heeft de afhandeling bestaan uit het geven van nadere uitleg. In geen van de klachten heeft dit de klagers aanleiding gegeven te persisteren.

7 Wet- en regelgeving en relevante ontwikkelingen

Diverse ontwikkelingen op het gebied van pensioen in het verslagjaar vormden de aanleiding voor nieuwe (voorstellen van) wetgeving.

Nieuw pensioenstelsel

Na een lange periode van stilte in Den Haag over een nieuw pensioenstelsel is er met het Regeerakkoord iets meer duidelijkheid over de koers die het nieuwe kabinet heeft ingezet.

In het Regeerakkoord is het voornemen neergelegd om de doorsneesystematiek voor de pensioenopbouw af te schaffen. Daarmee zouden deelnemers jaarlijks een pensioenopbouw krijgen die actuariael bepaald wordt, op basis van een voor iedereen gelijkblijvende premie, dus een opbouw die leeftijdsafhankelijk is. Jongere deelnemers gaan daardoor (veel) meer pensioen opbouwen dan ouderen, die naar mate zij ouder worden steeds minder pensioen gaan opbouwen. Een degressieve pensioenopbouw sluit volgens het kabinet beter aan op de veranderende arbeidsmarkt waarin steeds minder mensen hun leven lang werkzaam zijn op basis van een vast contract. Tegen die achtergrond tast de herverdeling die binnen het huidige systeem van pensioenopbouw plaatsvindt van onder meer jong naar oud, het draagvlak voor het huidige stelsel aan. Met degressieve opbouw wordt deze steeds meer als ongewenst te beschouwen herverdeling voorkomen, aldus het kabinet.

Deelnemers delen in een dergelijk nieuw pensioenstelsel nog steeds diverse risico's. Het langlevensrisico blijft gedekt, zodat pensioengerechtigden niet zonder inkomen zitten als zij langer leven dan statistisch verwacht. Nabestaandenpensioen en arbeidsongeschiktheidspensioen blijven (collectief) verzekerd. Het is nog niet duidelijk of iedere deelnemer in de opbouwfase een persoonlijk pensioenvermogen zal hebben met individuele beleggingen of dat beleggen toch vooral een collectieve aangelegenheid blijft. De uitkeringsfase blijft wel collectief.

Het kabinet meent dat sociale partners nu als eerste aan zet zijn om een nieuw pensioencontract te ontwikkelen. Begin 2018 hadden sociale partners hierover nog geen overeenstemming bereikt.

Wet pensioencommunicatie

Vrijwel alle onderdelen van de Wet pensioencommunicatie zijn in 2016 en 2017 in werking getreden. Een onderdeel is de verplichting om in het Pensioenregister en in een opgave die op verzoek door een pensioenuitvoerder wordt verstrekt het bereikbare ouderdomspensioen in drie scenario's te tonen. Dit onderdeel treedt naar verwachting op een nader te bepalen tijdstip in 2018 in werking. Belangrijk onderdeel van de scenario's is dat de bedragen in die scenario's worden gecorrigeerd voor inflatie, terwijl nu nog nominale bedragen worden getoond. In de praktijk zal de inflatie niet (geheel) kunnen worden gecompenseerd met toeslagen. In de scenario's zal dan zichtbaar worden dat de koopkracht uit de pensioenuitkeringen zal dalen.

Waardeoverdracht van kleine pensioenen

Bevoegdheid tot waardeoverdracht

Vanaf 2018 wordt de 'Wet waardeoverdracht klein pensioen' gefaseerd ingevoerd.

Deze wet biedt pensioenuitvoerders de mogelijkheid kleine pensioenaanspraken (onder de afkoopgrens van € 474,11 (2018)) over te dragen naar de nieuwe pensioenuitvoerder van de gewezen deelnemer. De gewezen deelnemer kan dit niet tegenhouden. Deze bevoegdheid geldt óók bij een beleidsdekkingsgraad van minder dan 100%.

Het Pensioenregister zorgt voor gegevensuitwisseling tussen pensioenuitvoerders. De nieuwe pensioenuitvoerder is verplicht de ontvangen overdrachtswaarde te gebruiken voor nieuwe pensioenaanspraken voor de deelnemer. Dit onderdeel van de wet zal, vanwege de tijd die nodig is voor diverse technische aanpassingen, ingaan op 1 januari 2019. Vanaf 2019 zal afkoop bij einde deelneming van kleine pensioenaanspraken die zijn ontstaan vanaf 2018, alleen nog mogelijk zijn nadat de pensioenuitvoerder ten minste vijfmaal tevergeefs heeft geprobeerd de afkoopwaarde over te dragen naar een nieuwe uitvoerder. Afkoop bij ingang van het pensioen blijft nog wel mogelijk.

Zeer klein pensioen

Vanaf 1 januari 2019 kan een pensioenuitvoerder pensioenaanspraken van een gewezen deelnemer, die uitzicht geven op een uitkering vanaf pensioendatum van niet meer dan € 2,- per jaar, laten vervallen.

Omzetting van bestaande aanspraken naar nieuwe pensioenleeftijd

Bestaande aanspraken op ouderdomspensioen kunnen zonder dat een aanspraakgerechtigde daartegen bezwaar kan maken, worden omgezet in aanspraken met een hogere pensioenleeftijd. Voorwaarden zijn dat de pensioenaanspraken niet worden aangetast en dat die hogere pensioenleeftijd gelijk is aan de huidige of een vorige fiscale pensioenrichtleeftijd in de zin van Wet op de loonbelasting. Ook moet de pensioenregeling het mogelijk maken dat een deelnemer alsnog kiest voor vervroeging naar een pensioeningang op de vorige ingangsdatum. Dit onderdeel van deze wetgeving is op 1 maart in werking getreden.

Europese verordening gegevensbescherming

Op 25 mei 2018 is de Algemene verordening gegevensbescherming in werking getreden. Deze vervangt de Wet bescherming persoonsgegevens. De verordening legt meer verantwoordelijkheid neer bij de organisaties die gegevens bewaren en verwerken, om te laten zien dat zij de wet naleven. De betrokken organisaties moeten alle activiteiten die te maken hebben met persoonsgegevens, in een verwerkingsregister bijhouden. Zij mogen alleen met die gegevens werken die nodig zijn voor het specifieke doel van de organisatie. In een privacyverklaring aan de personen van wie gegevens worden bewaard en verwerkt, moet staan waarvoor de gegevens worden gebruikt, welke wettelijke grondslag hiervoor bestaat en welke bewaartermijn wordt gehanteerd. Verder dienen ook pensioenfondsden de betrokken personen te wijzen op de mogelijkheid een klacht in te dienen bij de Autoriteit Persoonsgegevens.

Generieke digitale infrastructuur

Naar verwachting zal het nieuwe kabinet binnen afzienbare tijd een wetsvoorstel voor een Generieke digitale infrastructuur (GDI) naar de Tweede Kamer sturen. In dit wetsvoorstel wordt verplicht dat overheidsdiensten erkende digitale authenticatiemiddelen gebruiken.

Ook voor pensioenfondsden, hoewel geen overheidsinstelling, zou deze verplichting gelden.

De Pensioenfederatie is geen voorstander van deze verplichting voor pensioenfondsden en heeft tijdens een consultatieronde in april 2017, gewezen op de nadelen zoals een gebrek aan keuzevrijheid en inspraak en een stijging van administratiekosten. Het gebruik van DigiD zou de pensioenfondsden op een totale kostenpost van € 2 miljoen komen te staan.

De Pensioenfederatie schrijft in haar Beleidsagenda 2018 dat zij vindt gebruikers van GDI-voorzieningen meer invloed moeten hebben op ontwikkeling en beheer van deze voorzieningen. Ook zou volgens de federatie de financiering van de kosten van de GDI-voorzieningen voor rekening van de overheid moeten komen.

Een conceptwetsvoorstel is in augustus 2017 voor advies naar de Autoriteit Persoonsgegevens gestuurd. Begin 2018 is nog geen advies van deze Autoriteit bekend.

Europese pensioenfondsrichtlijn

De Europese richtlijn IORP II zorgt er onder andere voor dat informatie over het verwachte pensioen bij verschillende scenario's, over de dekkingsgraad en over de mate waarin het pensioen wordt gegarandeerd, op het Uniform Pensioenoverzicht wordt opgenomen. Verder moeten ook gewezen deelnemers jaarlijks in plaats van vijfjaarlijks worden geïnformeerd over diverse zaken omtrent hun pensioen. Dit laatste zou ook digitaal kunnen gebeuren. Tot slot schrijft de nieuwe IORP II richtlijn voor dat er naast de risicomanagementfunctie en een actuariële functie ook een auditfunctie wordt gevormd. Een voorstel tot aanpassing van de Pensioenwet wordt volgens de jaarplanning van minister Koolmees in het tweede kwartaal van 2018 bij de Tweede Kamer ingediend. Uiterlijk op 13 januari 2019 moet deze richtlijn in de nationale wetgeving zijn opgenomen. Een voorstel tot aanpassing van de Pensioenwet is in het tweede kwartaal van 2018 bij de Tweede Kamer ingediend.

eIDAS

Europese burgers en bedrijven moeten vanaf september 2018 bij alle Nederlandse organisaties in de publieke sector kunnen inloggen met hun eigen nationale inlogmiddel. Dat hebben de EU-lidstaten met elkaar afgesproken. De Europese Unie wil hiermee regelen dat het makkelijker en veiliger wordt om binnen Europa online zaken te regelen. Het is de bedoeling dat alle Nederlandse publieke organisaties vóór september 2018 eIDAS-proof zijn op het gebied van online toegang. De eIDAS-verordening verplicht dus tot acceptatie van elektronische identificatiemiddelen uit andere EU-lidstaten. De verordening is van toepassing als er een nationale wettelijke verplichting is om bij onlinediensten een elektronisch identificatiemiddel te gebruiken. Deze verplichting wordt hoogstwaarschijnlijk ingevoerd met het wetsvoorstel GDI. Bij ongewijzigde inwerkingtreding van het wetsvoorstel GDI betekent dat vanaf 1 januari 2019 alle pensioenfondsden verplicht zijn de door de overheid toegelaten en erkende identificatiemiddelen te accepteren en de aangemelde identificatiemiddelen in andere lidstaten als bedoeld in de eIDAS-verordening te accepteren.

Intern toezicht bij ondernemingspensioenfondsden

In de Verzamelwet pensioenen 2017 is onder andere een nieuwe regeling opgenomen voor intern toezicht bij ondernemingspensioenfondsden. Als de balans per einde van de verslagperiode tweemaal achtereen een belegd vermogen laat zien van minder dan € 1 miljard (of het pensioenfonds volledig is herverzekerd), kan het pensioenfonds kiezen voor intern toezicht door middel van een jaarlijkse visitatie. Bij een belegd vermogen van meer dan € 1 miljard is intern toezicht door een Raad van Toezicht verplicht, in plaats van de huidige visitatiecommissie. Als laatste twee toetsmomenten tellen de standen per ultimo 2016 en 2017 mee, zodat pensioenfondsden die op die data een vermogen van meer dan 1 miljard hebben, op 1 januari 2018 een Raad van Toezicht moeten hebben ingesteld. Pensioenfonds Gasunie heeft op die toetsmomenten een vermogen van meer dan 1 miljard, maar de streefdatum van 1 januari 2018 is niet gehaald. Medio april 2018 werd bekendgemaakt dat de Raad van Toezicht pas per 1 januari 2019 dient zijn ingevoerd.

Wet verbeterde premieregeling

De Wet verbeterde premieregeling is op 1 september 2016 in werking getreden. Dat betekent dat een pensioenfonds dat een premieregeling uitvoert (met uitzondering van een aantal specifieke vrijwillige regelingen), ofwel een vaste en een variabele uitkering moet bieden, ofwel één van beide met een shoprecht op de pensioendatum. Het shoprecht houdt in dat een deelnemer op de pensioendatum bij een andere partij dan het pensioenfonds, een vaste of een variabele pensioenuitkering mag inkopen met het opgebouwde kapitaal als het pensioenfonds dat niet biedt. Per 1 januari 2018 moeten ook de beleggingen (life-cycles) op de voorkeur voor een vaste of een variabele pensioenuitkering zijn afgestemd. De vrijwillige spaarregeling van Pensioenfonds Gasunie valt onder de specifieke vrijwillige regelingen waarvoor de Wet verbeterde premieregeling niet van toepassing is.

8 Actuariële analyse

Analyse van het resultaat

Het verloop van de technische voorziening van het pensioenfonds werd voor een groot deel bepaald door de bewegingen van marktrenten en beleggingsrendementen.

In onderstaande tabel staat een analyse van het actuariële resultaat. Hierbij worden de actuariële uitgangspunten van het pensioenfonds vergeleken met de werkelijke actuariële ontwikkelingen over het verslagjaar. De bedragen wijken af van de bedragen in de jaarrekening, die boekhoudkundig zijn bepaald.

Bedragen x € 1.000	2017	2016
Resultaat op beleggingen	107.949	123.038
Resultaat op wijziging RTS	17.796	-115.382
Resultaat op premie	-2.459	1.196
Resultaat op waardeoverdrachten	243	-116
Resultaat op kosten	-	-
Resultaat op uitkeringen	-109	-154
Resultaat op kanssystemen	2.089	2.729
Resultaat op toeslagverlening	-	-
Resultaat op overige (incidentele) mutaties technische voorzieningen	1.074	-14.460
Resultaat op andere oorzaken	-171	-511
Totaal saldo van baten en lasten	126.413	-3.660

In 2017 zijn de volgende belangrijke effecten op actuariële resultaat te onderscheiden:

Beleggingen

Onder beleggingsrendementen worden verstaan:

- alle directe en indirecte beleggingsopbrengsten inclusief kosten van het vermogensbeheer
- de rentelasten over vreemd vermogen, achtergestelde leningen en rekening courantverhoudingen met andere partijen
- de benodigde interesttoevoeging aan de technische voorzieningen. Deze wordt vastgesteld aan de hand van de eerstejaars spot rate uit de door DNB gepubliceerde RTS per jaar ultimo van het vorige verslagjaar.

Het resultaat op beleggingen in het boekjaar bedraagt € 107.949.000. Dit bedrag bestaat uit het behaalde beleggingsresultaat conform jaarverslag (€ 105.020.000) en benodigde interest (€3.035.000) minus de mutatie van de beleggingen voor risico deelnemer (-€106.000). Het rendement op de beleggingen draagt in 2017 derhalve positief bij aan de dekkingsgraad.

Wijziging rentetermijnstructuur (RTS)

De RTS ultimo 2017 ligt bijna over de hele linie boven de RTS ultimo 2016. Wanneer beide curves worden uitgedrukt in één gemiddeld rentepercentage is de rente in 2017 met circa 0,14%-punt gestegen wat leidt tot een afname van de voorziening en dus tot een positief resultaat. Het resultaat hiervan bedraagt € 17.796.000.

Premie

De toename van de pensioenverplichtingen in het verslagjaar wordt gefinancierd door middel van een doorsneepremie. Voor het jaar 2017 bedraagt het premiepercentage 22,6% van het gemaximeerde pensioengevende salaris. De feitelijke premie voor de pensioenopbouw wordt vermeerderd met de deelnemersbijdrage (circa 0,1%). Een eventueel tekort van de feitelijke pensioenpremie ten opzichte van de kostendekkende premie wordt onttrokken aan het opbouwdepot. In 2017 is een bedrag van € 4.070.000 onttrokken aan het opbouwdepot. Hiermee is het opbouwdepot volledig uitgenut. De rente is de afgelopen jaren gedaald, maar het premiepercentage is niet aangepast. Hierdoor is het resultaat op premie negatief. Met ingang van 2018 wordt het premiepercentage verhoogd.

Kanssystemen

Aan het vaststellen van de technische voorzieningen liggen kanssystemen ten grondslag. De belangrijkste zijn sterfte en arbeidsongeschiktheid.

Toeslagverlening

Het bestuur heeft op basis van de financiële positie moeten besluiten om in 2017 geen (voorwaardelijke) toeslag te verlenen.

Overige (incidentele) mutaties technische voorzieningen

In 2017 bestaat deze post uit twee onderdelen: de aanpassing van de ziektevoorziening, wat leidt tot een positief resultaat van € 2.301.000 en de wijziging van de pensioenregeling per 1 januari 2018. Per 1 januari 2018 is de reglementaire pensioenleeftijd verhoogd van 67 naar 68 jaar. Dit effect is in de voorziening per eind 2017 extracomptabel meegenomen. Door de overgang naar pensioenleeftijd 68 steeg de voorziening voor latent partnerpensioen met € 1.352.000. Deze stijging wordt veroorzaakt doordat de veronderstelling met betrekking tot het hebben van een partner wijzigt: in de nieuwe situatie wordt verondersteld dat elke deelnemer op 68-jarige leeftijd een partner heeft, voorheen op leeftijd 65 of 67. Daarnaast is er vrijval van de TV van € 125.000 door het waarderen van toekomstige opbouw van arbeidsongeschikten en zieken op leeftijd 68 in plaats van 67.

Andere oorzaken

Dit zijn overige actuariële resultaten die ontstaan doordat de feitelijke uitkomsten afwijken van hetgeen actuariel verondersteld is. Deze resultaten zijn niet toe te wijzen aan één van de eerder genoemde categorieën.

Kostendekkende premie

De kostendekkende premie bestaat uit een actuariel benodigde premie voor de pensioenopbouw en de risicodekkingen voor overlijden en arbeidsongeschiktheid, de solvabiliteitsopslag, de opslag voor uitvoeringskosten en de opslag voor toeslagverlening en reservetekort.

In de volgende tabel is een overzicht van de kostendekkende premie opgenomen. De kostendekkende premie is berekend op basis van de rentetermijnstructuur per 31 december 2016. De gedempte kostendekkende premie is op basis van verwacht rendement vastgesteld.

Premiecomponent	Kostendeekkende premie	Gedempte premie	Feitelijke premie
Inkoop onvoorwaardelijke opbouw	30.598	11.307	
Risicopremie overlijden	883	495	
Risicopremie arbeidsongeschiktheid	1.457	1.457	
Opslag toekomstige uitvoeringskosten	725	292	
Opslag uitvoeringskosten	997	997	
Solvabiliteitsopslag	8.079	3.252	
Opslag onvoorwaardelijke onderdelen	0	4.199	
Ontvangen premie			27.628
Onttrekking opbouwdepot			4.070
Vergoeding uitvoeringskosten/ao 2017			91
Vergoeding uitvoeringskosten/ao 2015/6			177
Totale premie	42.740	21.999	31.967

Premiedekkingsgraad

De premiedekkingsgraad geeft aan in hoeverre de ontvangen pensioenpremie in een jaar voldoende is om de nieuwe pensioenaanspraken te kunnen financieren. Deze wordt bepaald door de beschikbare premie voor inkoop onvoorwaardelijke onderdelen 2017, verminderd met de opslag voor uitvoeringskosten ($31.789 - 977 = 30.792$) te delen door de actuarieel benodigde premie voor onvoorwaardelijke onderdelen (33.664). De premiedekkingsgraad ultimo 2017 is 91%.

Vereist eigen vermogen (VEV)

Het VEV is gebaseerd op de strategische portefeuilles en is bepaald op 24,2%. Indien het vereist eigen vermogen bepaald zou zijn op basis van de actuele portefeuille zou deze uitkomen op 21,6%.

Oordeel van de externe actuaris over de financiële positie

De financiële positie van het pensioenfonds is naar de mening van de certificerend actuaris niet voldoende omdat dat de dekkingsgraad ultimo 2017 onder het vereist vermogen ligt. Bij het oordeel is bepalend in hoeverre het pensioenfonds zal kunnen voldoen aan de verplichtingen, aangegaan tot balansdatum, in aanmerking nemend het streven inzake toeslagen, zoals aan verzekerden meegedeeld en de in wet- en regelgeving opgenomen criteria.

9 Besturing en toezicht

9.1 Code Pensioenfonds

Bij het inrichten van de governance, het dagelijks functioneren en de daaruit voortvloeiende besluitvorming leeft het bestuur de intenties van de Code Pensioenfonds na. Aan artikel 67 van de Code wordt niet geheel voldaan. Dit artikel luidt: in het bestuur, het VO of het BO zitten ten minste één man en één vrouw. Het Verantwoordingsorgaan bestaat momenteel uit drie mannen. Bij toekomstige vacatures in dit orgaan zal aan de voordragende partijen opnieuw kenbaar worden gemaakt dat de voorkeur uit gaat naar een vrouw.

9.2 Geschiktheidstoets

Zelfevaluatie en geschiktheidsplan

In mei 2017 heeft het bestuur een uitgebreide zelfevaluatie uitgevoerd onder begeleiding van opleidingsinstituut SPO. Begin 2018 is het geschiktheidsplan geactualiseerd.

In het kader van de zelfevaluatie sluit het bestuur iedere bestuursvergadering af met een evaluatie van de desbetreffende vergadering zodat ruimte wordt geboden om over en weer feedback te geven.

9.3 Gedragscode

In het verslagjaar is de gedragscode van het pensioenfonds aangepast aan de opzet en indeling van de Model Gedragscode 2016 van de Pensioenfederatie. De code is van toepassing op alle aan het pensioenfonds verbonden personen en op insiders. De insiderregeling is van kracht voor de medewerkers van het bestuursbureau.

Compliance

Het pensioenfonds maakt gebruik van een externe compliance officer voor de uitoefening van het toezicht op de naleving van compliance gerelateerde regelgeving. In het eerste halfjaar van 2018 hebben alle verbonden personen en insiders van het pensioenfonds de verklaring naleving gedragscode ondertekend. Daarnaast heeft de jaarlijkse inventarisatie van de nevenfuncties van de verbonden personen, relatiegeschenken, uitnodigingen, financiële belangen in zakelijke relaties, persoonlijke transacties en overige situaties van belangenverstrengeling plaatsgevonden. De compliance officer heeft deze gegevens aangeleverd in een compliance rapportage.

Er zijn door de compliance officer in de aangeleverde verklaringen geen afwijkende zaken vastgesteld met betrekking tot de naleving van de Gedragscode.

10 Verslag Visitatiecommissie

Inleiding

Het bestuur van Pensioenfonds Gasunie heeft, op voordracht van het Verantwoordingsorgaan, aan de leden van de visitatiecommissie (VC) de opdracht gegeven tot de uitvoering van een visitatie over het jaar 2017 bij het fonds.

De visitatiecommissie heeft tot taak, cf. Art 104, lid 8 Pensioenwet, toezicht te houden op het beleid van het bestuur en op de algemene gang van zaken in het pensioenfonds. De visitatiecommissie is ten minste belast met het toezien op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur en legt verantwoording af over de uitvoering van de taken aan het verantwoordingsorgaan, de werkgevers, en in het jaarverslag.

De visitatieperiode strekte zich uit tot de op eind maart 2018 beschikbare informatie over de periode t/m 31 december 2017.

Samenvattend oordeel

De VC heeft het functioneren van het bestuur van het pensioenfonds Gasunie onderzocht en stelt vast dat het beleid van het bestuur voldoende evenwichtig en zorgvuldig tot stand is gekomen en uitgevoerd, en daarmee het bestuur, naar het oordeel van de VC, 'in control' was. Het fonds betreft de 'evenwichtige belangenafweging' bij haar besluitvormingstrajecten en beschikt over een 'adequate risicobeheersing'.

I. Algemene gang van zaken

Het fonds is goed op de hoogte van de ontwikkelingen in de omgeving van het fonds en volgt de eigen (financiële) positie op de voet. De dekkingsgraden ontwikkelden zich gedurende 2017 positief, tot een niveau boven de 100 in het voorjaar van 2018. De aanbevelingen uit de visitatie 2016 werden correct opgepakt, en nieuwe regelgeving adequaat verwerkt. Belangrijke ontwikkelingen, zoals bijvoorbeeld de aanbeveling naar aanleiding van het DNB on-site onderzoek, werden planmatig aangepakt, en waar nodig met enige extra bestuurlijke aandacht omgezet in beleid. De toekomst van het fonds is periodiek onderwerp van gestructureerd overleg.

II. Governance

Het fonds heeft de waarborgen gecreëerd waarin goed bestuur mogelijk is. Missie, visie en strategie liggen vast. Het fonds heeft zicht op de realisatie van de strategische doelstellingen en rapporteert jaarlijks in het jaarverslag. De bedrijfsvoering is beheerst en integer; vrijwel alle beleidsterreinen zijn goed uitgewerkt en vastgelegd; het bestuur, met haar commissies, werkt gestructureerd in effectieve samenwerking met een professioneel bestuursbureau. Hoewel het fonds, in de redactie van haar fondsdocumenten en in de uitwisseling van argumenten tijdens bestuursvergaderingen, voldoende aandacht heeft voor de noodzakelijke evenwichtige belangenbehartiging van haar onderscheiden groepen deelnemers, beveelt de VC aan meer en explicieter invulling te geven aan de vastlegging van de gemaakte afwegingen. Daarnaast beveelt de VC aan de integriteitsrisicoanalyse en het (externe) beloningsbeleid te actualiseren.

III. Geschiktheid

Het fonds heeft een geschiktheidsplan, waarin voor de leden van alle bestuursorganen de eisen zijn opgenomen; alle leden voldoen aan de respectievelijke eisen. Het fonds faciliteert opleidingen. Het fonds conformeert zich aan de diversiteitseisen; dit beleid wordt periodiek getoetst, en eventuele non-compliance vermeld in het jaarverslag. De eisen ten aanzien van bestuurlijke zelfevaluatie worden opgevolgd, periodiek met externe begeleiding.

De VC beveelt aan het geschiktheidsplan op een aantal punten nader te specificeren.

IV. Beleggingen, en Financieel risicomanagement

Het fonds heeft een beleggingscyclus waarbij de aansluiting met de risicohouding duidelijk is vastgelegd. Het fonds heeft begin 2017 terugkoppeling gekregen van een on-site visit van DNB. Daaruit zijn een aantal bevindingen naar voren gekomen. De daaruit volgende acties zijn opgepakt. Extra vergaderingen van de beleggingscommissie zijn te overwegen.

Nieuw in het beleid van het fonds is het Pijngrensbeleid. Hiermee wil het fonds de risico's van bepaalde stressscenario's mitigeren door gebruik te maken van beschermingsconstructies. Omdat dit beleid pas net is gestart moet er nog ervaring mee worden opgedaan. Het doen van back-testen om de impact van kosten en resultaten te analyseren is positief. Ook jaarlijks evalueren van impact en kosten is aan te bevelen. Evaluatie van strategische wijzigingen in de portefeuille en hun impact op het resultaat in een lange termijn perspectief zou een toegevoegde waarde zijn. De VC beveelt aan om de structurele impact van deze besluiten te analyseren.

V. Risicobeheer, en Niet-financieel risicomanagement

De organisatiestructuur en de verantwoordelijkheden zijn in diverse documenten beschreven.

Verantwoording en intern toezicht zijn conform de wettelijke bepalingen geregeld. Het fonds onderneemt voldoende activiteiten om de verantwoordelijkheid voor de uitbestede activiteiten te kunnen dragen. Het is tot de conclusie gekomen dat de beheersing van de ICT-risico's extra aandacht behoeven en heeft hierop gericht acties ondernomen.

De VC verwacht een verdere professionalisering van het risicomanagement na de implementatie van de nieuwe governance / onafhankelijke risicomanager.

VI. Communicatie

Het fonds heeft een actief communicatiebeleid en hanteert voor zijn communicatie diverse communicatiemiddelen waaronder uitingen via de website en deelnemersbijeenkomsten. Daarbij zet het fonds de traditionele schriftelijke communicatie naar de deelnemers steeds meer om in digitale communicatie.

De voorgeschreven informatie is voor belanghebbenden op de website beschikbaar. Het deelnemerstevredenheidsonderzoek geeft aan dat de tevredenheid van de deelnemers omtrent de communicatie licht is gestegen ten opzichte van de voorgaande jaren.

De VC beveelt aan om aandacht te besteden aan het specifiek bereiken van de onderscheiden doelgroepen binnen de deelnemers.

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft het oordeel van de Visitatiecommissie over het functioneren van het bestuur in het jaar 2017 ontvangen en met de Visitatiecommissie besproken. Het bestuur wil de drie leden van de commissie bijzonder bedanken. Zij zijn allen pas kort geleden benoemd. Toch hebben zij hun werkzaamheden in een korte tijd bijzonder deskundig uitgevoerd.

Het functioneren van de governance

De Visitatiecommissie beveelt aan om meer en explicieter invulling te geven aan de vastlegging van de gemaakte afwegingen ten aanzien van de evenwichtige belangenbehartiging. Het bestuur neemt deze aanbeveling graag over. Het is in de ogen van het bestuur een goede vervolgstap op de acties die al zijn genomen om het risicomanagement bij het pensioenfonds nog verder te verbeteren. Ook de aanbeveling van de Visitatiecommissie om de integriteitsrisicoanalyse en het (externe) beloningsbeleid te vernieuwen zal het bestuur opvolgen.

Geschiktheid

Het bestuur zal de eisen van geschiktheid nader uitwerken en omschrijven . Dit komt overeen met de aanbevelingen van de Visitatiecommissie.

Beleggingen en Financieel risicomanagement

Het bestuur neemt de aanbeveling van de Visitatiecommissie over om het effect en kosten van het pijngrensbeleid jaarlijks opnieuw te beoordelen. Dat geldt ook voor de aanbeveling om het effect van strategische wijzigingen in de beleggingsportefeuille op het resultaat in een lange termijn perspectief te bekijken. Het bestuur ziet een dergelijke lange termijn analyse als een zinvolle aanvulling op de huidige rapportages.

Risicobeheer en Niet-financieel risicomanagement

Het bestuur deelt de verwachting van de Visitatiecommissie over de verdere professionalisering van het risicomanagement met de aanstelling van de onafhankelijk risicomanager. Het bestuur verwacht dat de verbeterde inrichting van de organisatiestructuur ervoor zal zorgen dat besluitvorming meer gestructureerd verloopt en dat risico-afwegingen meer expliciet zullen worden gemaakt.

Communicatie

De aanbeveling van de Visitatiecommissie om communicatie aan te passen aan verschillende groepen (gewezen) deelnemers neemt het bestuur over. Deze aanbeveling wordt meegenomen bij het opstellen van het communicatiebeleidsplan 2019-2021.

11 Verslag Verantwoordingsorgaan

Geacht bestuur,

Hierbij ontvangt u het oordeel van het verantwoordingsorgaan ten aanzien van het door u gevoerde beleid en de gemaakte beleidskeuzes in het jaar 2017.

Procesgang

In het jaar 2017 heeft het verantwoordingsorgaan haar wettelijk adviesrecht gebruikt:

- Advies ten aanzien van de samenstelling van de feitelijke premie en de hoogte van de premiecomponenten 2018
- Advies ten aanzien profielschets voor de leden van de Raad van Toezicht
- Voordracht van de leden Visitatie Commissie / Raad van Toezicht

Het bestuur heeft op 7 mei 2018 verantwoording afgelegd aan het verantwoordingsorgaan over het gevoerde beleid en de gemaakte beleidskeuzes voor de toekomst in het jaar 2017. Daarnaast heeft het verantwoordingsorgaan de volgende bronnen geraadpleegd:

Bron	2017
Jaarverslag incl. jaarrekening	concept versie; 23 april 2018
Verslag Visitatiecommissie	26 april 2018
Notulen Bestuursvergaderingen	definitieve versies
(Formeel) overleg met het bestuur	7 mei 2018 19 juli 2017 13 november 2017 8 mei 2017
Overleg met de certificerend actuaris	2 mei 2018
Overleg met de adviserende actuaris	1 november 2017
Overleg met de accountant	2 mei 2018
Overleg met de betrokken Ondernemingsraden	19 oktober 2017, 4 april 2018

Bij het vormen van het oordeel over het jaar 2017 is specifiek aandacht besteed aan:

- Notulen bestuursvergaderingen
- Communicatie jaarplan 2018
- Herstelplan DNB
- Rapport Visitatie Commissie over 2017
- Feitelijke premie 2018
- DNB onderzoek (On Site Visit)
- Haalbaarheidstoets
- Uitvoeringskosten

Samenstelling

De samenstelling van het verantwoordingsorgaan is hieronder weergegeven:

Vertegenwoordiger namens	Naam	Aanvang	Einde
Werkgever	A.F. Elzinga	1 oktober 2011	1 juli 2022 ²⁴
Werknemers	A.M.P. Versteeg	16 januari 2017	16 januari 2021
Gepensioneerden	A.E.C. Faas	28 januari 2015	28 januari 2019

De zittingsduur voor leden van het verantwoordingsorgaan is vastgesteld op 4 jaar. De leden kunnen worden herbenoemd voor een volgende termijn.

De leden van het verantwoordingsorgaan hebben van het bestuur de mogelijkheid gekregen om in een periode van ongeveer drie jaar hun Deskundigheidsniveau A te behalen om zodoende een goede gesprekspartner te blijven van het bestuur in een continu veranderende wereld van pensioenen. Daarnaast nemen de leden van het verantwoordingsorgaan regelmatig deel aan bijeenkomsten van bijvoorbeeld de Pensioenfederatie of DNB.

Rapportage over 2017 van de Visitatie Commissie

Het verantwoordingsorgaan is tevreden met de uitkomst van het rapport. Het verantwoordingsorgaan verzoekt om opname van de gehele samenvatting van het visitatierapport in het Jaarverslag 2017.

Volgorde inhaalindexatie

Het verantwoordingsorgaan is tevreden met de in 2017 gevonden oplossing inzake het beleid hoe om te gaan met het in betere tijden inhalen van opgelopen achterstanden. De methodiek van pro-rata toekenning van inhaal-toeslag doet recht aan de solidariteitsgedachte en kan rekenen op een breed draagvlak. Het verantwoordingsorgaan is ook positief over de heldere uiteenzetting hiervan in het jaarverslag over 2017.

Nieuwe pensioenregeling (incl. kostendekkende premie)

Per 1 januari 2018 is de nieuwe pensioenregeling van kracht. Het verantwoordingsorgaan heeft in overleg met de adviserend actuaire deze totstandkoming nauwlettend gevolgd. Dat de bijhorende nieuwe premie stelling afwijkt van de zuiver kostendekkende premie (26,7% feitelijke premie vs 27,9% zuiver kostendekkende premie) is voor het verantwoordings-orgaan acceptabel en goed onderbouwd. Het verantwoordingsorgaan is positief over het behaalde resultaat welke in samenwerking met de sociale partners tot stand gekomen is.

Onderzoek DNB

In 2017 heeft De Nederlandsche Bank (DNB) het zogenaamde On Site Visit uitgevoerd. Het verantwoordingsorgaan is door het bestuur op de hoogte gehouden van zowel de onderzoeksuitkomsten als de opvolging van de bijhorende aanbevelingen. Het verantwoordingsorgaan is zowel tevreden over de uitkomsten als de opvolging van de aanbevelingen.

²⁴ Herbenoemd per 1 juli 2018 voor een nieuwe termijn van 4 jaar.

Transparantie

Het verantwoordingsorgaan constateert dat het bestuur transparant is naar de organen en de deelnemers. Ook de website bevat meer informatie en is actueler. Het verantwoordingsorgaan verzoekt om opname van de premiedekkingsgraad in het jaarverslag.

Beheerskosten

Diverse, recente, ontwikkelingen hebben geleid tot hogere beheerskosten. Het verantwoordingsorgaan is van mening dat de kosten kritisch moeten worden gemanaged en maakt zich zorgen over eventuele verdere kostenstijgingen.

Eindoordeel

Het verantwoordingsorgaan is positief over 2017 en het handelen van het bestuur. Ook de samenwerking tussen het verantwoordingsorgaan en het bestuursbureau is gewoonweg goed. Daarnaast is het verantwoordingsorgaan positief over de inzet en betrokkenheid van het bestuur voor het fonds.

Het verantwoordingsorgaan wenst het bestuur veel wijsheid bij de strategische heroverwegingen die de komende jaren zullen blijven plaatsvinden. Het verantwoordingsorgaan wil als stakeholder betrokken blijven met het oog op de komende ALM studie en de toekomstvisie en missie van het fonds (incl. SWOT analyse).

Hoogachtend,

Verantwoordingsorgaan

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft het oordeel van het Verantwoordingsorgaan over het beleid en de resultaten daarvan in 2017 ontvangen en met het verantwoordingsorgaan besproken. In deze reactie gaat het bestuur in op de onderwerpen die het Verantwoordingsorgaan in zijn oordeel heeft aangegeven.

Transparantie

Zoals het Verantwoordingsorgaan heeft verzocht, heeft het bestuur in hoofdstuk 8 van het jaarverslag een nadere toelichting opgenomen over de premiedekkingsgraad.

Beheerskosten

Het bestuur is het eens met het Verantwoordingsorgaan dat het kritisch managen van kosten noodzakelijk is. Dit heeft dan ook continu de aandacht. Een zorg is en blijft het toenemen van de kosten vanuit de toezichthouders en de overige kosten die niet beïnvloedbaar zijn maar wel gedragen moeten worden. Uit de jaarrekening blijkt wel dat de kosten ten opzichte van het vermogen in de afgelopen jaren over het algemeen geleidelijk zijn gedaald.

Het bestuur bedankt het Verantwoordingsorgaan voor zijn inzet voor en betrokkenheid bij het pensioenfonds. Graag overlegt het bestuur ook in het lopende jaar regelmatig met het Verantwoordingsorgaan, bijvoorbeeld over de komende ALM studie. Ook zal het bestuur met het Verantwoordingsorgaan spreken over de uitkomsten van de SWOT-analyse die het bestuur begin 2018 heeft gedaan.

12 Vooruitblik

Nieuwe pensioenregeling

Bij het pensioenfonds begint het jaar 2018 met het uitwerken van tal van zaken die in 2017 zijn besloten. Zo is in de tweede helft van 2017 de pensioenregeling hernieuwd en is besloten om pensioenrechten te converteren naar 68 jaar. Deze besluiten zullen in het jaar 2018 worden doorgevoerd. Verder start het bestuursbureau het jaar met een grotendeels vernieuwde bezetting.

Raad van toezicht

Ook in 2018 zijn op het gebied van regelgeving rond pensioenen de nodige wijzigingen te verwachten. Zo zal de visitatiecommissie worden omgevormd tot een raad van toezicht. Het instellen van een raad van toezicht is voor het pensioenfonds per 1 januari 2019 verplicht.

Europese privacyverordening

In mei 2018 is een nieuwe Europese privacyverordening in werking getreden. Dit dwingt fondsen om nog strikter om te gaan met hun persoonsgegevens. Daarnaast heeft het pensioenfonds onder meer zorggedragen voor een privacybeleid en een verwerkingsregister. Ook de zorgplicht voor het individueel pensioensparen is toegenomen.

SWOT-analyse

Het bestuur heeft begin 2018 een strategische discussie gevoerd met het oog op de toekomst van het pensioenfonds in de vorm van een zogenoemde SWOT-analyse. Daarbij zijn de sterke en zwakte punten maar ook de kansen en bedreigingen van het fonds in kaart gebracht.

ALM

Ook heeft het bestuur besloten om in 2018 een ALM (Asset Liability Management)-onderzoek uit te voeren. Hiermee kan worden beoordeeld of het beleggingsbeleid moet worden aangepast om te kunnen voldoen aan de doelstellingen van het fonds.

Intern risicomanagement

Begin 2017 heeft DNB als toezichthouder een onderzoek naar het vermogensbeheer bij het pensioenfonds gedaan. Dit onderzoek is begin 2018 afgerond. Naar aanleiding van de uitkomsten van het onderzoek van DNB heeft het bestuur een actieplan opgesteld, waarvan de gevolgen in 2018 merkbaar zullen in de werkwijze van het pensioenfonds. De pensioencommissie en beleggingscommissie zijn omgevormd in respectievelijk een pensioen en communicatiecommissie en een beleggingsadviescommissie. Hiernaast is een governance-, risk en compliance commissie worden opgericht. De commissies beperken zich voortaan tot het adviseren van het bestuur. Verder is een onafhankelijke risicofunctie belegd. In lijn met de aanbevelingen van DNB zal het interne risicomanagement in 2018 verder vorm worden gegeven. Verder eist de nieuwe IORP II richtlijn dat er naast de risicomanagementfunctie en een actuariële functie ook een auditfunctie wordt gevormd. Het fonds zal deze eisen meenemen bij de verdere ontwikkeling van het risicomanagement.

Communicatie

Communicatie zal in 2018 ook de nodige aandacht vergen. Op dit terrein worden nieuwe voorschriften verwacht, onder andere als gevolg van de inwerkingtreding van de IORP II richtlijn. In 2018 zal ook het meerjarenplan communicatie worden vernieuwd.

Overige ontwikkelingen

Uiteraard volgt het bestuur de ontwikkelingen op nationaal en Europees niveau betreffende het pensioendebat. Als daartoe aanleiding is, zal het bestuur tijdig communiceren over de gevolgen van deze ontwikkelingen voor het pensioenfonds.

Groningen, 13 juni 2018

A.J. Algra

A.J. den Herder

Mw. J. Hermes (voorzitter)

J. Hooghiem (secretaris)

I.M. Oudejans

Mw. P.H.J. Smeets

R. Snijder

M.W.J. de Wilde

Jaarrekening

13 Jaarrekening

13.1 Balans per 31 december 2017

(na resultaatbestemming) bedragen x € 1.000

		<u>31-12-2017</u>	<u>31-12-2016</u>
		€	€
ACTIVA			
Beleggingen voor risico pensioenfonds	(1)		
Vastgoedbeleggingen		137.933	113.819
Aandelen		770.291	754.245
Vastrentende waarden		643.125	608.636
Derivaten		16.190	12.064
Overige beleggingen		<u>1.694</u>	<u>789</u>
		1.569.233	1.489.553
Beleggingen voor risico deelnemers	(2)	864	970
Vorderingen en overlopende activa	(3)	197	163
Overige activa	(4)	<u>1.097</u>	<u>809</u>
		1.571.391	1.491.495
TOTAAL ACTIVA			
		<u>1.571.391</u>	<u>1.491.495</u>
PASSIVA			
Stichtingskapitaal en reserves			
Stichtingskapitaal		0	0
Algemene reserve		<u>165.070</u>	<u>38.658</u>
		165.070	38.658
Technische voorzieningen	(5)	1.394.968	1.426.597
Voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers	(6)	864	970
Derivaten	(7)	9.286	20.126
Overige schulden en overlopende passiva	(8)	<u>1.203</u>	<u>5.144</u>
		1.571.391	1.491.495
TOTAAL PASSIVA		<u>1.571.391</u>	<u>1.491.495</u>

(-) De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op de balans vanaf pagina 75.

13.2 Staat van baten en lasten

		2017		2016	
		€	€	€	€
Baten					
Premiebijdragen voor risico pensioenfonds	(9)		32.170		31.818
Beleggingsresultaten risico pensioenfonds	(10)		104.877		121.750
Beleggingsresultaten risico deelnemers	(11)		-106		69
Overige baten	(12)		0		3
Totaal baten			<u>136.941</u>		<u>153.640</u>
Lasten					
Pensioenuitkeringen	(13)		39.069		38.431
Pensioenuitvoeringskosten	(14)		1.850		1.933
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds					
- Pensioenopbouw		33.630		29.530	
- Rentetoevoeging		-3.037		-776	
- Onttrekking voor uitkeringen en uitvoeringskosten		-39.813		-39.118	
- Wijziging marktrente		-17.796		115.382	
- Wijziging incidentele mutaties TV		1.352		0	
- Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten		-1.451		1.046	
- Aanpassing sterftekanen		0		6.653	
- Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen		-2.089		-2.715	
			-29.204		110.002
Mutatie overige technische voorzieningen	(15)		-2.425		7.806
Mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	(16)		-106		55
Saldo overdracht van rechten	(17)		1.316		-930
Overige lasten	(18)		28		3
Totaal lasten			<u>10.528</u>		<u>157.300</u>
Saldo van baten en lasten			<u>126.413</u>		<u>-3.660</u>
<i>Bestemming van het saldo van baten en lasten</i>					
Algemene reserve			<u>126.413</u>		<u>-3.660</u>

(-) De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op de staat van baten en lasten vanaf pagina 95.

13.3 Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is opgesteld volgens de directe methode.

	2017		2016	
	€	€	€	€
Kasstroom uit pensioenactiviteiten				
Ontvangsten				
Ontvangen premies	28.028		27.517	
Ontvangen in verband met overdracht van rechten	875		930	
Overig	304		33	
		29.207		28.480
Uitgaven				
Betaalde pensioenuitkeringen	-39.385		-38.415	
Betaald in verband met overdracht van rechten	-2.191		0	
Betaalde pensioenuitvoeringskosten	-1.843		-1.902	
		-43.419		-40.317
Totale kasstroom uit pensioenactiviteiten		-14.212		-11.837
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten				
Ontvangsten				
Ontvangen directe beleggingsopbrengsten	11.755		3.225	
Verkopen en aflossingen van beleggingen	638.258		864.333	
Overig	139		5.338	
		650.152		872.896
Uitgaven				
Aankopen beleggingen	-633.409		-869.781	
Betaalde kosten van vermogensbeheer	-1.338		-882	
		-634.747		-870.663
Totale kasstroom uit beleggingsactiviteiten		15.405		2.232
Mutatie liquide middelen		1.193		-9.605
Samenstelling geldmiddelen				
		2017		2016
	€	€	€	€
Liquide middelen primo boekjaar		1.598		11.202
Liquide middelen ultimo boekjaar		2.791		1.598
Waarvan:				
Voor risico pensioenfonds		2.791		1.598
Voor risico deelnemers		0		0

13.4 Toelichting op de jaarrekening

13.4.1 Algemeen

Activiteiten

Stichting Pensioenfonds Gasunie ('het pensioenfonds'), is statutair gevestigd te Groningen en is opgericht op 15 september 1965. De stichting is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 41009373.

Het doel van het pensioenfonds is het nu en in de toekomst verstrekken van uitkeringen aan gepensioneerden en nabestaanden ter zake van ouderdom en overlijden; tevens verstrekt het pensioenfonds uitkeringen aan arbeidsongeschikte deelnemers. Het pensioenfonds geeft invulling aan de uitvoering van de pensioenregelingen van de N.V. Nederlandse Gasunie en de aangesloten onderneming GasTerra B.V.

Overeenstemmingsverklaring

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9 Boek 2 BW en met inachtneming van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving, in het bijzonder Richtlijn 610 Pensioenfonds. Het bestuur heeft op 13 juni 2018 de jaarrekening opgemaakt.

Referenties

In de balans en de staat van baten en lasten zijn referenties opgenomen waarmee wordt verwezen naar de toelichting.

13.4.2 Grondslagen

13.4.2.1 Algemene grondslagen

Alle bedragen in de jaarrekening zijn vermeld in Euro's x 1.000, tenzij anders is aangegeven.

Continuïteitsveronderstelling

De jaarrekening is opgesteld met inachtneming van de continuïteitsveronderstelling.

Opname van een actief of een verplichting

Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de toekomstige economische voordelen naar het pensioenfonds zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Verantwoording van baten en lasten

Baten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermeerdering van een actief of een vermindering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Indien een transactie ertoe leidt dat nagenoeg alle of alle toekomstige economische voordelen en alle of nagenoeg alle risico's met betrekking tot een actief of een verplichting aan een derde zijn overgedragen, wordt het actief of de verplichting niet langer in de balans opgenomen. Verder worden

activa en verplichtingen niet meer in de balans opgenomen vanaf het tijdstip waarop niet meer wordt voldaan aan de voorwaarden van waarschijnlijkheid van de toekomstige economische voordelen en betrouwbaarheid van de bepaling van de waarde.

Dit betekent dat transacties worden verwerkt op handelsdatum en niet op afwikkelingsdatum. Als gevolg hiervan kan sprake zijn van een post 'nog af te wikkelen transacties'. Dit kan zowel een actiefpost als een passiefpost zijn.

Saldering van een actief en een verplichting

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met de gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Vreemde valuta

Functionele valuta

De jaarrekening is opgesteld in euro's, zijnde de functionele en presentatievaluta van het pensioenfonds.

Transacties, vorderingen en schulden

Transacties in vreemde valuta gedurende de verslagperiode zijn in de jaarrekening verwerkt tegen de koers op transactiedatum. Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. Valutatermijntransacties worden gewaardeerd tegen de termijnkoers die op de balansdatum geldt voor termijntransacties met een looptijd die gelijk is aan de resterende looptijd van het aangegane termijncontract. De uit de afwikkeling en omrekening voortvloeiende koersverschillen komen ten gunste of ten laste van de staat van baten en lasten.

Schattingswijziging

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW vereist dat het bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten.

Per 1 januari 2018 is de reglementaire pensioenleeftijd verhoogd van 67 naar 68 jaar. Dit effect is in de voorziening per eind 2017 meegenomen. Door de overgang naar pensioenleeftijd 68 steeg de voorziening voor latent partnerpensioen met € 1.352. Deze stijging wordt veroorzaakt doordat de veronderstelling met betrekking tot het hebben van een partner wijzigt: in de nieuwe situatie wordt verondersteld dat elke deelnemer op 68-jarige leeftijd een partner heeft, voorheen op leeftijd 65 of 67. Daarnaast is er vrijval van de technische voorzieningen van € 124 door het waarden van toekomstige opbouw van arbeidsongeschikten en zieken op leeftijd 68 in plaats van 67.

Dekkingsgraden

De (nominale) dekkingsgraad van het pensioenfonds wordt berekend door op balansdatum het balanstotaal minus de kortlopende schulden te delen op de technische voorzieningen zoals opgenomen in de balans.

De beleidsdekkingsgraad is gebaseerd op het rekenkundig gemiddelde van de dekkingsgraden over de laatste 12 maanden. Hierbij wordt steeds gebruik gemaakt van de meest actuele inschatting van de betreffende dekkingsgraden.

De reële dekkingsgraad is conform de definitie van het FTK gelijk aan de beleidsdekkingsgraad gedeeld door de beleidsdekkingsgraad die is vereist voor volledige toeslagverlening op basis van prijsinflatie.

13.4.2.2 Grondslagen voor waardering van activa en passiva

Beleggingen

Algemeen

De beleggingen worden gewaardeerd tegen marktwaarde. Het begrip marktwaarde is te beschouwen als synoniem van actuele waarde. Onder waardering op marktwaarde wordt verstaan: het bedrag waarvoor een actief kan worden verhandeld of een passief kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde partijen, die tot een transactie bereid en onafhankelijk van elkaar zijn.

De waardering in niet-beursgenoteerde beleggingsinstellingen geschiedt tegen actuele waarde.

Verwerking van waardeveranderingen van beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen.

Vastgoedbeleggingen

Beursgenoteerde (indirecte) vastgoedbeleggingen worden gewaardeerd tegen de per balansdatum geldende beurskoers of afgegeven intrinsieke waarde. De marktwaarde van niet-beursgenoteerde (indirecte) vastgoedbeleggingen is gebaseerd op het aandeel dat het pensioenfonds heeft in het eigen vermogen van de niet-beursgenoteerde vastgoedbelegging per balansdatum.

Aandelen

Beursgenoteerde aandelen en participaties in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen marktwaarde, zijnde de beurswaarde per balansdatum of afgegeven intrinsieke waarde.

Vastrentende waarden

Beursgenoteerde vastrentende waarden en participaties in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen marktwaarde, zijnde de beurswaarde per balansdatum of afgegeven intrinsieke waarde.

De lopende interest op vastrentende waarden wordt gepresenteerd als onderdeel van de marktwaarde van de vastrentende waarden.

Derivaten

Derivaten worden gewaardeerd op actuele waarde, te weten de relevante marktnoteringen of, als die niet beschikbaar zijn, de waarde die wordt bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingsmodellen.

Indien een derivatenpositie negatief is wordt het bedrag onder de schulden verantwoord.

Overige beleggingen

Overige beleggingen worden gewaardeerd op marktwaarde. Indien geen marktwaarde beschikbaar is, wordt de waarde bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingsmodellen.

Beleggingen voor risico deelnemers

De grondslagen voor de waardering van de beleggingen voor risico deelnemers zijn gelijk aan die voor de beleggingen voor risico van het pensioenfonds worden aangehouden.

Securities lending

Het pensioenfonds is betrokken bij één of meer securities-lendingprogramma's, waarbij bepaalde effecten voor een korte periode worden uitgeleend aan andere marktpartijen. Beleggingen die in het kader van een securities-lendingcontract worden uitgeleend, blijven deel uitmaken van de balans en worden

gewaardeerd conform de grondslag voor waardering en resultaatbepaling zoals die geldt voor deze beleggingen.

Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen en overlopende activa worden bij eerste verwerking gewaardeerd op actuele waarde. Na eerste verwerking worden vorderingen gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten) onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van oninbaarheid.

Vorderingen in verband met beleggingstransacties conform RJ 610.208 zijn niet verantwoord onder de post vorderingen en overlopende activa. Conform RJ 610.208 mogen overige vorderingen en schulden inzake vastgoedbeleggingen, aandelen en vastrentende waarden betreffende te vorderen respectievelijk te betalen posities of tijdelijke banksaldi in verband met beleggingstransacties onder de beleggingsrubrieken vastgoedbeleggingen, aandelen en vastrentende waarden worden geclassificeerd indien deze door het pensioenfonds niet kunnen worden aangewend voor andere doelen dan beleggingstransacties.

Liquide middelen

Liquide middelen worden tegen nominale waarde gewaardeerd. Onder de liquide middelen zijn opgenomen die kas- en banktegoeden die onmiddellijk opeisbaar zijn dan wel een looptijd korter dan twaalf maanden hebben. Zij worden onderscheiden van tegoeden in verband met beleggingstransacties. Liquide middelen uit hoofde van beleggingstransacties worden gepresenteerd onder de beleggingen.

Stichtingskapitaal en reserves

Stichtingskapitaal en reserves worden bepaald door het bedrag dat resteert nadat alle actiefposten en posten van het vreemd vermogen, inclusief de voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds en overige technische voorzieningen, volgens de van toepassing zijnde waarderingsgrondslagen in de balans zijn opgenomen.

De statutaire reserves en de overige wettelijke reserves die het pensioenfonds conform artikel 2:389 en artikel 2:390 BW vormt, blijken op grond van artikel 2:373 lid 1 BW afzonderlijk uit de balans.

Technische voorzieningen

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds

De voorziening voor pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds wordt gewaardeerd op actuele waarde (marktwaarde). De actuele waarde wordt bepaald op basis van de contante waarde van de beste inschatting van toekomstige kasstromen die samenhangen met de op balansdatum onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen. Onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen zijn de opgebouwde nominale aanspraken en de onvoorwaardelijke (toezeggingen tot) toeslagen. De contante waarde wordt bepaald met gebruikmaking van de marktrente, waarvoor de actuele rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door DNB wordt gebruikt.

Bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is uitgegaan van het op de balansdatum geldende pensioenreglement en van de over de verstreken deelnemersjaren verworven aanspraken. Jaarlijks wordt door het bestuur besloten of toeslagen op de opgebouwde pensioenaanspraken worden verleend. Alle per balansdatum bestaande besluiten tot toeslagverlening (ook voor besluiten na balansdatum voor zover sprake is van ex-ante- condities) zijn in de berekening begrepen. Er wordt geen rekening gehouden met toekomstige salarisontwikkelingen.

Bij de berekening van de voorziening wordt rekening gehouden met premievrije pensioenopbouw in verband met invaliditeit op basis van de contante waarde van premies waarvoor vrijstelling is verleend wegens arbeidsongeschiktheid.

Bij de bepaling van de actuariële uitgangspunten wordt uitgegaan van voor de toezichthouder

acceptabele grondslagen, waarbij rekening wordt gehouden met de voorzienbare trend in overlevingskansen.

De berekeningen zijn uitgevoerd op basis van de volgende actuariële grondslagen en veronderstellingen:

- De gehanteerde marktrente die gebaseerd is op de rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door DNB, rekening houdend met een looptijd van de uitkeringen. Ultimo 2017 is het contant maken met deze rentetermijnstructuur vergelijkbaar met het contant maken met een vaste rente van 1,48% over de hele looptijd (ultimo 2016: 1,32%).
- Overlevingstafels, te weten de AG-prognosetafels 2016 met ervaringssterfte op basis van ervaringscorrectiefactoren Willis Towers Watson, fondsspecifieke leeftijds- en geslachtsafhankelijke correctiefactor.
- Actieve deelnemers worden verondersteld een partner te hebben op de pensioendatum. Voor gewezen deelnemers wordt, afhankelijk van het van toepassing zijnde reglement, uitgegaan van bovenstaande veronderstelling dan wel de werkelijke burgerlijke staat. Er wordt verondersteld dat alle mannen 3 jaar ouder zijn dan de vrouwelijke verzekerden. Voor pensioengerechtigden wordt uitgegaan van de werkelijke burgerlijke staat.
- Er is geen rekening gehouden met toekomstige toeslagen op pensioenaanspraken.
- Kostenopslag ter grootte van 2,2% van de voorziening voor pensioenverplichtingen in verband met toekomstige administratie- en excassokosten.

Overige technische voorzieningen

De voorziening voor arbeidsongeschiktheid is bestemd voor eventuele toekomstige premievrijstelling van per de balansdatum zieke deelnemers. De voorziening is per de balansdatum gelijk aan het totaal van de verwachte toekomstige schadelasten voor de zieke deelnemers.

Deze voorziening wordt post voor post berekend waarbij deelnemers met een ziekteperiode van 42 weken of langer geacht worden arbeidsongeschikt te worden. Van deelnemers met een ziekteperiode van minder dan 42 weken wordt verwacht dat zij zullen reactiveren voor ingang van arbeidsongeschiktheid.

In de ziekenvoorziening wordt rekening gehouden met het arbeidsongeschiktheidspensioen en met de jaarlijkse stijging van de pensioengrondslag met de loonindex bij de vaststelling van de premievrijstelling.

Voorzieningen voor risico van deelnemers

De waardering van de voorzieningen voor risico van deelnemers wordt bepaald door de waardering van de tegenover deze voorzieningen aangehouden beleggingen.

Overige schulden en overlopende passiva

Overige schulden en overlopende passiva worden bij eerste verwerking gewaardeerd op actuele waarde. Na eerste verwerking worden schulden gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten).

Kortlopende schulden hebben een looptijd korter dan een jaar.

13.4.2.3 Grondslagen voor bepaling van saldo van baten en lasten

Algemeen

De in de staat van baten en lasten opgenomen posten zijn in belangrijke mate gerelateerd aan de in de balans gehanteerde waarderingsgrondslagen voor beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen. Zowel gerealiseerde als ongerealiseerde resultaten worden rechtstreeks verantwoord in de staat van baten en lasten.

Premiebijdragen (van werkgevers en werknemers)

Onder premiebijdragen van werkgevers en werknemers wordt verstaan de aan derden in rekening

gebrachte c.q. te brengen bedragen voor de in het verslagjaar verzekerde pensioenen onder aftrek van kortingen. Premies zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben. Extra stortingen en opslagen op de premie zijn eveneens als premiebijdragen verantwoord.

Beleggingsresultaten risico pensioenfonds

Indirecte beleggingsopbrengsten

Onder de indirecte beleggingsopbrengsten worden verstaan de gerealiseerde en ongerealiseerde waardewijzigingen en valutaresultaten. In de jaarrekening wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen. (In)directe beleggingsresultaten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Directe beleggingsopbrengsten

Onder de directe beleggingsopbrengsten wordt in dit verband verstaan rentebaten en -lasten, dividenden, huuropbrengsten en soortgelijke opbrengsten.

Dividend wordt verantwoord op het moment van betaalbaarstelling.

Kosten vermogensbeheer

Onder kosten van vermogensbeheer worden zowel de externe als de daaraan toegerekende interne kosten verstaan.

Verrekening van kosten

Met de directe en indirecte beleggingsopbrengsten zijn verrekend de aan de opbrengsten gerelateerde transactiekosten, provisies, valutaverschillen e.d.

Beleggingsresultaten risico deelnemers

De grondslagen voor bepaling van het resultaat betreffende beleggingsresultaten risico deelnemers zijn gelijk aan de grondslagen voor bepaling van het resultaat betreffende beleggingsresultaten risico pensioenfonds.

Pensioenuitkeringen

De pensioenuitkeringen betreffen de aan deelnemers uitgekeerde bedragen inclusief afkopen. De pensioenuitkeringen zijn berekend op actuariële grondslagen en toegerekend aan het verslagjaar waarop zij betrekking hebben.

Pensioenuitvoeringskosten

De pensioenuitvoeringskosten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds

Pensioenopbouw

Bij de pensioenopbouw zijn aanspraken en rechten over het boekjaar gewaardeerd naar het niveau dat zij op balansdatum hebben.

Indexering en overige toeslagen

Het bestuur streeft naar waardevastheid van de ingegane en premievrije pensioenaanspraken door middel van het verlenen van een jaarlijkse toeslag (indexatie). Maatstaf voor een eventuele toeslagverlening is de gemiddelde stijging van de consumentenprijsindex (CPI) voor alle huishoudens (afgeleid) over de maanden augustus, september en oktober zoals gepubliceerd door het CBS.

Voor alle deelnemers probeert het pensioenfonds de opgebouwde pensioenen te verhogen met de prijsontwikkeling. Het betreft een voorwaardelijke toeslagverlening die afhankelijk van de financiële situatie van het pensioenfonds verleend wordt. De toeslagen worden gefinancierd door overrendement.

Rentetoevoeging

De pensioenverplichtingen zijn opgerent met 0,22% negatief (2016: 0,06% negatief), op basis van de éénjaarsrente van de DNB-curve aan het begin van het verslagjaar.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Vooraf wordt een actuariële berekening gemaakt van de toekomstige pensioenuitvoeringskosten (met name excassokosten) en pensioenuitkeringen die in de voorziening pensioenverplichtingen worden opgenomen. Deze post betreft de vrijval ten behoeve van de financiering van de kosten en uitkeringen van het verslagjaar.

Wijziging marktrente

Jaarlijks wordt per 31 december de marktwaarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur. Het effect van de verandering van de rentetermijnstructuur wordt verantwoord onder het hoofd wijziging marktrente.

Wijzigingen actuariële uitgangspunten

Jaarlijks worden de actuariële grondslagen en/of methoden beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens, arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen, zowel voor de gehele bevolking als voor de populatie van het pensioenfonds.

De vaststelling van de toereikendheid van de voorziening voor pensioenverplichtingen is een inherent onzeker proces, waarbij gebruik wordt gemaakt van schattingen en oordelen door het bestuur van het pensioenfonds. Het effect van deze wijzigingen wordt verantwoord in het resultaat op het moment dat de actuariële uitgangspunten worden herzien.

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

Een resultaat op overdrachten kan ontstaan doordat de vrijval van de voorziening plaatsvindt tegen fondstarieven, terwijl het bedrag dat wordt overgedragen gebaseerd is op de wettelijke factoren voor waardeoverdrachten. De tarieven van het pensioenfonds wijken af van de wettelijke tarieven.

Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

De overige mutaties ontstaan door mutaties in de aanspraken door overlijden, arbeidsongeschiktheid en pensioneren.

Mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers betreft de wijzigingen in de waarde van de technische voorziening voor risico deelnemers.

Pensioenspaarreglement

Sinds 2001 biedt het pensioenfonds zijn deelnemers de mogelijkheid tot "individueel pensioensparen" via het pensioenspaarreglement. Met het door de deelnemer opgebouwde kapitaal op de pensioendatum kan aanvullend pensioen bij het pensioenfonds worden ingekocht. De individuele pensioenspaarmodule van het pensioenfonds heeft, ondanks de vereiste solidariteitskenmerken, een ander karakter dan de collectieve pensioenregeling. Met name de financiële risico's, waaronder de beleggingsrisico's, komen tijdens de opbouwfase voor rekening van de individuele deelnemers. Vanaf 1 januari 2015 is het niet meer mogelijk om nieuw geld in te leggen en daarmee is de pensioenspaarregeling een gesloten regeling geworden.

Saldo overdrachten van rechten

De post saldo overdrachten van rechten bevat het saldo van bedragen uit hoofde van overgenomen dan wel overgedragen pensioenverplichtingen.

Overige baten en lasten

Overige baten en lasten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

13.4.2.4 Grondslagen kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is volgens de directe methode opgesteld. Alle ontvangsten en uitgaven worden hierbij als zodanig gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en beleggingsactiviteiten.

13.5 Toelichting op de balans per 31 december 2017

ACTIVA

1. Beleggingen voor risico pensioenfonds

	Vastgoed- beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
	€	€	€	€	€	€
Stand per 1 januari 2017	113.819	754.245	608.636	-8.062	789	1.469.427
Aankopen	39.483	25.455	587.659	19.774	0	672.371
Verkopen	-31.544	-71.162	-529.183	-47.033	0	-678.922
Herwaardering	15.152	62.892	-21.918	37.374	0	93.500
Overige mutaties	1.023	-1.139	-2.069	4.851	905	3.571
Stand per 31 december 2017	137.933	770.291	643.125	6.904	1.694	1.559.947
Schuldpositie derivaten (credit)						9.286
						1.569.233

	Vastgoed- beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
	€	€	€	€	€	€
Stand per 1 januari 2016	100.468	643.740	602.973	1.428	7.056	1.355.665
Aankopen	147.294	61.995	620.818	34.913	0	865.020
Verkopen	-140.573	-29.746	-661.169	-34.315	0	-865.803
Herwaardering	6.667	78.256	41.231	-13.137	5.338	118.355
Overige mutaties	-37	0	4.783	3.049	-11.605	-3.810
Stand per 31 december 2016	113.819	754.245	608.636	-8.062	789	1.469.427
Schuldpositie derivaten (credit)						20.126
						1.489.553

31-12-2017	31-12-2016
€	€

Vastgoedbeleggingen

Indirecte vastgoedbeleggingen, zijnde participaties in beleggingsinstellingen die beleggen in vastgoed

Vorderingen

137.849	113.754
84	65
137.933	113.819

De vorderingen ultimo 2017 ad € 84 bestaat uit terug te vorderen dividendbelasting (2016: € 65).

Ultimo boekjaar bedragen de volgende posten meer dan 5,0% van de betreffende beleggingscategorie:

	2017		2016	
	€	%	€	%
Altera Vastgoed	25.964	18,8	22.074	19,4
CBRE Fund	30.590	22,2	27.046	23,8
Unibail-Rodamco SE	10.671	7,7	11.478	10,1
Vonovia SE	10.311	7,5	7.403	6,5
DWS	7.521	5,5	6.071	5,3
	<u>85.057</u>	<u>61,7</u>	<u>74.072</u>	<u>65,1</u>

	31-12-2017	31-12-2016
	€	€
Aandelen		
Beursgenoteerde aandelen	1.888	5.521
Beursgenoteerde en niet beursgenoteerde beleggingsinstellingen die beleggen in aandelen	<u>768.403</u>	<u>748.724</u>
	<u>770.291</u>	<u>754.245</u>

Ultimo boekjaar bedragen de volgende posten meer dan 5,0% van de betreffende beleggingscategorie:

	2017		2016	
	€	%	€	%
BlackRock Fund	<u>768.403</u>	<u>99,8</u>	<u>748.724</u>	<u>99,3</u>

	31-12-2017	31-12-2016
	€	€
Vastrentende waarden		
Obligaties	364.255	379.423
Hypothecaire obligaties	9.227	10.859
Hypotheckenfonds	19.831	20.083
Beursgenoteerde en niet beursgenoteerde beleggingsinstellingen die beleggen in vastrentende waarden	<u>247.064</u>	<u>193.454</u>
Vorderingen	<u>2.748</u>	<u>4.817</u>
	<u>643.125</u>	<u>608.636</u>

De vorderingen ad € 2.748 bestaan grotendeels uit opgelopen rente (2016: € 4.817).

Bij het gedeelte van de vordering inzake het hypotheckenfonds is geen sprake van rente maar van dividend en van dividendbelasting.

Ultimo boekjaar bedragen de volgende posten meer dan 5,0% van de betreffende beleggingscategorie:

	2017		2016	
	€	%	€	%
US staatsobligaties	113.922	17,7	74.383	12,2
Lombard Odier Bond Funds	189.205	29,5	186.727	30,7
Euro staatsobligaties	250.332	38,9	309.613	50,9
Institutional Cash Series PLC - Institutional Euro	57.889	9,0	0	-
	<u>611.348</u>	<u>95,1</u>	<u>570.723</u>	<u>93,8</u>

Derivaten

	31-12-2017	31-12-2016
	€	€
Valutaderivaten	9.171	1.882
Rentederivaten	916	9.233
Aandelenderivaten	303	0
Vorderingen	5.800	949
	<u>16.190</u>	<u>12.064</u>

De vorderingen bestaan ultimo boekjaar uit opgelopen rente (rentederivaten) ad € 2.293 en uit een nog af te wikkelen vorderingspositie (grondstofderivaten) ad € 3.507.

Onderstaande tabel geeft een samenvatting van de derivatenpositie op 31 december 2017:

2017 Type contract	Gemiddelde looptijd	Contract- omvang	Saldo waarde	Positieve waarde	Negatieve waarde
		€	€	€	€
Valutaderivaten	12-01-2018<>12-03-2018	698.732	7.690	9.171	1.481
Rentederivaten	02-02-2017<>07-11-2056	564.300	-6.888	916	7.804
Aandelenderivaten		263	303	303	0
Vorderingen		0	5.800	5.800	0
		<u>1.263.295</u>	<u>6.905</u>	<u>16.190</u>	<u>9.285</u>

Onderstaande tabel geeft een samenvatting van de derivatenpositie op 31 december 2016:

2016 Type contract	Gemiddelde looptijd	Contract- omvang	Saldo waarde	Positieve waarde	Negatieve waarde
		€	€	€	€
Valutaderivaten	13-01-2017<>10-03-2017	551.868	-13.788	1.882	15.670
Rentederivaten	02-02-2017<>07-11-2056	582.500	4.777	9.233	4.456
Vorderingen		0	949	949	0
		<u>1.134.368</u>	<u>-8.062</u>	<u>12.064</u>	<u>20.126</u>

Ultimo boekjaar is al het collateral ontvangen in de vorm van AA of AAA staatsobligaties. Het betreft in totaal € 7,1 miljoen en is ontvangen van drie verschillende partijen. Er is ook collateral gestort door het pensioenfonds ad € 4,8 miljoen. Netto is er een totale exposure na verrekening collateral ad negatief € 1,1 miljoen voor swaps en swaptions en € 2,0 miljoen voor valutatransacties. Ultimo 2017 zijn er evenals ultimo 2016 renteswaps in de portefeuille aanwezig.

	31-12-2017	31-12-2016
	€	€
Overige beleggingen		
Liquide middelen (op beleggingsrekeningen)	1.694	809
Schulden	0	-20
	<u>1.694</u>	<u>789</u>

Securities lending

Het pensioenfonds is betrokken bij securities-lendingprogramma's, waarbij bepaalde effecten voor een korte periode worden uitgeleend aan andere marktpartijen. De beheerders hanteren hiervoor strikte richtlijnen die er onder andere op gericht zijn dat er voldoende onderpand wordt gesteld en dat het stemrecht kan worden uitgeoefend. Beleggingen die in het kader van een securities-lendingcontract worden uitgeleend, blijven deel uitmaken van de balans en worden gewaardeerd conform de grondslag voor waardering en resultaatbepaling zoals die geldt voor deze beleggingen.

Een gedeelte van de staatsobligatieportefeuille is beschikbaar om als collateral te kunnen worden ingezet.

Schattingen en oordelen

De boekwaarde van alle activa en de financiële verplichtingen op balansdatum benadert de marktwaarde. Zoals vermeld in de toelichting zijn de beleggingen van het pensioenfonds nagenoeg allemaal gewaardeerd tegen marktwaarde per balansdatum en is het over het algemeen mogelijk en gebruikelijk om de marktwaarde binnen een aanvaardbare bandbreedte van schattingen vast te stellen. Voor sommige andere financiële instrumenten, zoals beleggingsvorderingen en -schulden, geldt dat de boekwaarde de marktwaarde benadert als gevolg van het kortetermijnkarakter van de vorderingen en schulden. Voor de meerderheid van de financiële instrumenten van het pensioenfonds kan gebruik worden gemaakt van marktnoteringen. Echter, bepaalde financiële instrumenten, zoals bijvoorbeeld derivaten zijn gewaardeerd door middel van gebruikmaking van waarderingsmodellen en -technieken, inclusief verwijzing naar de huidige reële waarde van vergelijkbare instrumenten. Hierbij kan het volgende onderscheid worden gemaakt:

	Genoteerde marktprijzen	Onafhankelijke taxaties	NCW berekening	Andere methode	Totaal
	€	€	€	€	€
Per 31 december 2017					
Vastgoedbeleggingen	79.151	0	0	58.782	137.933
Aandelen	770.291	0	0	0	770.291
Vastrentende waarden	623.294	0	0	19.831	643.125
Derivaten	0	0	6.904	0	6.904
Overige beleggingen	0	0	0	1.694	1.694
	<u>1.472.736</u>	<u>0</u>	<u>6.904</u>	<u>80.307</u>	<u>1.559.947</u>
	Genoteerde marktprijzen	Onafhankelijke taxaties	NCW berekening	Andere methode	Totaal
	€	€	€	€	€
Per 31 december 2016					
Vastgoedbeleggingen	64.697	0	0	49.122	113.819
Aandelen	754.245	0	0	0	754.245
Vastrentende waarden	588.553	0	0	20.083	608.636
Derivaten	0	0	-8.062	0	-8.062
Overige beleggingen	0	0	0	789	789
	<u>1.407.495</u>	<u>0</u>	<u>-8.062</u>	<u>69.994</u>	<u>1.469.427</u>

Met ingang van 2017 zijn de niet-beursgenoteerde vastgoedbeleggingen overgebracht van de categorie "Onafhankelijke taxaties" naar de categorie "Andere methode". Deze presentatiewijziging is eveneens in

de vergelijkende cijfers doorgevoerd. De gehanteerde waarderingsmethodiek voor deze vastgoedbeleggingen, zijnde de intrinsieke waarde, is ten opzichte van 2016 ongewijzigd gebleven.

	<u>31-12-2017</u>	<u>31-12-2016</u>
	€	€
2. Beleggingen voor risico deelnemers		
Aandelen	233	302
Vastrentende waarden	<u>631</u>	<u>668</u>
	<u>864</u>	<u>970</u>

Overige toelichtingen

3. Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen op de werkgever(s)	50	0
Vorderingen op deelnemers van het pensioenfonds	131	148
Overige vorderingen en overlopende activa	<u>16</u>	<u>15</u>
	<u>197</u>	<u>163</u>

Alle vorderingen hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

De vorderingen op de deelnemers van het pensioenfonds bestaat uit in het verleden teveel uitgekeerde pensioenen die worden teruggevorderd.

De overige vorderingen en overlopende activa bestaan uit vooruitbetaalde kosten met betrekking tot de bestuursaansprakelijkheidsverzekering.

4. Overige activa

Liquide middelen op niet-beleggingsrekeningen	<u>1.097</u>	<u>809</u>
---	--------------	------------

De tegoeden bij banken staan ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

PASSIVA

	2017	2016
	€	€
Algemene reserve		
Stand per begin boekjaar	38.657	42.318
Allocatie van het resultaat binnen het eigen vermogen	126.413	-3.660
	<u>165.070</u>	<u>38.658</u>

Dekkingsgraad, vermogenspositie en herstelplan

	2017	2016
	%	%
De dekkingsgraad is ultimo jaar als volgt:		
Nominale dekkingsgraad	111,8	102,7
Reële dekkingsgraad	88,0	80,7
Beleidsdekkingsgraad	108,3	98,1

De vermogenspositie van het pensioenfonds per ultimo boekjaar kan worden gekarakteriseerd als een reservetekort, omdat de beleidsdekkingsgraad per ultimo boekjaar van 108,3% lager is dan de dekkingsgraad behorende bij het Vereist Eigen vermogen (VEV) van 124,2% maar hoger dan de dekkingsgraad behorende bij het Minimaal Vereist Eigen Vermogen (MVEV) van 104,2%.

Het vereist vermogen is te beschouwen als de wettelijk vereiste solvabiliteitsmarge. Ultimo 2017 is het stichtingskapitaal vermeerderd met de algemene reserve van het pensioenfonds is lager dan het vereist eigen vermogen maar hoger dan het minimaal vereist vermogen.

	2017	2016
	€	€
Stichtingskapitaal en reserves	165.070	38.658
Minimaal vereist eigen vermogen	58.538	59.939
Vereist eigen vermogen	337.721	342.063

Herstelplan

Het pensioenfonds heeft begin 2018 een herstelplan ingediend bij de toezichthouder.

Het herstelplan laat zien dat, gegeven de wettelijk voorgeschreven manier van berekenen, het pensioenfonds verwacht dat zij in 2026 een beleidsdekkingsgraad heeft boven de op dat moment berekende vereiste dekkingsgraad (strategisch) van 124,2%. Met name overrendement draagt bij aan het herstel.

Haalbaarheidstoets

Op grond van het per 1 januari 2015 gewijzigde financieel toetsingskader, moet een pensioenfonds jaarlijks een haalbaarheidstoets uitvoeren en moet het pensioenfonds laten zien dat het afgesproken premiebeleid reëel en haalbaar is, als ook dat het pensioenfonds een voldoende herstelkracht heeft. De haalbaarheidstoets van medio 2017 laat zien dat de door het pensioenfonds vastgestelde beleidsgrenzen voldoen aan de uitkomsten van de haalbaarheidstoets.

Statutaire regelingen omtrent de bestemming van het saldo van baten en lasten

Het positieve saldo van de staat van baten en lasten van € 126.413 over 2017 is toegevoegd aan de algemene reserve.

	31-12-2017	31-12-2016
	€	€
5. Technische voorzieningen		
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds	1.387.768	1.416.972
Overige technische voorzieningen	7.200	9.625
	<u>1.394.968</u>	<u>1.426.597</u>
	2017	2016
	€	€
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds		
Stand per begin boekjaar	1.416.972	1.306.970
Pensioenopbouw	33.630	29.530
Rentetoevoeging	-3.037	-776
Onttrekking voor uitkeringen en uitvoeringskosten	-39.813	-39.118
Wijziging rentetermijnstructuur	-17.796	115.382
Wijziging incidentele mutaties TV	1.352	0
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	-1.451	1.046
Aanpassing sterftekansen	0	6.653
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-2.089	-2.715
	<u>1.387.768</u>	<u>1.416.972</u>

Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuariële berekende waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen. Verder is hierin begrepen het effect van de individuele salarisontwikkeling.

Toeslagverlening

Voor alle deelnemers probeert het pensioenfonds de opgebouwde pensioenen te verhogen met de prijsontwikkeling. Het betreft een voorwaardelijke toeslagverlening die afhankelijk van de financiële situatie van het pensioenfonds verleend wordt. De toeslagen worden gefinancierd door overrendement.

In het boekjaar zijn geen (inhaal)toeslagen verleend.

Rentetoevoeging

De pensioenverplichtingen zijn opgerent met -0,22% (2016: -0,06%), op basis van de éénjaarsrente op de interbancaire swapmarkt aan het begin van het verslagjaar.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Verwachte toekomstige pensioenuitkeringen worden vooraf actuariële berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De onttrekking voor uitkeringen betreft het bedrag dat vrijvalt ten behoeve van de financiering van de verwachte pensioenuitkeringen in de verslagperiode.

Toekomstige pensioenuitvoeringskosten (in het bijzonder excassokosten) worden vooraf actuariële berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De onttrekking voor uitvoeringskosten betreft het bedrag dat vrijvalt ten behoeve van de financiering van de verwachte uitvoeringskosten in de verslagperiode.

Wijziging rentetermijnstructuur

Jaarlijks wordt per 31 december de marktwaarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur.

De ontwikkeling van de gemiddelde marktrente (interne rekenrente) is als volgt:

	Rentepercentage per 31 december
2016	1,32
2017	1,48

Wijziging actuariële uitgangspunten

Jaarlijks worden de actuariële grondslagen en/of methoden beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens, arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen, zowel voor de gehele bevolking als voor de populatie van het pensioenfonds.

De vaststelling van de toereikendheid van de voorziening voor pensioenverplichtingen is een inherent onzeker proces, waarbij gebruik wordt gemaakt van schattingen en oordelen door het bestuur van het pensioenfonds. Het effect van deze wijzigingen wordt verantwoord in het resultaat op het moment dat de actuariële uitgangspunten worden herzien. Het resultaat bedraagt 0. Een aanpassing van de actuariële grondslagen of methoden in het verslagjaar leidt tot nieuwe eisen ten aanzien van de prudentie van de grondslagen. Indien de grondslagen wijzigen (bijvoorbeeld als gevolg van aanpassing van de sterftegrondslagen) wordt dit resultaat hier vermeld. De grondslagen zijn in het boekjaar niet gewijzigd.

Wijziging incidentele mutaties TV

Per 1 januari 2018 is de reglementaire pensioenleeftijd verhoogd van 67 naar 68 jaar. Dit effect is in de voorziening per eind 2017 extracomptabel meegenomen. Door de overgang naar pensioenleeftijd 68 steeg de voorziening voor latent partnerpensioen met € 1.352. Deze stijging wordt veroorzaakt doordat de veronderstelling met betrekking tot het hebben van een partner wijzigt: in de nieuwe situatie wordt verondersteld dat elke deelnemer op 68-jarige leeftijd een partner heeft, voorheen op leeftijd 65 of 67.

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

Toevoeging aan de technische voorzieningen	820	1.046
Ottrekking aan de technische voorzieningen	-2.271	0
	<u>-1.451</u>	<u>1.046</u>

Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

Resultaat op kans systemen:

Sterfte	-1.261	-2.924
Arbeidsongeschiktheid	-1.314	-1.045
Mutaties	486	1.254
	<u>-2.089</u>	<u>-2.715</u>

De voorziening voor pensioenverplichtingen is naar categorieën als volgt samengesteld:

	2017		2016	
	€	Aantallen	€	Aantallen
Actieve en arbeidsongeschikte deelnemers	676.118	1.763	695.650	1.778
Gepensioneerden	610.980	1.681	627.160	1.678
Slapers	70.796	561	63.661	544
	<u>1.357.894</u>	<u>4.005</u>	<u>1.386.471</u>	<u>4.000</u>
Toekomstige kosten uitvoering pensioenregeling	29.874	-	30.501	-
Voorziening voor pensioenverplichtingen	<u>1.387.768</u>	<u>4.005</u>	<u>1.416.972</u>	<u>4.000</u>

Korte beschrijving pensioenregeling

Het pensioenfonds voert voor meerdere doelgroepen pensioenregelingen uit. Hierin zijn ouderdomspensioen, partnerpensioen, wezenpensioen en arbeidsongeschiktheidspensioen geregeld. Deze zijn vastgelegd in de volgende regelingen:

- Pensioenreglement 1991 voor deelnemers geboren vóór 1 juli 1937. Alle deelnemers aan deze regeling zijn inmiddels met pensioen.
- Pensioenreglementen 1994 voor deelnemers die na 30 juni 1937 en vóór 1 januari 1950 zijn geboren en tevens in dienst zijn gekomen vóór 1 januari 2006. Dit betreft het Pensioenreglement 1994, Overgangsbepalingen 1994 en het Reglement Regeling Vervroegd Uittreden.
- Pensioenreglement 2006 voor deelnemers die op of na 1 januari 1950 zijn geboren, dan wel voor deelnemers die na 31 december 2005 in dienst zijn gekomen. Voor Gasunie is deze pensioenreglement per 30 juni 2013 beëindigd. Voor GasTerra is het reglement per 31 december 2013 beëindigd.
- Pensioenreglement 2010 voor werknemers die op of na 1 juli 2010 zijn toegetreden tot de Raad van Bestuur van Gasunie. Dit pensioenreglement is per 30 juni 2013 beëindigd.
- Pensioenreglement 2013 voor deelnemers die op of na 1 januari 1950 zijn geboren, dan wel voor deelnemers die na 30 juni 2013 in dienst zijn gekomen bij Gasunie, respectievelijk na 31 december 2013 bij GasTerra. Het betreft een voorwaardelijke middelloonregeling met CDC financiering. Per 1 januari 2015 is dit pensioenreglement aangepast aan het Witteveen kader. De pensioenopbouw is beperkt tot een pensioengevend salaris van € 103.317 (2017), het opbouwpercentage is 1,875% en de franchise is gelijkgesteld aan de fiscaal minimale franchise. Sinds 2015 komen gedeeltelijk arbeidsongeschikte werknemers met een uitkering op basis van de WIA ook in aanmerking voor een gedeeltelijk arbeidsongeschiktheidspensioen.

Per 1 januari 2018 is de pensioenregeling gewijzigd. De pensioenrichtleeftijd is verhoogd van 67 naar 68 jaar.

Toeslagverlening

De financiële positie van het pensioenfonds heeft gevolgen voor de toekenning van toeslagen. Het bestuur streeft naar waardevastheid van de ingegane pensioenen en premievrije pensioenaanspraken door middel van het verlenen van een jaarlijkse toeslag (indexatie). Maatstaf voor de toeslagverlening is de gemiddelde stijging van de consumentenprijsindex (CPI) voor alle huishoudens (afgeleid) over de maanden augustus, september en oktober zoals gepubliceerd door het CBS, en de hiervoor beschikbare financiële middelen. Voor de toeslagverlening wordt als regel geen reservering aangehouden.

Inhaaltoeslagen

Onder bepaalde omstandigheden kunnen inhaaltoeslagen worden toegekend. Inhaaltoeslagen zijn toeslagen die worden toegezegd, voor zover in het verleden niet voor 100% is geïndexeerd. Om inhaaltoeslagen te kunnen toekennen is een dekkingsgraad boven een bepaald niveau vereist. Gezien de huidige stand van de dekkingsgraad zijn inhaaltoeslagen op korte termijn niet te verwachten. Het bestuur van het pensioenfonds geeft in haar jaarrekening elk jaar een specificatie van het verschil tussen de volledige en de werkelijk toegekende toeslagen.

In het boekjaar zijn geen inhaaltoeslagen verleend.

Tot en met het jaar 2015 is er bij actieven geen sprake van gemiste toeslagen, met uitzondering van de toeslagen op de tot 2006 opgebouwde rechten uit de Regeling Vervroegde Uittreding (RVU). Deze komen overeen met de niet-verleende toeslagen voor de pensioengerechtigden en gewezen deelnemers. Per 1 januari 2016 is er een toeslag verleend van 1,53% aan actieve deelnemers. De loonindex bedroeg 2,00%. De feitelijke toeslag was daarmee lager dan de loonindex maar hoger dan de prijsindex. Reglementair is bepaald dat in dat geval geen indexatieachterstand ontstaat. Per 1 januari 2017 en 1 januari 2018 zijn geen toeslagen verleend. Per 1 januari 2018 is er voor actieven een achterstand ontstaan van 1,6%.

De toeslagverlening aan inactieve deelnemers is de afgelopen jaren een aantal keer achtergebleven bij de maatstaf. Ultimo boekjaar bedraagt de achterstand 12,3%.

	Volledige toeslag- verlening	Toegekende toeslagen	Verschil	Cumulatief verschil
	%	%	%	%
Toeslagverlening inactieve deelnemers				
2013	2,00	-	2,00	8,44
2014	1,20	0,20	1,00	9,53
2015	0,60	0,10	0,50	10,07
2016	0,40	-	0,40	10,51
2017	0,20	-	0,20	10,74
2018	1,40	-	1,40	12,29

	Volledige toeslag- verlening	Toegekende toeslagen	Verschil	Cumulatief verschil
	%	%	%	%
Toeslagverlening actieve deelnemers				
2013	-	-	-	-
2014	1,80	1,80	-	-
2015	1,70	1,70	-	-
2016	2,00	1,53	0,47	-
2017	0,20	-	0,20	0,20
2018	1,40	-	1,40	1,60

Overige technische voorzieningen

	2017	2016
	€	€
<i>Voorziening voor arbeidsongeschiktheid</i>		
Stand per begin boekjaar	9.625	1.819
Dotatie/onttrekking aan de voorziening	-2.425	7.806
	7.200	9.625

De ziekenvoorziening is in 2017 gedaald van € 9.625 naar € 7.200. Het aantal deelnemers in de ziekenvoorziening is gestegen van 19 naar 22. De daling van de voorziening wordt voornamelijk veroorzaakt door verloop in het bestand (slechts 7 deelnemers komen in beide jaren voor). Daarnaast daalt de voorziening door de overgang naar pensioenleeftijd 68 en de wijziging van de rente.

	31-12-2017	31-12-2016
	€	€
6. Voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers		
Voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers	864	970
Stand per begin boekjaar	970	915
Uitkeringen en onttrekkingen	-108	-14
Beleggingsresultaten risico deelnemers	2	69
	864	970

Pensioenspaarreglement

Met ingang van 2001 biedt het pensioenfonds zijn deelnemers de mogelijkheid tot "individueel pensioensparen" via het Pensioenspaarreglement. Met het door de deelnemer opgebouwde kapitaal op de pensioendatum kan aanvullend pensioen bij het pensioenfonds worden ingekocht. De individuele pensioenspaarmodule van het pensioenfonds heeft, ondanks de vereiste solidariteitskenmerken, een ander karakter dan de collectieve pensioenregeling. Met name de financiële risico's, waaronder de beleggingsrisico's, komen tijdens de opbouwfase voor rekening van de individuele deelnemers.

Vanaf 1 januari 2015 is het niet meer mogelijk om nieuw geld in te leggen en daarmee is de pensioenspaarregeling een gesloten regeling geworden.

	<u>31-12-2017</u>	<u>31-12-2016</u>
	€	€
7. Derivaten		
Derivaten	9.286	20.126

De derivaten bestaan uit valuta- en rentederivaten die een negatieve waarde kennen (zie ook toelichting 1).

	<u>31-12-2017</u>	<u>31-12-2016</u>
	€	€
8. Overige schulden en overlopende passiva		
Schulden aan werkgever(s)	0	22
Pensioenuitkeringen	8	4
Opbouwdepot	0	3.927
Belastingen en premies sociale verzekeringen	936	934
Crediteuren	0	4
Overige schulden en overlopende passiva	259	253
	<u>1.203</u>	<u>5.144</u>

Alle schulden hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

Opbouwdepot

Opbouwdepot	3.927	7.815
Toegekend beleggingsrendement	143	512
Onttrekking	<u>-4.070</u>	<u>-4.400</u>
Stand per 31 december	<u>0</u>	<u>3.927</u>

Het opbouwdepot is bedoeld ter financiering van de pensioenopbouw. Jaarlijks rendeert het opbouwdepot met het fondsrendement. Voor het opbouwdepot geldt verder dat indien de feitelijke premie ter financiering van de opbouw hoger is dan de actuarieel benodigde premie, het meerdere gedoteerd wordt aan het opbouwdepot en vice versa. Eind 2017 is het opbouwdepot volledig uitgenut.

13.6 Risicobeheer

Het pensioenfonds wordt bij het beheer van de pensioenverplichtingen en de financiering daarvan geconfronteerd met risico's. De belangrijkste doelstelling van het fonds is het nakomen van de pensioentoezeggingen.

In 2016 heeft het bestuur hernieuwd een Risico Self Assessment (RSA) uitgevoerd en uitkomsten hiervan vormen mede de basis voor het beleid van het fonds en toelichting hierna. Dit beleid is verwoord in de ABTN van het fonds. Het bestuur beschikt over een aantal beleidsinstrumenten ten behoeve van het beheersen van de risico's. Deze beleidsinstrumenten betreffen met name:

- Beleggingsbeleid;
- Premiebeleid;
- Uitbestedingsbeleid;
- Toeslagbeleid.

De keuze en toepassing van beleidsinstrumenten vindt plaats na uitvoerige analyses ten aanzien van te verwachten ontwikkelingen van de verplichtingen en de financiële markten. Daarbij wordt onder meer gebruik gemaakt van de uitkomsten van de Asset Liability Management-studie (ALM-Studie) die in 2015 is uitgevoerd.

Solvabiliteitsrisico's

Het belangrijkste risico voor het pensioenfonds betreft het solvabiliteitsrisico, ofwel het risico dat het pensioenfonds niet beschikt over voldoende vermogen ter dekking van de pensioenverplichtingen.

De solvabiliteit wordt gemeten op basis van zowel algemeen geldende normen als specifieke normen welke door de toezichthouder worden opgelegd.

Een belangrijke maatstaf hiervoor is het aanwezige eigen vermogen. Wettelijk is door DNB een gestandaardiseerde methode vastgelegd op te kunnen toetsen of het aanwezig eigen vermogen voldoende is om een aantal specifieke risico's op te kunnen vangen (het standaardmodel).

Indien de solvabiliteit van het pensioenfonds zich negatief ontwikkelt, bestaat het risico dat er geen ruimte beschikbaar is voor een eventuele toeslagverlening op opgebouwde pensioenrechten. In het uiterste geval kan het noodzakelijk zijn dat het pensioenfonds verworven pensioenaanspraken en pensioenrechten moet verminderen.

De aanwezige dekkingsgraad heeft zich als volgt ontwikkeld:

	2017	2016
	%	%
Dekkingsgraad per 1 januari	102,7	103,2
Premie	-0,2	0,1
Uitkering	0,1	0,1
Toeslagverlening	-	-
Korting van aanspraken en rechten	-	-
Beleggingsrendementen	7,6	9,4
Renteafdekking	-	-
Wijziging rentetermijnstructuur voorziening pensioenverplichtingen	1,3	-8,3
Aanpassing levensverwachting	-	-0,5
Overige oorzaken	0,3	-1,3
Dekkingsgraad per 31 december	111,8	102,7

Om het solvabiliteitsrisico te beheersen dient het pensioenfonds buffers in het vermogen aan te houden. De omvang van deze buffers (buffers plus de pensioenverplichtingen heten samen het vereist vermogen) wordt vastgesteld met de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets (S-toets). Deze toets bevat een kwantificering van de bestuursvisie op de fondsspecifieke restrisico's (na afdekking).

De berekening van het vereist eigen vermogen aan het einde van het boekjaar is als volgt:

	2017	2016
	%	%
S1 Renterisico	4,9	4,2
S2 Risico zakelijke waarden	20,3	20,3
S3 Valutarisico	4,7	4,0
S4 Grondstoffenrisico	3,3	3,3
S5 Kredietrisico	1,1	1,6
S6 Verzekeringstechnisch risico	2,9	2,9
S7 Liquiditeitsrisico	-	-
S8 Concentratierisico	-	-
S9 Operationeel risico	-	-
S10 Actief risico	-	-
Diversificatie-effect	-13,0	-12,3
Totaal	24,2	24,0

	2017	2016
	€	€
Vereist pensioenvermogen	1.733.553	1.769.630
Voorziening pensioenverplichting	1.395.832	1.427.567
Vereist eigen vermogen	337.721	342.063
Aanwezig pensioenvermogen (Totaal activa -/- schulden)	165.070	38.658
Tekort	-172.651	-303.405

De buffers zijn berekend op basis van de standaardmethode waarbij voor de samenstelling van de beleggingen wordt uitgegaan van de feitelijke beleggingsmix in de evenwichtssituatie.

Beleggingsrisico's

De belangrijkste beleggingsrisico's betreffen het markt-, krediet- en liquiditeitsrisico. Het marktrisico is uit te splitsen in renterisico, valutarisico en prijs(koers)risico. Marktrisico wordt gelopen op de verschillende beleggingsmarkten waarin het pensioenfonds op basis van het vastgestelde beleggingsbeleid actief is. De beheersing van het risico is geïntegreerd in het beleggingsproces. Bij de uitvoering van het beleggingsbeleid kunnen zich voorts risico's manifesteren uit hoofde van de geselecteerde managers en bewaarbedrijven (zogenoeten manager- en custody risico), en de juridische bepalingen omtrent gebruikte instrumenten en de uitvoeringsovereenkomst (juridisch risico). Het marktrisico wordt beheerst doordat met de vermogensbeheerder specifieke mandaten zijn afgesproken, welke in overeenstemming zijn met de beleidskaders en richtlijnen zoals deze zijn vastgesteld door het bestuur. Het bestuur monitort de mate van naleving van deze mandaten. De marktposities worden periodiek gerapporteerd.

Renterisico (S1)

Renterisico is het risico dat de waarde van de portefeuille vastrentende waarden en de waarde van de pensioenverplichtingen veranderen als gevolg van ongunstige veranderingen in de marktrente. Maatstaf voor het meten van rentegevoeligheid is de duratie. De duratie is de gewogen gemiddelde resterende looptijd in jaren.

Op balansdatum is de duratie van de beleggingen aanzienlijk korter dan de duratie van de verplichtingen. Er is derhalve sprake van een zogenaamde 'duratie-mismatch'. Dit betekent dat bij een rentestijging de waarde van beleggingen minder snel daalt dan de waarde van de verplichtingen (bij toepassing van de actuele marktrentestructuur); waardoor de dekkingsgraad zal stijgen. Bij een rentedaling zal de waarde van de beleggingen minder snel stijgen dan de waarde van de verplichtingen, waardoor de dekkingsgraad daalt.

Het beleid van het pensioenfonds is erop gericht om de 'duratie-mismatch' te verkleinen door het

renterisico op strategische basis voor 30% af te dekken (2016: 30%). Het fonds realiseert dit door naast aandelen ook langlopende obligaties te kopen (aandelen hebben per definitie een duratie van nul), binnen de portefeuille kortlopende obligaties vervangen door langlopende obligaties of door middel van renteswaps of swaptions. Bij een renteswap wordt een vaste lange rente geruild tegen een variabele korte rente. Het pensioenfonds ontvangt in dit geval een lange rente, vergelijkbaar met de kasstroom van een langlopende obligatie en betaalt daarvoor een variabele korte rente (bijvoorbeeld Euribor).

De renteafdekking wordt uitgevoerd door Cardano.

In 2017 zijn veel langlopende obligaties vervangen door kortlopende obligaties met renteswaps. Hierdoor is de duratie van de vastrentende waarden (vóór derivaten) sterkt gedaald in 2017.

De duratie en het effect van de renteafdekking kan als volgt worden samengevat:

	31-12-2017		31-12-2016	
	€	Duratie	€	Duratie
Omvang vastrentende waarden (vóór derivaten)	643.125	2,1	608.636	6,5
Omvang vastrentende waarden (na derivaten)	638.529	11,7	613.554	12,4

De samenstelling van de vastrentende waarden naar looptijd is als volgt:

	31-12-2017		31-12-2016	
	€	%	€	%
Resterende looptijd < 1 jaar	360.964	56,1	123.665	20,3
Resterende looptijd > 1 jaar en < 10 jaar	247.064	38,4	284.808	46,8
Resterende looptijd > 10 jaar	35.097	5,5	200.163	32,9
	643.125	100,0	608.636	100,0

De resterende looptijd van de verplichtingen kan als volgt worden weergegeven:

	31-12-2017		31-12-2016	
	€	%	€	%
Resterende looptijd < 5 jaar	211.783	15,2	208.234	14,6
Resterende looptijd > 5 en < 10 jaar	223.560	16,0	221.615	15,5
Resterende looptijd > 10 en < 20 jaar	422.887	30,3	430.199	30,2
Resterende looptijd > 20 jaar	536.737	38,5	566.549	39,7
	1.394.967	100,0	1.426.597	100,0

Risico zakelijke waarden (S2)

Zakelijke waarden risico is het risico dat de waarde van de zakelijke waarden (voornamelijk aandelen en vastgoed) verandert door veranderingen in de marktprijzen voor deze waarden. Het structurele marktrisico wordt beheerst binnen het ALM-proces. Daarin wordt een zodanige beleggingsmix vastgesteld dat het marktrisico acceptabel is. De feitelijke beleggingsmix mag binnen vastgestelde bandbreedtes afwijken van de ALM-beleggingsmix. Voor de beheersing van het marktrisico kan gebruik worden gemaakt van derivaten.

Valutarisico (S3)

De pensioenverplichtingen luiden in euro's, de mogelijke risico's als gevolg van valutakoersontwikkelingen kunnen bij de beleggingen tot uitdrukking komen. Zonder afdekking van valutarisico loopt het fonds risico bij een daling van vreemde valuta ten opzichte van de euro. De posities in vreemde valuta waren ultimo 2017 voor een belangrijk deel afgedekt door middel van valutatermijntransacties, waardoor het resterende valutarisico relatief beperkt is. Het valutarisico van de grondstoffenportefeuille wordt niet afgedekt. Per einde boekjaar bedraagt het totale valutarisico in relatie tot het belegd vermogen 21,6% (2016: 13,1%) en is de waarde van de uitstaande valutatermijncontracten € 484.046 (2016: € 551.868).

Het exposure van overige valuta's betreft voornamelijk exposure naar AUD, CAD, SEK, CHF en daarnaast valuta van enige andere ontwikkelde landen. Er is voor gekozen om het valuta exposure

over de grondstoffenportefeuille niet af te dekken.

De valutapositie per 31 december 2017 vóór en na afdekking door valutaderivaten is als volgt weer te geven:

	2017		
	Totaal	Valuta-derivaten	Netto positie
	Voor		
	afdekking	Afdekking	Na afdekking
	€	€	€
EUR	730.505	491.974	1.222.479
GPB	43.386	-34.057	9.328
JPY	57.897	-46.398	11.499
USD	540.299	-330.642	209.657
Overig	180.170	-73.187	106.983
	1.552.257	7.690	1.559.947

De valutapositie per 31 december 2016 vóór en na afdekking door valutaderivaten is als volgt weer te geven:

	2016		
	Totaal	Valuta-derivaten	Netto positie
	Voor		
	afdekking	Afdekking	Na afdekking
	€	€	€
EUR	736.041	540.669	1.276.710
GPB	53.828	-42.661	11.167
JPY	48.427	-49.713	-1.286
USD	477.251	-374.084	103.167
Overig	167.668	-87.999	79.669
	1.483.215	-13.788	1.469.427

Prijrisico

Prijrisico is het risico van waardewijzigingen door de ontwikkeling van marktprijzen. Het wordt veroorzaakt door factoren gerelateerd aan een individuele belegging, de uitgevende instelling of generieke factoren.

Het prijrisico wordt gemitigeerd door diversificatie die onder meer is vastgelegd in de strategische beleggingsmix van het pensioenfonds. In aanvulling hierop maakt het pensioenfonds voor afdekking van het prijrisico gebruik van afgeleide financiële instrumenten (derivaten), zoals opties en futures.

Naast de strategische mix heeft het pensioenfonds in het mandaat aan de vermogensbeheerders richtlijnen gesteld aan het maximaal percentage dat namens het pensioenfonds in een sector, land of tegenpartij mag worden belegd.

De segmentatie van de totale beleggingsportefeuille naar regio is als volgt:

	2017		2016	
	€	%	€	%
Nederland en andere EU-landen	717.336	46,1	770.103	52,3
Europa (niet-EU)	36.497	2,3	40.782	2,8
Noord-Amerika	562.538	36,1	509.305	34,7
Zuid-Amerika	7.941	0,5	7.352	0,5
Zuid-Oost Azië	36.394	2,3	30.226	2,1
Pacific	111.037	7,1	88.341	6,0
Overig	79.605	5,1	30.591	2,1
Derivaten	6.904	0,4	-8.062	-/-0,6
Overige beleggingen	1.694	0,1	789	0,1
Totaal	1.559.946	100,0	1.469.427	100,0

Een nadere detaillering van de segmentatie van de vastgoedbeleggingen naar aard van het vastgoed is als volgt:

	2017		2016	
	€	%	€	%
Woningen	58.782	42,6	49.120	43,2
Participaties in vastgoed beleggingsfondsen	79.151	57,4	64.699	56,8
Totaal	137.933	100,0	113.819	100,0

Grondstoffenrisico (S4)

Het fonds belegt in grondstoffen en loopt dus het risico dat de waarde van deze belegging daalt. Ultimo 2017 is voor € 117,9 miljoen belegd in grondstoffen (2016: € 75,2 miljoen).

Kredietrisico (S5)

Kredietrisico is het risico van financiële verliezen voor het pensioenfonds als gevolg van faillissement of betalingsonmacht van tegenpartijen waarop het pensioenfonds (potentiële) vorderingen heeft. Hierbij kan onder meer worden gedacht aan partijen die obligatieleningen uitgeven, banken waar deposito's worden geplaatst, marktpartijen waarmee Over The Counter (OTC)-derivatenposities worden aangegaan en aan herverzekeraars.

Een voor beleggingsactiviteiten specifiek onderdeel van kredietrisico is het settlementrisico. Dit heeft betrekking op het risico dat partijen waarmee het pensioenfonds transacties is aangegaan niet meer in staat zijn hun tegenprestatie te verrichten waardoor het pensioenfonds financiële verliezen lijdt.

Beheersing van dit risico door het pensioenfonds vindt plaats door het stellen van limieten aan tegenpartijen; het vragen van extra zekerheden zoals onderpand en het uitlenen van effecten. Ter afdekking van het settlementrisico wordt door het pensioenfonds enkel belegd via markten waar een voldoende betrouwbaar clearing- en settlementstelsel functioneert. Voordat in nieuwe markten wordt belegd, wordt eerst onderzoek gedaan naar de waarborgen op dit gebied. Met betrekking tot niet-beursgenoteerde beleggingen, met name OTC-derivaten, wordt door het pensioenfonds enkel gewerkt met tegenpartijen waarmee ISDA/CSA overeenkomsten zijn afgesloten zodat posities van het pensioenfonds adequaat worden afgedekt door onderpand.

De samenstelling van de vastrentende waarden naar regio's kan als volgt worden samengevat:

	2017		2016	
	€	%	€	%
Nederland en andere EU-landen	449.055	69,8	498.461	82,0
Europa (niet-EU)	4.855	0,8	4.179	0,7
Noord-Amerika	123.424	19,2	83.633	13,7
Zuid-Amerika	863	0,1	856	0,1
Overige	60.511	9,4	18.837	3,1
Pacific	4.417	0,7	2.670	0,4
Totaal	643.125	100,0	608.636	100,0

De kredietwaardigheid van veel marktpartijen wordt ook door rating agencies beoordeeld. De samenvatting van de vastrentende waarden op basis van de ratings zoals eind 2017 gepubliceerd door de rating agencies (Standard & Poor's/Moody's/Fitch) is als volgt:

	2017		2016	
	€	%	€	%
AAA	165.754	25,8	217.724	35,8
AA	351.779	54,7	244.575	40,2
A	72.343	11,3	27.639	4,5
BBB	53.601	8,3	36.156	5,9
Lager dan B	1.260	0,2	1.239	0,2
Geen rating	-1.612	-0,3	81.303	13,4
Totaal	643.125	100,0	608.636	100,0

Verzekeringstechnische risico's (actuariële risico's, S6)

Het verzekeringstechnisch risico is het risico dat voortvloeit uit mogelijke afwijkingen van actuariële inschattingen die worden gebruikt voor de vaststelling van de technische voorzieningen en de hoogte van de premie. De belangrijkste actuariële risico's zijn de risico's van langlevens, overlijden (kortlevens), arbeidsongeschiktheid en het toeslagrisico.

Langlevensrisico

Het langlevensrisico is het belangrijkste verzekeringstechnische risico. Langlevensrisico is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld wordt bij de bepaling van de voorziening pensioenverplichtingen. Als gevolg hiervan volstaat de opbouw van het pensioenvermogen niet voor de uitkering van de pensioenverplichting. Door toepassing van prognosetafels met adequate correcties voor ervaringssterfte is het langlevensrisico nagenoeg geheel verdisconteerd in de waardering van de pensioenverplichtingen.

Het langlevensrisico is niet herverzekerd.

Overlijdensrisico

Het overlijdensrisico houdt in dat het pensioenfonds in geval van overlijden mogelijk eerder dan verwacht een nabestaandenpensioen moet toekennen, waarvoor door het pensioenfonds geen voorzieningen zijn getroffen.

Arbeidsongeschiktheidsrisico

Het arbeidsongeschiktheidsrisico betreft het risico dat het pensioenfonds voorzieningen moet treffen voor premievrijstelling bij invaliditeit en het toekennen van een arbeidsongeschiktheidspensioen ('schadereserve'). Voor dit risico wordt jaarlijks een risicopremie in rekening gebracht. Het verschil tussen de risicopremie en de werkelijke kosten wordt verwerkt via het resultaat. De actuariële uitgangspunten voor de risicopremie worden periodiek herzien.

Het arbeidsongeschiktheidsrisico is niet herverzekerd.

Liquiditeitsrisico (S7)

Liquiditeitsrisico is het risico dat beleggingen niet tijdig en/of niet tegen een aanvaardbare prijs kunnen worden omgezet in liquide middelen, waardoor het pensioenfonds op korte termijn niet aan zijn

verplichtingen kan voldoen. Waar de overige risicocomponenten vooral de langere termijn betreffen (solvabiliteit), gaat het hierbij om de kortere termijn. Dit risico kan worden beheerst door in het strategische en tactische beleggingsbeleid voldoende ruimte aan te houden voor de liquiditeitsposities. Er moet eveneens rekening worden gehouden met de directe beleggingsopbrengsten en andere inkomsten zoals premies.

Concentratierisico (S8)

Concentraties kunnen ertoe leiden dat het pensioenfonds bij grote veranderingen in bijvoorbeeld de waardering (marktrisico) of de financiële positie van een tegenpartij (kredietrisico) grote (veelal financiële) gevolgen ondervindt. Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie in de beleggingsportefeuille in producten, regio's of landen, economische sectoren of tegenpartijen. Naast concentraties in de beleggingsportefeuille kan ook sprake zijn van concentraties in de verplichtingen en de uitvoering.

Om concentratierisico's in de beleggingsportefeuille te beheersen maakt het bestuur gebruik van diversificatie en limieten voor beleggen in landen, regio's, landen, sectoren en tegenpartijen. Deze uitgangspunten zijn door het pensioenfonds vastgesteld op basis van de ALM-studie. De uitgangspunten zijn vastgelegd in de contractuele afspraken met de vermogensbeheerders en het bestuur monitort op kwartaalbasis de naleving hiervan.

De spreiding in de beleggingsportefeuille is weergegeven in de tabel die is opgenomen bij de toelichting op het kredietrisico. Grote posten kunnen leiden tot concentratierisico. Om te bepalen welke posten dit betreft worden per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur opgeteld. Als grote post wordt aangemerkt elke post die meer dan 2% van het balanstotaal uitmaakt. Ultimo 2017 zijn de volgende beleggingscategorieën met meer dan 2% van het balanstotaal aanwezig:

	31-12-2017		31-12-2016	
	€	%	€	%
Aandelen				
Blackrock beleggingsfondsen	768.403	48,9	748.724	50,2
Vastrentende waarden				
US Staatsobligaties	113.922	7,3	74.383	5,0
Lombard Odier Bond Funds	189.205	12,0	186.727	12,5
Euro staatsobligaties	250.332	15,9	309.613	20,8
Institutional Cash Series PLC - Institutional Euro	57.889	3,7	-	-
Totaal	1.379.751	87,8	1.319.447	88,5

De bezittingen aan aandelen zijn gespreid over meerdere regio's wereldwijd.

De beleggingen in vastrentende waarden bestaan grotendeels uit staatsobligaties, waarbij een gespreide portefeuille wordt nagestreefd. Voorts wordt belegd middels obligatiefondsen die samengesteld zijn uit obligaties uitgegeven door (lagere) overheden en ondernemingen. Dit beperkt het concentratie risico.

De voornaamste concentraties vallen binnen de categorie staatsobligaties (Frankrijk, Duitsland), aangezien er slechts een beperkt aanbod van landen binnen de eurozone met een AA- of een AAA-rating van Standard & Poor's dan wel een AA- of AAA-rating van Moody's beschikbaar is.

Operationeel risico (S9)

Operationeel risico is het risico van een onjuiste afwikkeling van transacties, fouten in de verwerking van gegevens, het verloren gaan van informatie, fraude en dergelijke. Deze risico's worden door het pensioenfonds beheerst door het stellen van hoge kwaliteitseisen aan de organisaties die bij de uitvoering zijn betrokken.

De beleggingsportefeuille is ondergebracht bij Vermogensbeheerder Lombard Odier (13% van de portefeuille), Vermogensbeheerder BlackRock (49%), Vermogensbeheerder Cardano (20 %), Vermogensbeheerder Fundlogic (7%) en Vermogensbeheerder DWS (5%).

Met deze partijen zijn overeenkomsten en service level overeenkomsten gesloten. De afhankelijkheid van deze partijen wordt beheerst doordat de bewaring van de stukken bij deze beheerders is ondergebracht

bij onafhankelijke Custodians.

De renteaftdekking wordt door Cardano uitgevoerd.

De vermogensadministratie is uitbesteed aan Kas Bank NV. Met Kas Bank is een uitbestedingsovereenkomst en een servicelevel overeenkomst (SLA) gesloten.

De pensioenadministratie is uitbesteed aan pensioenadministrateur TKP. Met TKP is een uitbestedingsovereenkomst en een service level overeenkomsten (SLA) gesloten.

Het bestuur beoordeelt jaarlijks de kwaliteit van de uitvoering van de vermogensbeheerders, Kas Bank en TKP door middel van performancerapportages (alleen vermogensbeheerders), SLA-rapportages en onafhankelijk getoetste interne beheersingsrapportages (ISAE 3402-rapportages).

Actief risico (S10)

Een actief beleggingsrisico ontstaat wanneer met het beleggingsbeleid binnen de beleggingscategorieën afgeweken wordt van het beleid volgens de benchmark. Een maatstaf van de mate waarin actief wordt belegd is de zogenaamde 'tracking error'. De tracking error geeft aan hoe groot de afwijkingen van het rendement kunnen zijn ten opzichte van het benchmarkrendement. Hoe hoger de tracking error, hoe hoger het actief risico.

Bij het pensioenfonds geldt dat met de meeste vermogensbeheerders afspraken zijn gemaakt over de tracking error en dat een grotendeels passief beleggingsbeleid wordt gevoerd. De afwijkingen ten opzichte van de benchmark zijn doorgaans beperkt. Op fondsniveau wordt de tracking error niet berekend. Er is verondersteld dat het actief risico niet samenhangt met de andere risicofactoren.

Systeemrisico

Systeemrisico betreft het risico dat het mondiale financiële systeem (de internationale markten) niet langer naar behoren functioneert, waardoor beleggingen van het pensioenfonds niet langer verhandelbaar zijn en zelfs, al dan niet tijdelijk, hun waarde kunnen verliezen. Net als voor andere marktpartijen, is dit risico voor het pensioenfonds niet beheersbaar. Het systeemrisico maakt geen onderdeel uit van de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets.

Derivaten

Bij de uitvoering van het beleggingsbeleid wordt gebruik gemaakt van financiële derivaten. Hoofregel die hierbij geldt, is dat derivaten uitsluitend worden gebruikt voor zover dit passend is binnen het beleggingsbeleid van het pensioenfonds. Derivaten worden hoofdzakelijk gebruikt om de hiervoor vermelde vormen van marktrisico zo veel mogelijk af te dekken.

Derivaten hebben als voornaamste risico het kredietrisico. Dit risico wordt beperkt door alleen transacties aan te gaan met goed te boek staande partijen en door zoveel mogelijk te werken met onderpand.

Het pensioenfonds kan gebruikmaken van onder meer de volgende instrumenten:

- Futures: dit zijn standaard beursgenoteerde instrumenten waarmee snel posities kunnen worden gewijzigd.
- Opties op aandelen: dit betreft al dan niet beursgenoteerde opties waarmee het pensioenfonds het neerwaartse koersrisico van de aandelenportefeuille kan beperken. Voor deze opties wordt bij de verwerving een premie betaald die onder meer afhankelijk is van het actuele koersniveau van de onderliggende index, de looptijd van de opties en de uitoefenprijs van de opties.
- Valutatermijncontracten: dit zijn met individuele banken afgesloten contracten waarbij de verplichting wordt aangegaan tot het verkopen van een valuta en de aankoop van een andere valuta, tegen een vooraf vastgestelde prijs en op een vooraf vastgestelde datum. Door middel van valutatermijncontracten worden valutarisico's afgedekt.
- Swaps: dit betreft met individuele banken afgesloten contracten waarbij de verplichting wordt aangegaan tot het uitwisselen van rentebetalingen over een nominale hoofdsom. Door middel van swaps kan het pensioenfonds de rentegevoeligheid van de portefeuille beïnvloeden.
- Swaptions: Een swaption kan worden vergeleken met een verzekering tegen rentedalingen, waarbij een premie moet worden betaald. Ook kunnen swaptions worden gebruikt voor een geleidelijke aanpassing van het renteaftdekpercentage, zowel bij een dalende als bij een stijgende rente. Voor het selecteren van de tegenpartijen worden criteria gehanteerd. De marktwaarde wordt dagelijks bepaald.

13.7 Niet in de balans opgenomen verplichtingen

Langlopende contractuele verplichtingen

Het pensioenfonds heeft diverse overeenkomsten afgesloten met externe dienstverleners. Nagenoeg alle overeenkomsten zijn in of binnen één jaar opzegbaar. De vergoeding voor de overeenkomsten waarvoor dit niet geldt bedraagt in totaal minder dan € 0,1 miljoen per jaar.

Investeringsverplichtingen

Ultimo 2017 lopen twee investeringstoezeggingen namens het pensioenfonds: Ten aanzien van Altera Vastgoed voor de afname van € 1,44 miljoen aan aandelen Altera Vastgoed, sectorportefeuille Woningen. Ten aanzien van Syntrus Achmea voor de afname van € 20 miljoen aan aandelen in het Achmea Dutch Residential Fund.

Verbonden partijen en hun identiteit

De relatie die het pensioenfonds heeft met de werkgevers en bestuurders is er één van verbonden partijen.

Transacties met (voormalige) bestuurders

Inzake de beloning van bestuurders wordt verwezen naar de toelichting op de pensioenuitvoeringskosten. Er zijn geen leningen verstrekt aan, noch is er sprake van vorderingen op, (voormalige) bestuurders. Op de bestuurders die deelnemen aan de pensioenregeling van het pensioenfonds zijn de reguliere voorwaarden in het pensioenreglement van toepassing.

13.8 Toelichting op de staat van baten en lasten over 2017

	2017	2016
	€	€
9. Premiebijdragen voor risico pensioenfonds		
Werkgeversdeel	31.990	31.651
Werknemersdeel	180	167
	<u>32.170</u>	<u>31.818</u>

De premiebijdragen kunnen als volgt worden gespecificeerd:

Reguliere pensioenpremie werkgevers	27.538	27.034
Pensioenpremie voorgaand jaar	177	-3
Onttrekking opbouwdepot	4.070	4.400
Reguliere pensioenpremie werknemers	180	167
Premie ANW	205	220
	<u>32.170</u>	<u>31.818</u>

De feitelijke premie bedraagt € 31.789 en is opgebouwd uit de reguliere pensioenpremie ad € 27.628, de onttrekking uit het opbouwdepot van 4.070 en de premie voor uitvoeringskosten/ao van € 91. Dit is exclusief premie over voorgaande jaren en de ANW premie. De feitelijke premie is hoger dan de gedempte kostendekkende premie. Het pensioenfonds voldoet hiermee aan de wettelijke vereisten.

Kostendekkende premie	42.740	38.016
Feitelijke doorsneepremie	27.628	27.201
Gedempte kostendekkende premie	21.999	21.703

Kostendekkende premie

Actuarieel benodigd voor onvoorwaardelijke onderdelen pensioenopbouw	33.664	29.563
Toeslag voor instandhouding van het vereist eigen vermogen	8.079	7.361
Toeslag voor uitvoeringskosten	997	1.092
Totaal kostendekkende premie	<u>42.740</u>	<u>38.016</u>

Feitelijke doorsneepremie

Reguliere opbouw	26.773	27.145
Risicopremie overlijden	883	919
Risicopremie AO	1.457	1.499
Opslag voor uitvoeringskosten	1.676	1.092
Solvabiliteitsopslag	909	946
Onttrekking opbouwdepot	<u>-4.070</u>	<u>-4.400</u>
Totaal feitelijke doorsneepremie	<u>27.628</u>	<u>27.201</u>

Gedempte (kostendekkende) premie

Reguliere opbouw	11.307	11.216
Risicopremie overlijden	495	535
Risicopremie AO	1.457	1.467
Opslag voor uitvoeringskosten	1.289	1.092
Solvabiliteitsopslag	3.252	3.292
Premie onvoorwaardelijke onderdelen	<u>4.199</u>	<u>4.101</u>
Totaal gedempte premie	<u>21.999</u>	<u>21.703</u>

10. Beleggingsresultaten risico pensioenfonds

2017	Directe beleggings- opbrengst	Indirecte beleggings- opbrengst	Kosten vermogens- beheer	Totaal
	€	€	€	€
Vastgoedbeleggingen	3.554	15.152	-60	18.646
Aandelen	95	62.892	-360	62.627
Vastrentende waarden	5.826	-21.918	-656	-16.748
Overige beleggingen	-279	0	-23	-302
Derivaten	3.662	37.374		41.036
(overige) Kosten van vermogensbeheer			-239	-239
	<u>12.858</u>	<u>93.500</u>	<u>-1.338</u>	<u>105.020</u>
Af: Rendementstoerekening opbouwdepot				<u>-143</u>
				<u>104.877</u>

2016	Directe beleggings- opbrengst	Indirecte beleggings- opbrengst	Kosten vermogens- beheer	Totaal
	€	€	€	€
Vastgoedbeleggingen	1.692	6.667	-49	8.310
Aandelen	71	78.255	-420	77.906
Vastrentende waarden	2.999	41.232	-311	43.920
Overige beleggingen	-25	5.338	0	5.313
Derivaten	141	-13.137	-20	-13.016
(overige) Kosten van vermogensbeheer			-171	-171
	<u>4.878</u>	<u>118.355</u>	<u>-971</u>	<u>122.262</u>
Af: Rendementstoerekening opbouwdepot				<u>-512</u>
				<u>121.750</u>

De transactiekosten voor aan- en verkopen van beleggingen zijn conform de aanbevelingen van de Pensioenfederatie bepaald. Over 2017 zijn in de jaarrekening geen transactiekosten geboekt.

De transactiekosten bedroegen over 2016 € 100, onderverdeeld naar:

- Vastgoed beleggingen € 38;
- Vastrentende waarden € 62.

2017	2016
€	€

11. Beleggingsresultaten risico deelnemers

Vermogensresultaten	<u>-106</u>	<u>69</u>
---------------------	-------------	-----------

De vermogensresultaten in 2017 betreffen positieve beleggingsrendementen (€ 2) en onttrekkingen door deelnemers (€ 108).

12. Overige baten

Interest waardeoverdrachten	<u>0</u>	<u>3</u>
-----------------------------	----------	----------

	2017	2016
	€	€
13. Pensioenuitkeringen		
Ouderdomspensioen	31.203	29.674
Prepensioen	535	1.409
Partnerpensioen	6.752	6.646
Wezenpensioen	133	133
Arbeidsongeschiktheidspensioen	152	176
Anw-aanvulling	291	386
Afkoop pensioenen en premierestitutie	12	22
Overige uitkeringen	-9	-15
	<u>39.069</u>	<u>38.431</u>

14. Pensioenuitvoeringskosten

Bestuurskosten	835	756
Kosten verantwoordingsorgaan en visitatiecommissie	31	48
Administratiekostenvergoeding	595	609
Accountantskosten	56	49
Certificerend actuaris	36	36
Adviserend actuaris	71	134
Overige advieskosten	79	141
Contributies en bijdragen	126	116
Dwangsommen en boetes	0	0
Overige	21	44
	<u>1.850</u>	<u>1.933</u>

De geschatte algemene pensioenuitvoeringskosten die zijn toe te wijzen als (overige) kosten van vermogensbeheerkosten bedragen ultimo boekjaar € 597 (2016: € 615).

Bezoldiging bestuurders

De bestuursleden die zijn gekozen door de pensioengerechtigden ontvangen een bezoldiging van € 4 per jaar. De overige leden van het bestuur ontvangen geen bezoldiging namens het pensioenfonds.

Aan betrokkenen zijn geen leningen, voorschotten of garanties verstrekt.

Verantwoordingsorgaan

Aan het pensioengerechtigd lid van het verantwoordingsorgaan is door het pensioenfonds in 2017 een vergoeding verstrekt van € 1,5.

Accountantshonoraria

De honoraria van de onafhankelijke externe accountant(s) zijn als volgt:

Controle van de jaarrekening	51	44
Andere controleopdrachten	5	5
	<u>56</u>	<u>49</u>

Andere controleopdrachten betreft een aanvullende factuur voor de controle van het jaarwerk 2016.

Aantal personeelsleden

Bij het pensioenfonds zijn geen werknemers in dienst. De werkzaamheden worden verricht door werknemers die in dienst zijn van Gasunie.

	2017	2016
	€	€
15. Mutatie overige technische voorzieningen		
Mutatie overige technische voorzieningen	-2.425	7.806
16. Mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers		
Mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	-106	55
17. Saldo overdracht van rechten		
Inkomende waardeoverdrachten	-875	-930
Uitgaande waardeoverdrachten	2.191	0
	1.316	-930
18. Overige lasten		
Overig	28	3

In 2017 is een tegemoetkoming voor advieskosten betaald (€ 28).

Groningen, 13 juni 2018

A.J. Algra

A.J. den Herder

Mw. J. Hermes (voorzitter)

J. Hooghiem (secretaris)

I.M. Oudejans

Mw. P.H.J. Smeets

R. Snijder

M.W.J. de Wilde

13.9 Gebeurtenissen na balansdatum

Na balansdatum hebben zich geen gebeurtenissen voorgedaan die van invloed zijn op de financiële positie van het pensioenfonds per balansdatum.

Overige gegevens

14 Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds Gasunie te Groningen is aan Towers Watson Netherlands B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2017.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Gasunie, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 7.300.000. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 366.000 te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materieële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het pensioenfonds verstrekte administratieve basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- De technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- De kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- Het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld. Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar niet lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet met uitzondering van artikel 132 (VEV).

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, maar ten minste gelijk aan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds Gasunie is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Amstelveen, 13 juni 2018

drs. R.T. Schilder AAG

Verbonden aan Towers Watson Netherlands B.V.

15 Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur van Stichting Pensioenfonds Gasunie

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2017

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2017 van Stichting Pensioenfonds Gasunie te Groningen gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds Gasunie op 31 december 2017 en van het resultaat over 2017 in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

De jaarrekening bestaat uit:

- de balans per 31 december 2017;
- de staat van baten en lasten over 2017;
- de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Gasunie (hierna: de stichting) zoals vereist in de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta), de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Materialiteit

Materialiteit	€ 7,8 miljoen
Toegepaste benchmark	0,5% van het pensioenvermogen per 31 december 2017, zijnde het totaal van de technische voorzieningen, de voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers en de algemene reserve.
Nadere toelichting	Wij hebben voor deze grondslag gekozen omdat dit het vermogen betreft dat de basis vormt voor de berekening van de (beleids)dekkingsgraad. Voor het bepalen van het percentage hebben wij gelet op de financiële positie van de stichting en de mate waarin de beleidsdekkingsgraad zich rondom een kritieke grens bevindt. Aangezien de stichting in 2017 in een herstelsituatie zat, hebben wij een percentage van 0,5% gehanteerd.

Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij zijn met het bestuur overeengekomen dat wij aan het bestuur tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven € 390.000 rapporteren alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met het bestuur gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben in vergelijking met voorgaand jaar geen wijzigingen in de kernpunten van onze controle aangebracht.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

Ontwikkeling van de (beleids)dekkingsgraad

Kerpunt	De solvabiliteit van een pensioenfonds wordt gemeten aan de hand van de dekkingsgraad. De dekkingsgraad brengt de verhouding tussen de (netto) activa en pensioenverplichtingen tot uitdrukking en is daarmee een graadmeter voor de financiële positie van een pensioenfonds. De beleidsdekkingsgraad is de gemiddelde dekkingsgraad van de twaalf maanden voorafgaand aan het moment van vaststelling. De stichting is wettelijk verplicht om de beleidsdekkingsgraad te hanteren als basis voor bepaalde beleidsbeslissingen, bijvoorbeeld inzake indexatie en kortingen. Daarnaast is de beleidsdekkingsgraad onder meer van belang om te bepalen of de stichting voldoende buffers heeft. De dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad zijn toegelicht in toelichting 6 van de jaarrekening. Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de (beleids)dekkingsgraad niet juist wordt vastgesteld.
Onze controleaanpak	Door controle van de balans onderzoeken wij de samenstellende delen van de dekkingsgraad. De balans en daarmee de dekkingsgraad per 31 december 2017 hebben wij mede met gebruikmaking van de werkzaamheden van de certificerend actuaire gecontroleerd. Wij hebben de ontwikkelingen in de financiële positie van de stichting beoordeeld op basis van het actuarieel rapport van de certificerend actuaire en onze controle van de jaarcijfers. Vanwege de gevoeligheid van schattingselementen hebben wij specifiek aandacht besteed aan de waardering van de (illiquide) beleggingen en de waardering van de technische voorzieningen. De werkzaamheden die wij in dit kader hebben uitgevoerd zijn in de kernpunten hierna beschreven. Wij controleren geen andere maandelijkse dekkingsgraden dan de dekkingsgraad ultimo boekjaar. Ten aanzien van andere maandelijkse dekkingsgraden hebben wij de navolgende toetsingswerkzaamheden verricht, die minder zekerheid geven dan een controle van twaalf maandsdekkingsgraden: • Wij hebben de opzet van het totstandkomingsproces van de berekening van de maandelijkse dekkingsgraad onderzocht alsmede de juiste maandoerekening van zogenaamde key items vastgesteld. • Daarnaast heeft de certificerend actuaire een plausibiliteitstoets uitgevoerd op ontwikkeling van de voorziening pensioenverplichtingen zoals gehanteerd in de bepaling van de dekkingsgraad gedurende het jaar in relatie tot de ontwikkelingen in de belangrijkste factoren, zoals de rentecurve. Wij hebben kennisgenomen van de uitkomst van deze werkzaamheden van de certificerend actuaire.
Belangrijke observaties	Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd in de vaststelling van de dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad per 31 december 2017.

Waardering en toelichting van niet-(beurs)genoteerde beleggingen

Kerpunt	De beleggingen voor risico pensioenfonds zijn een significante post op de balans van de stichting. Alle beleggingen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. Voor een groot deel van
---------	--

	de beleggingen is deze marktwaarde te verifiëren aan transacties die tot stand zijn gekomen op de financiële markten (marktprijzen). Er zijn ook beleggingen die worden gewaardeerd op basis van netto contante waardeberekeningen of een andere geschikte methode, waaronder de intrinsieke waarde per participatie voor posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen. De waarderingonzekerheid neemt inherent toe bij netto contante waardeberekeningen en hangt samen met de beschikbaarheid en toepasbaarheid van marktgegevens. Bij de stichting betreffen dit de posities derivaten. De posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen, met name in vastgoed- en hypotheekfondsen, kennen eveneens inherente waarderingonzekerheid doordat de waarde wordt ontleend aan de meest recente rapportages van de fondsmanagers gecorrigeerd voor kasstromen en marktontwikkelingen tot aan balansdatum. In onze risico-inschatting houden wij rekening met het feit dat de onderliggende beleggingen in de niet-beursgenoteerde beleggingsinstellingen die beleggen in aandelen en vastrentende waarden veelal genoteerde marktprijzen als basis van de waardering kennen, hetgeen de schattingonzekerheid verlaagt. De stichting heeft de waarderinggrondslagen voor de beleggingen beschreven in paragraaf 13.4.2.2 en een nadere toelichting opgenomen in toelichting 1. Uit deze toelichting blijkt dat per 31 december 2017 € 58,8 miljoen is belegd in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen, € 19,8 miljoen in niet-beursgenoteerde hypotheekfondsen en per saldo € 6,9 miljoen is belegd in derivaten. Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de niet-(beurs)genoteerde beleggingen niet juist gewaardeerd zijn.
Onze controleaanpak	Wij hebben de gehanteerde waarderinggrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de beleggingen per 31 december 2017. • De waardering van niet-(beurs)genoteerde beleggingsinstellingen in aandelen en vastrentende waarden waarvoor wij hebben vastgesteld dat er een actieve markt bestaat, hebben wij zelfstandig afgestemd met de prijsbron. Voor beleggingsinstellingen is er sprake van een actieve markt als de intrinsieke waarde dagelijks wordt gepubliceerd en deze intrinsieke waarde de basis is voor dagelijkse toe- en uittrekking door beleggers. • Voor de posities in de vastgoed- en hypotheekfondsen hebben wij de waardering geverifieerd met gecontroleerde jaarrekeningen 2017 van deze beleggingsinstellingen, of als deze nog niet beschikbaar zijn, onderzoek van de uitkomsten van back-testing procedures (met gecontroleerde jaarrekeningen). • Voor de posities in derivaten hebben wij de interne beheersmaatregelen van het waarderingproces onderzocht en met gebruikmaking van onze waarderingsexperts voor een selectie van derivaten de waardering en de daarbij gehanteerde uitgangspunten getoetst. Wij hebben de in de waardering van deze derivaten gehanteerde veronderstellingen zoals rentecurves beoordeeld aan de hand van marktgegevens. Tevens hebben wij de toelichtingen met betrekking tot de beleggingen onderzocht.
Belangrijke observaties	Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd ten aanzien van de waardering van niet-(beurs)genoteerde beleggingen per 31 december 2017 en de gerelateerde toelichting in de jaarrekening.
Waardering van en toelichting ten aanzien van de technische voorzieningen	
Kerpunt	De technische voorzieningen waaronder de voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds betreffen een significante post in de balans van de stichting. De technische voorzieningen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. De waardering is gevoelig voor de gehanteerde (actuariële) veronderstellingen en schattingselementen. Hier ligt een aantal belangrijke conventies aan ten grondslag namelijk dat voor de waardering uitgegaan wordt van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur alsmede de meest recente informatie (tafels) omtrent de levensverwachting, zoals gepubliceerd door het Koninklijk Actuariel Genootschap (AG). In aanvulling op de tafels wordt gecorrigeerd voor de ingeschatte ervaringssterfte bij de stichting, zijnde de fondsspecifieke ervaringssterfte. Deze veronderstellingen hebben tezamen met de hoogte van de kostenopslag en voorziening voor arbeidsongeschiktheid, waaraan eveneens schattingen ten grondslag liggen, bijzondere aandacht gehad in onze controle.

	De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de voorziening pensioenverplichtingen beschreven in paragraaf 13.4.2.2 en een nadere toelichting opgenomen in toelichting 5. Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de technische voorzieningen niet toereikend gewaardeerd zijn.
Onze controleaanpak	Bij de controle van de technische voorzieningen hebben wij gebruikgemaakt van de werkzaamheden van de certificerend actuaire van de stichting. De certificerend actuaire onderzoekt onder meer de toereikendheid van de technische voorzieningen en de naleving van een aantal specifieke wettelijke bepalingen. De certificerend actuaire heeft daarbij gebruikgemaakt van de door ons in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens, waaronder de pensioenaanspraken van deelnemers. Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel over de jaarrekening als geheel hebben wij met de certificerend actuaire onze planning, werkzaamheden, verwachtingen en uitkomsten afgestemd voor de controle van boekjaar 2017. Hierbij hebben wij specifiek aandacht gevraagd voor de toets van de ervaringssterfte op basis van de toegepaste prognosetabels, de toereikendheid van de kostenopslag en de voorziening voor arbeidsongeschiktheid alsmede de toepassing van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur. Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen per 31 december 2017: • Daartoe hebben wij ons een beeld gevormd van de redelijkheid van de aannames en schattingen van het bestuur met betrekking tot de gekozen actuariële grondslagen alsmede de uitkomsten van het actuariële grondslagenonderzoek en de gehanteerde waarderingsgrondslagen besproken met de certificerend actuaire. • Hierbij hebben wij met inachtneming van het oordeel van de certificerend actuaire gelet op de besluitvorming van het bestuur, de recentheid van beschikbaar grondslagenonderzoek, de toetsing op de onderbouwing van de daarin opgenomen veronderstellingen, de uitkomsten van beschikbare tussentijdse evaluaties, de uitkomsten van de actuariële analyse over meerdere jaren en de aanwezigheid van een consistente gedragslijn. • Daarnaast hebben wij controlewerkzaamheden uitgevoerd om de gehanteerde basisgegevens te toetsen, waaronder het evalueren van de juiste werking van de interne beheersmaatregelen bij de pensioenuitvoeringsorganisatie, het verrichten van aansluitwerkzaamheden met de pensioenadministratie voor wat betreft de aantallen en de aanspraken en het beoordelen van het verloop en de uitkomsten van de actuariële analyse.
Belangrijke observaties	Wij hebben geen materiële afwijkingen geconstateerd ten aanzien van de waardering per 31 december 2017 of de toelichting van de technische voorzieningen.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- het bestuursverslag, bestaande uit financiële positie en beleid in 2017, integraal risicomanagement, beleggingen, pensioenen, wet- en regelgeving en relevante ontwikkelingen, actuariële analyse, besturing en toezicht en vooruitblik;
- de overige gegevens;
- Andere informatie, bestaande uit het meerjarenoverzicht van kerncijfers en kengetallen, woord van de voorzitter, algemene informatie, verslag visitatiecommissie, verslag verantwoordingsorgaan en de bijlagen.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat. Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

Beschrijving van verantwoordelijkheden voor de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd

op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat de stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven;

- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen;
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bevestigen aan het bestuur dat wij de relevante ethische voorschriften over onafhankelijkheid hebben nageleefd. Wij communiceren ook met het bestuur over alle relaties en andere zaken die redelijkerwijs onze onafhankelijkheid kunnen beïnvloeden en over de daarmee verband houdende maatregelen om onze onafhankelijkheid te waarborgen.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met het bestuur hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Amsterdam, 13 juni 2018

Ernst & Young Accountants LLP

w.g. drs. A. Snaak RA

Bijlagen

Begrippenlijst

Aangesloten onderneming

Een rechtspersoon die krachtens de statuten tot het pensioenfonds is toegelaten.

Aanspraken (opgebouwde)

Recht op toekomstige uitkering van pensioen.

ABTN

Afkorting voor Actuariële en Bedrijfstechnische Nota. In de ABTN zet het bestuur van het pensioenfonds uiteen welke actuariële en bedrijfstechnische opzet ten grondslag ligt aan het pensioenfonds. De ABTN (ook wel bedrijfsplan) gaat nader in op de organisatie van het pensioenfonds, de inhoud van de pensioenregeling, de financiële opzet (waaronder grondslagen), het beleidskader (toeslag- en beleggingsbeleid), de sturingsmiddelen, de hoofdlijnen van het interne risicobeheersingssysteem alsmede de hoofdlijnen van de uitvoeringsovereenkomst.

Actuariële risico's

Risico's in verband met sterfte en arbeidsongeschiktheid waardoor het pensioenfonds meer of minder moet uitbetalen dan hetgeen de actuaris heeft berekend bij de bepaling van de Technische voorzieningen.

Adviserend actuaris

Een actuaris combineert economische en wiskundige technieken ten behoeve van de vaststelling van de benodigde koopsommen of premies en de verplichtingen van het pensioenfonds (vaststelling Technische voorzieningen). Tevens verricht de adviserend actuaris risicoanalyses en studies met betrekking tot het afstemmen van verplichtingen en beleggingen.

AG Prognosetafel

Statistisch overzicht met betrekking de overlevings- en sterftetekansen per leeftijd van een groep personen (bijvoorbeeld alle mannen van de bevolking van Nederland). De prognosetafels geven inzicht in de mogelijke toekomstige sterfteontwikkeling. Deze worden vastgesteld door het Actuariel Genootschap (AG).

Asset Liability Managementstudie (ALM-studie)

Studie die inzicht geeft in de toekomstige ontwikkelingen van een pensioenfonds en die het pensioenfondsbestuur de mogelijkheid biedt om de diverse beleidsvariabelen (zoals beleggingsbeleid, premiebeleid en toeslagbeleid) in hun onderlinge samenhang te evalueren.

Autoriteit Financiële markten (AFM)

Een bij wet ingesteld toezichthoudend orgaan dat toezicht houdt op het gedrag van de gehele financiële marktsector.

Beleggingsadviescommissie

De Beleggingsadviescommissie wordt gevormd door minimaal drie leden uit het bestuur van het pensioenfonds en minimaal twee externe adviseurs. Zij adviseert het bestuur over het strategische beleggingsbeleid.

Beleidsdekkingsgraad

Het gemiddelde van de over de afgelopen 12 maanden gepubliceerde dekkingsgraden, gebaseerd op de door DNB gepubliceerde RenteTermijnStructuur met UFR-methodiek.

Benchmark

Een maatstaf voor de beoordeling en vergelijking van de performance van beleggers onderling.

Certificerend actuaris

De waarmerkend actuaris die belast is met de beoordeling van de financiële positie van het pensioenfonds ten behoeve van de jaarrekening. Hij geeft jaarlijks een actuariële verklaring af, waarmerkt de actuariële verslagstaten en stelt een rapport op ter onderbouwing van zijn oordeel.

Collateral

Een zekerheid (onderpand) in de vorm van geld, goederen of rechten, waarop iemand zich kan verhalen als de tegenpartij niet aan zijn verplichtingen voldoet.

Collective Defined Contribution (CDC)

De financiering van de pensioenregeling waarbij de werkgever jaarlijks een vaste premie beschikbaar stelt voor alle deelnemers.

Compliance officer

De compliance officer is verantwoordelijk voor de integriteitshandhaving en ziet erop toe dat het pensioenfonds, de bestuurders en de andere betrokken personen de wet- en regelgeving handhaven.

Contante waarde (van de pensioenverplichtingen)

De waarde die op dit moment aanwezig moet zijn om, rekening houdend met renteaangroei (rekenrente) en eventuele andere actuariële grondslagen, toekomstige pensioenbetalingen te kunnen verrichten.

Crisisplan

Dit financiële plan beschrijft de maatregelen die het bestuur kan inzetten als de doelstelling van het pensioenfonds in gevaar komt. Dat is het geval als de dekkingsgraad van het pensioenfonds zich bevindt op of beweegt richting kritische waarden.

Deelnemer

De werknemer met een arbeidsovereenkomst bij Gasunie of GasTerra die deelneemt aan het Pensioenreglement en pensioenaanspraken verwerft jegens het pensioenfonds overeenkomstig de bepalingen van dit Pensioenreglement.

Dekkingsgraad

De waarde van het totaal aanwezige vermogen van het pensioenfonds uitgedrukt in een percentage van de Technische Voorzieningen.

Dekkingstekort

Er is sprake van een dekkingstekort (ook wel onderdekking) wanneer een pensioenfonds minder eigen vermogen heeft dan het minimaal vereist eigen vermogen.

De Nederlandsche Bank (DNB)

Bij wet ingesteld toezichthoudend orgaan, dat onder andere de navolging van de Pensioenwet bewaakt.

Deposito

Uitgeleend geld voor een vaste periode tegen een vooraf overeengekomen vaste rentevergoeding.

Derivaten

Afgeleide financiële instrumenten, dat wil zeggen financiële contracten, waarvan de waarde wordt afgeleid van een onderliggende waarde (bijv. een aandeel), een referentieprijs of een index (bijv. de AEX-index). De hoofdvormen zijn opties, futures contracten en forward contracten. Ook valutatermijncontracten worden als derivaten aangemerkt.

Diversificatie-effect

De bepaling van de procentuele effecten van de diverse resultaatbronnen op de dekkingsgraad zijn conform de richtlijnen van DNB alle uitgedrukt ten opzichte van de primo dekkingsgraad. Dit zorgt ervoor dat de optelling van primo dekkingsgraad plus alle afzonderlijke procentuele effecten niet leidt tot de ultimo dekkingsgraad. Het verschil tussen deze twee wordt verantwoord onder de noemer diversificatie-effect; in het algemeen geldt dat deze post groter wordt naarmate de uitschieters in de afzonderlijke resultaatcomponenten groter wordt.

Duratie

De gemiddelde (met de contante waarde gewogen) looptijd van de cashflows van een obligatielening, een obligatieportefeuille of verplichtingen. Een maatstaf voor de rentegevoeligheid van die lening, portefeuille of verplichtingen. Hierbij geldt: hoe hoger de duratie, hoe rentegevoeliger de lening, portefeuille of verplichtingen.

Ervaringssterfte

De fonds specifieke ervaringssterfte op basis van het Towers Watson Ervaringssterftemodel 2016.

FIFO

(First In First Out) Een systeem waarbij de oudste gemiste indexatie als eerste wordt ingehaald.

Financieel Toetsingskader (FTK)

De door DNB uitgevoerde methodiek voor de toetsing van de financiële opzet en toestand van pensioenfonds die vanaf 1 januari 2007 verplicht is. Met ingang van 1 januari 2015 is het FTK aangepast.

Gedragscode

In de gedragscode staan voorschriften voor bestuurders en andere betrokken personen bij het pensioenfonds, ter voorkoming van belangenconflicten en van misbruik en oneigenlijk gebruik van de bij het pensioenfonds aanwezige, vertrouwelijke informatie.

Gewezen deelnemers

Personen (nog niet pensioengerechtigd) die bij het pensioenfonds opgebouwde aanspraken hebben uit het verleden maar die geen extra aanspraken meer opbouwen zoals deelnemers dat nog wel doen. Voorbeeld zijn ex-werknemers van Gasunie/Gasterra die hun opgebouwde rechten niet hebben overgedragen aan het pensioenfonds van de nieuwe werkgever.

Governance- risk- en compliance commissie

De governance- risk- en compliance commissie adviseert het bestuur rondom governance, financiële en niet-financiële risico's. De governance- risk- en compliance commissie wordt gevormd door minimaal twee leden uit het bestuur van het pensioenfonds.

Haalbaarheidstoets

Door middel van deze toets worden normen gesteld aan de hoogte van het verwachte pensioenresultaat en de mate waarin dat op voorhand mag afwijken van hetgeen aan de deelnemers van het pensioen beloofd is. Met de haalbaarheidstoets moet een pensioenfonds (bij aanvang van een pensioencontract of bij significante wijziging door middel van een aanvangshaalbaarheidstoets, maar daarnaast ook jaarlijks in de vorm van de jaarlijkse haalbaarheidstoets) aantonen dat met de gekozen financiële opzet het verwachte pensioenresultaat op fondsniveau aansluit bij de geformuleerde risicohouding.

Herstelplan

Plan van aanpak gericht op het herstel van het dekkingstekort of het reservetekort bij een pensioenfonds.

Inflation Linked Bonds (ILB)

Obligaties waarvan het rendement afhankelijk is van een inflatiemaatstaf.

Kanssystemen

Aan het vaststellen van de technische voorzieningen liggen kanssystemen ten grondslag. De belangrijkste zijn sterfte en arbeidsongeschiktheid.

Kritische dekkingsgraad

De dekkingsgraad waarbij naar verwachting zonder aanvullende dotaties door de werkgevers of het korten van rechten binnen de resterende looptijd voor het herstelplan nog herstel optreedt tot de (minimaal) vereiste dekkingsgraad.

LIFO

(Last In First Out) Een systeem waarbij de meest recente gemiste indexatie als eerste wordt ingehaald.

Liquide middelen

Vermogensbestanddelen die onmiddellijk en met beperkte kosten te gelde kunnen worden gemaakt (bijvoorbeeld bankrekeningen).

Marktwaarde

De waarde van een belegging op basis van de actuele marktnotering.

Matchingportefeuille

De matchingportefeuille heeft als doel op de korte termijn te zorgen voor een stabiele ontwikkeling van de financiële positie van het pensioenfonds door het nominale renterisico van het pensioenfonds te beperken.

Mediaan

De mediaan is het middelste getal in de waarnemingen als die op volgorde worden gezet.

Minimaal vereist eigen vermogen

Het minimaal vereist eigen vermogen bedraagt 104,2% van de Technische Voorzieningen voor eigen rekening.

Obligatie

Schuldpapier van een onderneming/staat met een vaste of variabele rente en een vaste looptijd waarna de schuld zal worden afgelost.

Opbouwdepot

Een bestemmingsreserve voor een aanvullende financiering, indien de premie ontoereikend is, van de pensioenopbouw in het Pensioenreglement 2013.

Pensioen- en communicatiecommissie

De pensioen- en communicatiecommissie adviseert het bestuur over het pensioenbeleid, de communicatie en het beheer en de uitvoering van de pensioenregelingen. De pensioen- en communicatiecommissie wordt gevormd door minimaal drie leden uit het bestuur van het pensioenfonds.

Pensioenresultaat

De ontwikkeling van het pensioenresultaat geeft de koopkracht van het pensioen in tijd weer.

Pensioenspaarkapitaal

Het kapitaal dat wordt opgebouwd bij deelname aan de pensioenspaarregeling. Het kapitaal bestaat uit de stortingen door de deelnemer en de beleggingsopbrengsten op het kapitaal. Met het pensioenspaarkapitaal kan pensioen worden ingekocht bij het pensioenfonds.

Performance

Het totale rendement over het jaar verkregen uit de beleggingen.

Premiedekkingsgraad

De premiedekkingsgraad geeft aan in hoeverre de ontvangen pensioenpremie in een jaar voldoende is om de nieuwe pensioenaanspraken te kunnen financieren.

Premievrije pensioenaanspraken

Indien het deelnemerschap aan een pensioenregeling eindigt, anders dan door overlijden of het bereiken van de pensioenleeftijd, verkrijgt de gewezen deelnemer een premievrije aanspraak op ouderdomspensioen, partner- en wezenpensioen.

Rekenrente

De rekenrente is het fictieve percentage dat het belegde vermogen wordt geacht op te brengen in de toekomst. Deze wordt gebruikt bij de berekening van de contante waarde van de Technische voorzieningen en wordt doorgaans afgeleid van de rentetermijnstructuur.

Rentetermijnstructuur

De rentetermijnstructuur (of yield curve) is een grafiek die het verband weergeeft tussen de looptijd van een vastrentende belegging enerzijds en de daarop te ontvangen marktrente anderzijds. Een normale rentetermijnstructuur heeft een stijgend verloop: als iemand zijn geld voor een langere periode uitleent, eist hij normaliter een hogere vergoeding dan bij een lening over een korte termijn.

Reservetekort

Er is sprake van een reservetekort bij pensioenfondsden als het aanwezige eigen vermogen kleiner is dan het vereist eigen vermogen, maar groter is dan het minimaal vereist eigen vermogen. Bij een dergelijk tekort dient de financiële positie binnen maximaal tien jaar te worden hersteld, waarbij het herstelpad een gestaag verloop kent. Hierdoor wordt voorkomen dat het herstel van een groot reservetekort naar achteren wordt verschoven. Indien sprake is van een reservetekort dient het pensioenfonds een herstelplan op te stellen.

Returnportefeuille

Het doel van de returnportefeuille is het behalen van een hoog rendement om op de lange termijn goede kans op toeslagverlening te creëren. Dit zal vooral worden gedaan door te beleggen in risicovolle beleggingscategorieën, zoals aandelen, onroerend goed en grondstoffen.

RJ 610

RJ 610 is een richtlijn van de Raad voor de Jaarverslaggeving die aansluit op wetgeving. In deze richtlijn zijn ook instructies opgenomen voor pensioenfonds. Deze geven onder andere aan hoe posten op de balans moeten worden ingedeeld.

Securities lending

Het tijdelijk uitlenen van waardepapieren aan een derde partij.

Solvabiliteit

Het vermogen om (nu en op termijn) aan de financiële verplichtingen te kunnen voldoen.

Swaps (rente)

Transactie tussen twee partijen waarbij de vaste en variabele interestverplichtingen over een hoofdsom worden uitgewisseld gedurende een vooraf overeengekomen periode. De hoofdsommen worden hierbij niet uitgewisseld.

Swaps (total return)

Beleggingsconstructie waarbij het pensioenfonds met een tegenpartij voor een bepaalde periode overeenkomt dat, tegen vergoeding van een rente, het pensioenfonds het rendement van een index (aandelen of grondstoffen) ontvangt (indien positief) of betaalt (indien negatief).

Swaptions

Een voorwaardelijk derivaat waarbij de koper het recht heeft, maar niet de plicht, om binnen een bepaalde periode een (rente) swap af te sluiten onder vooraf vastgestelde voorwaarden.

Technische voorzieningen (TV)

De actuariële berekende waarde van de opgebouwde pensioenaanspraken.

Toekomstbestendige Indexatie

De grens voor TB-indexatie (TBI) is de grens waarop het pensioenfonds op basis van toekomstbestendige toeslagverlening de volledige toeslag kan toekennen. Deze grens wordt jaarlijks bepaald en is afhankelijk van de rentestand op dat moment.

Toeslagen (op uitgekeerde pensioenen)

Dit betreft toeslagen op de pensioenen in verband met gestegen kosten van levensonderhoud (voorheen: indexatie).

Toeslagdepot

Een bestemmingsreserve voor de toeslagverlening van de pensioenaanspraken van actieve deelnemers aan het Pensioenreglement 2013.

Total return

Het positieve of negatieve totale resultaat dat wordt behaald op een belegging.

Uitvoeringsovereenkomst

Overeenkomst tussen de werkgevers en het pensioenfonds omtrent de uitvoering en financiering van de pensioenovereenkomst bij het pensioenfonds. Dit begrip is opgenomen in de Pensioenwet. De uitvoeringsovereenkomst is in de plaats gekomen van de financieringsovereenkomst.

Ultimate Forward Rate (UFR)

Een kunstmatige aanpassing van de rentetermijnstructuur zodat de rente gaat bewegen naar een vaste waarde bij een lange looptijd

Uniform pensioenoverzicht (UPO)

Een persoonlijk pensioenoverzicht waarin de uitkeringen bij pensionering, overlijden en arbeidsongeschiktheid eenduidig worden gepresenteerd. Alle pensioenuitvoerders hanteren eenzelfde format (opgesteld door de pensioenkoepels). Hierdoor zijn de pensioenoverzichten eenvoudig naast elkaar te leggen en is het streven om de (gewezen) deelnemers een duidelijk beeld van de financiële situatie bij pensionering te geven. Vanaf 1 januari 2008 is het hanteren van een UPO voor alle pensioenuitvoerders verplicht.

Valutahedge

Het pensioenfonds dekt met behulp van onvoorwaardelijke derivaten gedeeltelijk de gevolgen voor de financiële positie van het pensioenfonds van een wijziging in een vreemde valutakoers af.

Valutarisico

Het risico dat de waarde van een financieel instrument fluctueert als gevolg van veranderingen in valutawisselkoersen.

Valutatermijntransactie

Transactie waarbij op een vast tijdstip in de toekomst (op termijn) verschillende valuta tegen elkaar worden omgeruild tegen een vastgestelde prijs bij het aangaan van de transactie.

Vastrentende waarden

Belegging in obligaties of leningen op schuldbekentenis waarbij periodiek een vaste rente wordt vergoed door de uitgever van de obligatie.

Verantwoordingsorgaan (VO)

Orgaan waaraan het bestuur van het pensioenfonds jaarlijks verantwoording moet afleggen. De drie leden worden benoemd door het bestuur en vertegenwoordigen de werkgevers, de deelnemers en de pensioengerechtigden.

Vereist eigen vermogen (VEV)

Het vereist eigen vermogen is de omvang van de reserves waarover het pensioenfonds conform wettelijke eisen ten minste zou moeten beschikken en bedraagt een percentage van de Technische voorzieningen..

Vermogensresultaten

Alle al dan niet gerealiseerde valuta- en effectenkoers verschillen ten opzichte van de aanschafwaarde (of waarde aan het begin van een jaar).

Visitatiecommissie

Een commissie die jaarlijks het functioneren van het bestuur beoordeelt. Deze commissie wordt benoemd door het bestuur en bestaat uit drie onafhankelijke deskundigen.

Voorwaardelijke derivaten

Een voorwaardelijk derivaat is een type derivaat waarbij één van de partijen (de koper) het recht heeft, maar niet de plicht, om binnen een bepaalde periode dan wel op een bepaald tijdstip een vooraf vastgesteld afgeleid financieel instrument toe te passen. Dit zijn putopties, callopties, renteopties, etc.

Waardeoverdracht

Wanneer bij verandering van werkgever een pensioenfonds de contante waarde van de pensioenaanspraken uit het vorige dienstverband inneemt en daarvoor fictieve dienstjaren geeft, is er sprake van waardeoverdracht.

WIA

Wet Werk en inkomen naar arbeidsvermogen (WIA). Deze wet is in werking getreden op 29 december 2005 en is de opvolger van de Wet op de Arbeidsongeschiktheid (WAO).

De wet is van toepassing op personen die op of na 1 januari 2004 arbeidsongeschikt zijn geworden.

Witteveenkader

Een term bij de belastingheffing die aangeeft hoeveel er jaarlijks voor de opbouw van een pensioen maximaal mag worden afgetrokken. Op die manier bouwt men een pensioen op zonder dat men daar bij de inleg van de premie al belasting over heeft betaald. De ingelegde pensioenpremie, het pensioenvermogen, is gedurende de hele periode van inleg vrijgesteld van rendementsheffing en kan zo belastingvrij aangroeien. Het betalen van inkomstenbelasting vindt plaats als er pensioen wordt uitgekeerd.

Zakelijke waarden

Beleggingen in vastgoedfondsen en aandelen.

Ziekenvoorziening

Voor zieke deelnemers wordt een voorziening aangehouden ter dekking van de verwachte pensioenlasten gedurende een toekomstige periode van arbeidsongeschiktheid.